T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

MAYTRISİMİT'İN ANLAMLI VE GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fidan DOĞRU

BURSA 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

MAYTRISİMİT'İN ANLAMLI VE GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fidan DOĞRU

Danışman:

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

BURSA -2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Fidan DOĞRU

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim Dalı : Eski Türk Dili

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : xviii+189

Mezuniyet Tarihi : 19 / 08 / 2021

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

MAYTRISİMİT'İN ANLAMLI VE GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Çalışmanın amacı, Şinasi Tekin'in hazırlamış olduğu "*Uygurca Metinler II Maytrısimit Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*" adındaki metin kaynak kullanılarak Eski Uygur Türkçesinin önemli yadigârlarından biri olan *Maytrısimit* metnini anlamlı ve görevli dil ögeleri açısından incelemektir.

Çalışmanın iki ana bölümünden biri olan anlamlı dil ögeleri, adlar (adlar, zamirler, sıfatlar, zarflar) ve fiiller alt başlıklarında incelenerek bu türlerin ve alt başlılarının; ikinci bölüm olan görevli dil ögeleri ise ekler ve edatlar alt başlıklarında bu görev elamanlarının metinden tespit edilen örnekleriyle gösterilmeye çalışılmıştır. Her bir ana başlık ve alt başlıklara ayrılmış olan bölümlerden en az bir tane örnek verilerek Türkçenin anlamlı ve görevli dil ögelerinin zenginliği ilk tiyatro metnimiz de sayılan *Maytrısimit*'ten seçilerek gösterilmiştir.

Çalışmada anlamlı ve görevli dil ögelerinin tasnifi bizzat Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'a aittir.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygur Türkçesi, *Maytrısimit*, anlamlı dil ögeleri, görevli dil ögeleri.

ABSTRACT

Name and Surname : Fidan DOĞRU

University : Bursa Uludag University

Institution : Social Science Institution

Field : Turkish Language and Literature

Branch : Old Turkish Language

Degree Awarded : Master

Master Page Number: xviii+189

Degree Date : 19 / 08 / 2021

Supervisor : Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

AN INVESTIGATION OF *MAYTRISİMİT* IN TERMS OF MEANINGFUL AND FUNCTIONAL LANGUAGE ELEMENTS

The aim of the study is to analyze the *Maytrisimit* text, which is one of the important heirlooms of the Old Uyghur Turkish, in terms of meaningful and responsible language elements, using the text source named "*Uyghur Texts II Maytrısimit Burkancılar's Meeting with Maitreya, A Uyghur Elementary Drama*" prepared by Şinasi Tekin.

Meaningful language elements, which are one of the two main parts of the study, are examined under the sub-headings of nouns (nouns, pronouns, adjectives, adverbs) and verbs; In the second part, the language elements in charge, in the sub-headings of affixes, affixes + affixes, affixes + prepositions, prepositions and conjunctions, were tried to be shown with examples of these task elements determined from the text. By giving at least one example from the sections divided into each main title and sub-titles, the richness of Turkish in terms of meaningful and responsible language elements has been marked by choosing from *Maytrısimit*, which is also considered our first theatrical text.

The classification of meaningful and responsible language elements in the study was carried out by it belongs to Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ.

Keywords: Old Uighur Turkish, *Maytrısimit*, meaningful language elements, functional language elements.

ÖN SÖZ

İnsan dili; kişilerin ve toplumların kimliğini belirleyen, onları temsil eden, insanın ayırt edici vasfı olan; aynı ya da farklı toplumlara mensup bireylerin bildirişim kurmak için yararlandığı, sistematik kurallar zincirinden oluşur ve dil ögeleri sayesinde bu zincirin halkaları birbirine kenetlenir.

Bir dilin söz varlığı o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutar. Söz varlığı çalışmalarıyla dildeki anlamlı ögeler tespit edilmeye çalışılır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinden *Maytrısimit* de anlamlı dil ögeleri bakımından döneminin dil zenginliğini kapsamlı bir şekilde gösterir. Dilin zenginliğini dildeki tüm ögeler incelenerek açıklamak gerekir. Sondan eklemeli bir dil olan, eklerle söz varlığını geniş ölçüde zenginleştiren ve edatlar, bağlaçlar bakımından da zenginliğini tüm dil yadigârlarında ortaya koyan Türkçe, görev elemanları sayesinde parçalanamaz bir bütünlüğü temsil eder. *Maytrısimit*, anlamlı dil ögelerinde olduğu gibi görevli dil ögeleri bakımından da oldukça zengindir.

Çalışmada, *Maytrısimit* metninden hareketle anlamlı ve görevli dil ögeleri Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın hazırladığı tasnifle incelenmeye çalışılmıştır. Anlamlı dil ögeleri; adlar başlığı altında yapılarına göre basit, türemiş, birleşik ad; fiiller başlığı altında yine yapılarına göre basit, türemiş, birleşik fiiller olarak sınıflandırılmıştır. Görevli dil ögeleri ise ekler (ek+ekler, ek+edatlar), edatlar ve bağlaçlar alt başlıklarında sınıflandırılarak incelenmiştir.

Yüksek lisans bilimsel araştırma yapmanın ciddi olarak ilk basamağıdır. Bu basamakta yapılan çalışmalar uzak hedefleri gerçekleştirmek için sağlam bir temel atmaya yardımcı olur. Hedeflerimi gerçekleştirmek üzere uzun bir salgın döneminde hazırlamaya çalıştığım bu tezde yoluma ışık saçan, çoğu zaman yüz yüze iletişim kuramasak bile engin bilgisi ve deneyimiyle her fırsatta kendisini yanımda gibi hissettiren, olumlu ve güven veren sözleriyle daima beni dinç tutan, daha yolun başındayken pek çok fırsat vererek kendi alanımda ilerlememe katkı sağlayan, insanî ve vicdanî duruşuyla hayatıma yön veren Kıymetli Danışmanım Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'a, çalışmalarından çok fazla yararlandığım onun eşi ve meslektaşı Prof. Dr. Semra ALYILMAZ'a; lisans dönemimde büyük bir heyecanla derslerine girdiğim, Eski Türkçe alanına ilgi duymamı sağlayan ve jüri üyeliğini kabul ederek beni onurlandıran Değerli Hocam Prof. Dr. Hatice ŞAHİN'e ve bu vesileyle başta Prof. Dr. Kerime

ÜSTÜNOVA ve Ögr. Gör. Ayşe ENERGİN olmak üzere Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü hocalarına; Eski Uygur Türkçesi alanında etkin ve yetkin bir bilim insanı olan, çalışmalarıyla bir kılavuz gibi bizi yönlendiren ve komisyonda yer alarak göğsümü kabartan Değerli Hocam Prof. Dr. Osman MERT'e; tez hazırlama sürecinde desteğini bizden esirgemeyen, çalışkanlığıyla bizlere rol model olan Arş. Gör. Burcu KAYA ÇAKI'ya; fikir alışverişinde bulunarak hatalarımı en aza indirmeme yardımcı olan Değerli Hocalarım Dr. Öğr. Gör. Bahattin ŞİMŞEK'e, Öğr. Gör. Nazmi ŞEN'e, Dicle ÖZDEMİR'e; dönem arkadaşlarım İsmail EMİRŞAH'a, Najla HASSANİ'ye, Seda EKER'e, İrem Sultan ANIL'a, Melih KARAGÖZ'e, Ahmet SEVİNÇ'e; mensubu olmaktan gurur duyduğum Teke Akademi'ye ve BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'ne; bu süreçte beni en çok destekleyen, sabır gösteren ailem Nuriye TURAN'a ve Sedat DURGUT'a; yüksek lisansa başlamam konusunda beni yönlendiren ve bana inanan Mehmet ALTINOVA'ya, Serpil SÜDÜPAK'a, Burçak YÜKSELEN'e canıgönülden teşekkürlerimi sunuyorum.

Fidan DOĞRU

Bursa 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI……...iii

ÖZET…….…..vi

ABSTRACT…….….vii

ÖN SÖZ…… …viii

İÇİNDEKİLER…….....…ix

TABLOLAR……..…..xv

KISALTMALAR…… ……..…xvii

DİL BİLGİSİYLE İLGİLİ İŞARETLER……..…..xviii

GİRİŞ…… ……1

BİRİNCİ BÖLÜM

MAYTRISİMİT'İN ANLAMLI DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. Adlar / İsimler…….……..…….....3

1.1. Basit Adlar……... ……..……..…….....3

1.1.1. Türkçe Adlar…….6

1.1.1.1. Özel Adlar…….....……6

1.1.1.1.1. Kişi adları…….…….……...6

1.1.1.1.2. Yer, boy, kavim, millet, devlet adları……..…….……...7

1.1.1.2. Cins Adlar…….……7

1.1.1.2.1. Zamirler / Adıllar…….....….....7

1.1.1.2.1.1. Kişi zamirleri…..…….. ……..……...8

1.1.1.2.1.2. İşaret / Gösterme zamirleri……... …...…….....10

1.1.1.2.1.3. Soru zamirleri…….... …….....…...11

1.1.1.2.1.4. Dönüşlülük zamirleri…… …….....…...12

1.1.1.2.1.5. Belgisiz / Belirsiz zamirler……... ……...…….....13

1.1.1.2.2. Sıfatlar / Ön adlar……...… ……..….....14

1.1.1.2.2.1. Niteleme sıfatları……...…….....……..……...14

1.1.1.2.2.2. Belirtme sıfatları……...……...…...15
1.1.1.2.2.2.1. İşaret sıfatları…….. ……..….....15
1.1.1.2.2.2.2. Sayı sıfatları…… ……...16
1.1.1.2.2.2.3. Belirsiz sıfatlar…… ……...17
1.1.1.2.2.2.4. Soru sıfatları…… ……...18
1.1.1.2.3. Zarflar / Belirteçler…….. ……..….....18
1.1.1.2.3.1. Yer yön zarfları……..……..….....19
1.1.1.2.3.2. Zaman zarfları…… ……...19
1.1.1.2.3.3. Hâl zarfları……..……...20
1.1.1.2.3.4. Miktar zarfları…….……...20
1.1.1.2.3.5. Soru zarfları……..……...21
1.1.2. Alıntı Adlar (Yabancı Dillerden Geçen Adlar)…….……..21
1.1.2.1. Yabancı Kavram İşaretlerinden Oluşan Cins Alıntı Adlar……..…...21
1.1.2.2. Yabancı Kavram İşaretlerinden Oluşan Kişi Adları……..…....23
1.1.2.3. Yabancı Kavram İşaretlerinden Oluşan Yer, Boy, Kavim, Millet, Devlet Adları…….. ……..…….....24
1.2. Türemiş Adlar……..……...25
1.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar …….. ……...25
1.2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar……..…….....29
1.3. Birleşik Adlar……..…...32
1.3.1. Ad Tamlaması Yapısındaki Adlar……... …...33
1.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Adlar…….…...34
2. Fiiller / Eylemler……... …...35
2.1. Basit Fiiller……..…...35
2.2. Türemiş Fiiller…….…...36
2.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller…… …...36
2.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller……..…...37
2.3. Birleşik Fiiller……. …...38
2.3.1. İsim + Yardımcı Fiilden Kurulmuş Birleşik Eylemler…… …...38
2.3.2. Fiil - Zarf Fiil - Fiil Şeklinde Kurulmuş Birleşik Eylemler (Betimlemeli / Tasviri Fiiller)…….…...40
2.3.2.1. Tezlik fiili……..…...40

2.3.2.2. Süreklilik fiili……..…...40
2.3.2.3. Yeterlilik fiili…….. ……...41
2.3.2.4. Yaklaşma fiili……. …...42
2.3.3. Fiil Deyimleri……...…...42
2.3.3.1. Zarf + Fiilden Kurulu Fiil Deyimleri……..…...42
2.3.3.2. Belirtisiz Nesne + Fiilden Oluşan Fiil Deyimleri……...…...44
2.3.3.2.1. Olumlu veya olumsuz geçişli bir fiille belirtisiz nesneden kurulu fiil deyimleri…….…..…. …...44
2.3.3.2.2. Bünyesinde nesne bulunduran bir fiille bünyesindeki nesnenin belirtisiz kullanımından oluşan fiil deyimleri……...45

İKİNCİ BÖLÜM

MAYTRISİMİT'İN GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. Ekler (Ek+ekler, Ek+edatlar)……. …..47
1.1. Yapım Ekleri……... …..48
1.1.1. İsim Yapım Ekleri…….. …..49
1.1.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri……..... …..49
1.1.1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri…….. ……..61
1.1.2. Fiil Yapım Ekleri……...69
1.1.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri……...…….…..69
1.1.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri. …….. …….…..74
1.2. Fiilimsiler / Eylemsiler……..…….…….82
1.2.1. İsim-fiiller / Mastarlar….…….……...82
1.2.2. Sıfat-fiiller / Ortaçlar ……...…… ……...82
1.2.2.1. Geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri…….. ……...…84
1.2.2.2. Geniş zaman sıfat-fiil ekleri……. …….…..87
1.2.2.3. Gelecek zaman sıfat-fiil ekleri……..…….…..91
1.2.3. Zarf-fiiller / Ulaçlar…… ……...93
1.2.3.1. Hâl Zarf-fiilleri……. ……...93
1.2.3.2. Zaman Zarf-fiilleri…… ……..…….....97
1.2.3.3. Sebep Zarf-fiilleri……. ……...….100
1.2.3.4. Hedef Zarf-fiilleri……...102

1.2.3.5. Şart Zarf-fiilleri……101
1.2.3.6. Bağlama Zarf-fiilleri……102
1.2.3.7. Kuvvetlendirme Zarf-fiilleri……103
1.3. Çekim Ekleri……103
1.3.1. İsim Çekim Ekleri……103
1.3.1.1. Çokluk Ekleri……103
1.3.1.2. İyelik Ekleri……108
1.3.1.2.1. Teklik……108
1.3.1.2.2. Çokluk……110
1.3.1.3. Hâl / Durum Ekleri……112
1.3.1.3.1. Belirten / İlgi hâli……113
1.3.1.3.2. Belirtilen / Nitelenen / Tamlanan hâli……115
1.3.1.3.3. Özne hâli……116
1.3.1.3.4. Nesne / Belirtme hâli……117
1.3.1.3.5. Bulunma hâli……120
1.3.1.3.5.1. Zamanda bulunma hâli……121
1.3.1.3.5.2. Mekânda (Yerde) bulunma hâli……124
1.3.1.3.6. Ayrılma / Çıkışlık hâli……127
1.3.1.3.7. Yönelme hâli……128
1.3.1.3.8. Birliktelik-Beraberlik hâli……130
1.3.1.3.9. Karşılıklılık hâli……132
1.3.1.3.10. Hedef hâli……133
1.3.1.3.11. Sebep hâli……135
1.3.1.3.12. Vasıta / Araç hâli……138
1.3.1.3.13. Görelik hâli……140
1.3.1.3.14. Nasıllık / Niteleme hâli……141
1.3.1.3.15. Nicelik hâli……143
1.3.1.3.16. Karşılaştırma / Kıyaslama hâli……145
1.3.1.3.17. Sınırlandırma hâli……145
1.3.1.3.18. Benzetme / Benzerlik hâli……147
1.3.1.3.19. Seslenme hâli……149
1.3.2. Fiil Çekim Ekleri……150

1.3.2.1. Kip Ekleri……...……151
1.3.2.1.1. Basit fiil çekimi……... …….....151
1.3.2.1.1.1. Bildirme kipleri…….. ……...……..151
1.3.2.1.1.2. Tasarlama kipleri…….....154
1.3.2.1.2. Birleşik fiil çekimi…… …….....157
1.3.2.2. Kişi / Şahıs Ekleri……...…….…….....160
1.3.2.2.1. Şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri…….. ……160
1.3.2.2.2. Diğer şahıs ekleri (oblique yapılar)……... …….....162
1.3.2.2.2.1. İyelik eki menşeli şahıs ekleri…… ……...…..162
1.3.2.2.2.2. Diğer özel yapılar……... …….....….165
2. Edatlar…… ……...…..…169
2.1.1. Cümle Başı Edatları……...……169
2.1.2. Çekim Edatları……...……171
2.1.3. Cümle Sonu Edatları…… ……...……..173
2.1.4. Kuvvetlendirme Edatları……... ……...……..175
3. Bağlaçlar…… ……..……...176
SONUÇ……..…… ……178
KAYNAKLAR…… ……182

TABLOLAR

Tablo 1: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Kişi Zamirleri……. …….8

Tablo 2: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde İşaret / Gösterme Zamirleri…….….10

Tablo 3: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Soru Zamirleri…….11

Tablo 4: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Dönüşlülük Zamirleri…….….12

Tablo 5: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Belgisiz / Belirsiz Zamirler……....13

Tablo 6: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde İşaret Sıfatları……..15

Tablo 7: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Belirsiz Sıfatlar…….…..17

Tablo 8: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Soru Sıfatları……...18

Tablo 9: *Maytrısimit*'teki Yapım Ekleri…….....48

Tablo 10*: Maytrısimit'*te İsim-fiiller…….....82

Tablo 11: *Maytrısimit*'te Sıfat-fiiller……...84

Tablo 12: *Maytrısimit*'te Hâl Zarf-fiilleri……....93

Tablo 13: *Maytrısimit*'te Zaman Zarf-fiilleri……...97

Tablo 14: *Maytrısimit*'te Sebep Zarf-fiilleri……...100

Tablo 15: *Maytrısimit*'te Hedef Zarf-fiilleri……..….100

Tablo 16: Uygur Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde İyelik Çekimi……..109

Tablo 17: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Belirten / İlgi Hâli……113

Tablo 18: Uygur Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Belirtilen Hâli…….....116

Tablo 19: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Nesne Hâli……118

Tablo 20: Maytrısimit'te ve Türkiye Türkçesinde Zamanda Bulunma Hâli…….....121

Tablo 21: *Maytrısimit*'te Mekânda (Yerde) Bulunma Hâli…….……125

Tablo 22: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Ayrılma / Çıkışlık Hâli…….…..127

Tablo 23: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Yönelme Hâli……..…….……128

Tablo 24: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Birliktelik - Beraberlik Hâli…….....130

Tablo 25: *Maytrısimit'*te ve Türkiye Türkçesinde Karşılıklılık Hâli……...…..132

Tablo 26: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Hedef Hâli……133

Tablo 27: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Sebep Hâli……135

Tablo 28: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Vasıta / Araç Hâli……138

Tablo 29: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Görelik Hâli…….140

Tablo 30: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Nasıllık Hâli…….141

Tablo 31: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Nicelik Hâli……..143

Tablo 32: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Sınırlandırma Hâli……145

Tablo 33: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Benzetme / Benzerlik Hâli……...147

Tablo 34: *Maytrısimit*'te Şahıs Zamiri Menşeli Şahıs Ekleri…….…….160

Tablo 35: *Maytrısimit*'te İyelik Eki Menşeli Şahıs Ekleri……..162

Tablo 36: *Maytrısimit*'te Emir Şekli Üzerine Getirilen Şahıs Ekleri……..166

Tablo 37: *Maytrısimit*'te İstek Şekli Üzerine Getirilen Şahıs Ekleri……...168

Tablo 38: *Maytrısimit*'te Cümle Başı Edatları……169

Tablo 39: *Maytrısimit*'te Çekim Edatları……171

Tablo 40: *Maytrısimit*'te Cümle Sonu Edatları…….….173

Tablo 41: *Maytrısimit*'te Kuvvetlendirme Edatları……175

Tablo 42: *Maytrısimit*'te Bağlaçlar……176

KISALTMALAR

Alm. : Almanca

bkz. : bakınız

b. : baskı

Çev. : çeviren

Çin. : Çince

EUB : Eski Uygurcada Bağlaçlar

EUTG : Eski Uygur Türkçesi Grameri

EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

ffye : Fiilden Fiil Yapım Ekleri

fiye : Fiilden İsim Yapım Ekleri

Fr. : Fransızca

Haz. : hazırlayan

ifye : İsimden Fiil Yapım Ekleri

iiye : İsimden İsim Yapım Ekleri

İng. : İngilizce

KBS : Köken Bilgisi Sözlüğü

M : Maytrısimit

Moğ. : Moğolca

Orta Far. : Orta Farsça

Osm. : Osmanlıca

OTSD : Orhun Türkçesinin Söz Dizimi

Skr. : Sanskritçe

Soğd. : Soğdça

vb. : ve benzeri

Yun. : Yunanca

± : birkaç rakam fark olabilir

DİL BİLGİSİYLE İLGİLİ İŞARETLER

° : a, e, ı, i, u, ü

Ø : işaretsiz biçim birim

+ : isim soylu öge

- : fiil soylu öge

(…) : x (y): x'in kapsamında y vardır

< : x<y : y, x'ten eskidir

= : eşittir

/ : ve, veya

~ : x~y : x'de y'de geçerlidir

… / ..: eksiktir

GİRİŞ

Uygurlar, 744 yılında Basmıl ve Karuklarla birlikte İkinci (Kök)türk Kağanlığına son vermişler, bir yıl sonra bütün düşmanlarını bertaraf ederek Ötüken'in yegâne hâkimi olmuşlardır. Bu aynı zamanda Uygurların bir hanedan olarak tarih sahnesine çıkışlarının başlangıcıdır. Kuruculuğunu Kutlug Bilge Köl Kağan'ın yaptığı en eski Türk kavimlerinden biri olan Uygur Devleti'ne 840 yılında Kırgızlar son vermiştir (Alyılmaz, 2015: 204; Sümer, 2016: 42-46; Şen, 2017: 17-20; Ercilasun, 2018: 213-223).

Eski Türkçenin (Kök)türkçeden sonra metinle takip edilebilen ilk evresini Eski Uygur Türkçesi oluşturur. Bu dönem sosyal, siyasi, ticari, dinî, edebî açıdan pek çok yadigârın / belgenin / verinin elimize ulaştığı en eski dönemdir. Özellikle dinî açıdan bakıldığında metinlerde, (Kök)türklerin benimsedikleri Gök Tanrı inancının, Uygurların dilini ve edebiyatını en çok etkileyen Manihaizm ve Budizm'in, son olarak da Hristiyanlık (Nasturi mezhebi) ve İslamiyet gibi yeni kabul edilen dinlerin etkisi görülmektedir[1]. "Benimsenen dinlerin çeşitliliği din konusunda hoşgörülü olduklarını göstermekle birlikte gelen birçok yeniliğe açık olmalarını da kolaylaştırmıştır." (Doğru, 2020: 55).

Bu dönemde, Soğd-Uygur, Mani, Brahmi, Estrangelo, Süryani, Tibet ve diğer alfabelerle çoğunlukla dinî eserler Türkçeye çevrilmiş; bu çevirilerle Türkçeye yüzlerce kavramı karşılayan kelime girmiş, alıntılar bazen söz dizimi düzeyine ulaşmıştır (Gemalmaz, 2010: 11). Buna rağmen Uygurlar, vârisi bulundukları daha önceki Türk dili ve kültürüne bağlı kalmışlar; Türk tarihini, dilini, kültürünü üst seviyeye çıkarmışlar; kendilerinden sonra gelen Türk devletlerinin gelişmesine öncü olarak bir nevi kültür taşıyıcı rolü üstlenmişlerdir. Uygurlarda, Manihaizm'in kabulüne kadar bengi taş geleneği sürmüş; sonrasında tercüme ve adaptasyona dayalı dinî bir edebiyat kendini göstermiştir (Doğru, 2020: 55).

Budist edebiyat ürünleri Tripitaka "Üç sepet" adı verilen kitap külliyatındaki Sutralar, Abhidharmalar ve Vinayalar türlerinden oluşmaktadır (Alyılmaz, 2015: 209). Bu dönemde yazılmış olan "jātaka / çatikler ve avadanalar belki de edebî geleneğimizin başlangıcını oluşturmaktadır." (Elmalı, 2019: 11). Çatikler içinde bulunan ve çalışmanın

[1] Detaylı bilgi için *bkz.* Osman Mert, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat-Şine-Us,* Ankara: Belen Yayıncılık, 2009; Muammer Şehitoğlu, *Eski Uygurca Maytrısimit Adlı Eserin "Oyun / Sanatı" Kavramları ve Eğitsel Ögeler Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020.

metni olan *Maytrısimit*, Çince ve Tohorca nüshalarında bulunmayan bir secde (yükünç) ve yirmi yedi bölümden (ülüş) oluşur. Bu metin, uzun ve yoğun anlatımının yanında dil özellikleri açısından da değerli bir metindir (Ölmez, 2019: 378; Tekin, 2019: 28; Ağca, 2021: 411).

Maytrısimit'in en erken nüshasının tarihlendirilmesinin kimi araştırmacılara göre VIII., IX., X., XI. yüzyıllarda olduğu söylense de metin yapısı ve dil özelliklerinden yola çıkılarak bakıldığında IX. yüzyılın ortalarında ya da sonlarında yazıldığı tespit edilmiştir[2].

Orijinalinin Sanskritçe olduğu düşünülen eser, Sanskritçeden Çinceye, Çinceden Toharcaya, Toharcadan da Eski Uygurcaya çevrilmiştir. İlk tiyatro metnimiz de sayılan oldukça hacimli olan *Maytrısimit*'te, "etkili ve renkli sahneleri yanında zaman dilimi geçişleri de çok sağlamdır":

> … birden çok yönüyle çağına göre modern anlamda bir dram metni örneği olarak gösterilebilecek bir yapıttır. (…) Metin; sadece ilkel bir dram metni olmasının da ötesinde, dinî ritüeller barındıran mitik, mistik bir eser olması nedeniyle manastır ve tapınaklarda belirli günler boyunca resim, musikî ve dans gibi ileri sahnelenme biçimleriyle sergilenen modern dram metni özelliğini taşımaktadır (Şehitoğlu, 2020: 73-78).

Maytrısimit'i değerli kılan bir diğer özelliği ise Türk dili / Türkçe kavram işaretini "Türk boy ve topluluklarının konuştukları ortak dilin adı" anlamında metin içinde barındırmasıdır[3].

Göstermeye bağlı edebî türlerden biri olan dram sanatını Eski Uygur Türkleri arasında başlatan *Maytrısimit*'in anlamlı ve görevli dil ögeleri metinde tespit edilen örnekleri -hepsi alınmamak kaydıyla- iki bölüm hâlinde incelenmiştir.

---

[2] *Maytrısimit*'in nüshaları ve tarihlendirilmesiyle ilgili detaylı bilgi için *bkz.* Osman Fikri Sertkaya, "Maytrısimit Nom Bitig (I)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 30-31, S. 1982-1983, 1986, ss. 253-271; Sümbül Begüm Yıldız, *Eski Uygurca Maitrisimit'te İkilemeler*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019; Halis Emrah Bingöl, *Maytrısimit Örneğinde Eski Uygurcada Fiillerde Kılınış*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019; Muammer Şehitoğlu, *Eski Uygurca Maytrısimit Adlı Eserin "Oyun / Sanatı" Kavramları ve Eğitsel Ögeler Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020; Ferruh Ağca, *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.

[3] Ayrıntılı bilgi için *bkz.* Cengiz Alyılmaz, ""Türk", "Türkçe", "Türk Dili" Kavram İşaretleri Üzerine", *Türkçe Eğitimin Güncel Sorunları*, *ed.* Cengiz Alyılmaz, Onur Er ve İsmail Çoban, Ankara: Eğiten Kitap, 2020, ss. 1-43.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAYTRISİMİT'İN ANLAMLI DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dilin işlevleri konusunda birçok öncü çalışmalar yapılmış ve bu çalışmaların sonucunda iki temel işlevi olduğu kanısına varılmıştır: anlamsal ve görevsel işlevi (Üstünova, 2011: 147).

Türkçede dil ögeleri anlamlı ve görevli olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Geleneksel dil bilgisinin kök, köken, gövde, kelime grubu, cümle gibi adlar verdiği bağımsız ögelerini (monèmes) içeren anlam ögeleri sınıfı; yapım eki, çekim eki, edat gibi adlar verdiği bağımlı ögelerini içeren (monèmes fonctionnels) görev ögeleri sınıfı. İletişimde anlam ilişkileri bu iki sınıf ögenin birlikte kullanılmasıyla belirtilir (Gemalmaz, 2010: 181; Mert, 2019: 433; Alyılmaz, 2020: 2; Şimşek, 2020: 66).

Tek başına kullanıma çıkabilen bağımsız ögeler, adlar (adlar, zamirler, sıfatlar, zarflar) ve fiiller anlamlı dil ögelerini oluşturan sözcük türleridir. Hazırlanan bu çalışmada anlamlı dil ögeleri, adlar ve fiiller ana başlıklarıyla iki sınıfta incelendi.

1. ADLAR / İSİMLER (*İng.* Substantive, Noun; *Alm.* Substantiv, Gegenstandswort, Nomen; *Fr.* Substantif, Nom)

Türkçede sözcük türleri arasında en büyük çoğunluğu adlar oluşturur (Ergin, 2015: 112). Varlıkları bildiren / tanımlayan sözcüklere ad / isim denir. Adlar dil bilgisi çalışmalarında; varlıklara verilişlerine göre, maddelerine göre, sayılarına göre ve yapılarına göre incelemeye tabi tutulur. *Maytrısimit*'te adlar; yapılarına göre basit, türemiş ve birleşik adlar olarak üç ana başlıkta incelendi.

1.1. BASİT / YALIN ADLAR (*İng.* Simple Noun; *Alm.* Einfaches; *Fr.* Nom Simple)

Basit / yalın adlar; üzerine hiçbir yapım eki almaz, başka bir sözcükle birleşmez ve üzerine çekim eki aldıkları zaman özellikleri bozulmaz. Metinden alınan şu adlar basit / yalın adlara örnektir:

bı / bi: bıçak, çakı, kesecek alet (EUTS)

amarıları uluġ bedük inekler(in) en͡ginlerinte yüde etüzleri o/-... örtlüg yalınlıġ **bı** biçek yaġa kelirler: *Bazıları büyük ve iri husyelerini omuzlarına yükleyip vücutları üzerine alevli bıçaklar yağarak gelirler*[4] M 74 / 1-4.

böz: bez, pamuktan yapılmış kumaş (EUTS)

alḳu kedgü tonanġu **böz** ara bu böz erdni yig erür: *Bütün giyilecek, kuşanılacak pamuklu kumaşlar arasında bu pamuklu kumaş en iyisidir* M 24 / 9-10.

ed: madde, mülk, servet (EUTS)

ertimlig turur .. öz yaş kentü ürlüksü(z) men͡güsüz erür .. **ed** tavar kentü artayur buzulur: *... fânidir; hayatın, ömrün kendisi daimî ve ebedî değildir. Mal mülk kendiliğinden mahvolur* M I / 1-3.

em: ilaç, tedavi vasıtası (EUTS)

ayıġ ḳılınçın͡ga **em** ürünteg ... saḳınsar maytrı saḳınçḳa: *... kötü ameline ilaç, vasıta, çare ... düşünse iyilik düşüncesine...* M 79 / 37-38.

ı: ağaç, ekin, bitki, nebat, orman (EUTS)

yartaġ aş içgü **ı** tarıġ ... -dek ed tavar min͡g (min͡g) tümen tümen kurla: *... süs eşyası, yiyecek, içecek, hububat ve tohum ... mal mülk binlerce on binlerce defa...* M 12 / 7-9.

ir: taş (M)

ḳaltı otluġ **ir** ḳuruġ ḳavaġu ernin͡g çaḳmışı ösmişi: *Nasıl çakmak taşı, kuru kav ve adamın vurması, üflemesi...* M 41 / 53-55.

ḳoġ: toz (M)

bu yaġız yir özeki ḳoġ toprak birer evin sanaġalı: *Bu kara toprak üstündeki tozlar tane (tane) sayılabilir* M 38 / 26-27.

---

[4] Çalışmada tüm örnekler Şinasi Tekin'in hazırlamış olduğu "*Uygurca Metinler II Maytrısimit Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*" adındaki metinden alınmıştır *bkz.* Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II-Maytrısimit-Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma- Uygurca İptidaî Bir Dram*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019. Bu metindeki Eski Uygurca yazılmış kısımlar aslına uygun şekilde teze alınırken Türkiye Türkçesine aktarımı -sözcükler değiştirilmeden- günümüz Türkçesinin yazım kurallarına ve noktalama işaretlerine göre düzenlenmiştir.

ḳoy: koyun (M)

alḳu sansar içinteki tınlıġıġ yarlıġ ḳançuçı bi(l)iglig ḳolın **ḳoy**umta ḳuça tutar men tip saḳınur: *'Bütün Samsāra içindedeki yaratıkları acıyan, şevkateli bir yol ile daima koynuma alayım.' diye düşünür* M 33 / 10-12.

neng͡: eşya, nesne; asla, hiçbir suretle, … gelince (EUTS)

bilge kişi ḳurıp ḳatıp törü ölzün **neng͡** sng͡ıt tam (uda) toġġuluġ: *Hakîm kimse kuruyup hâlsiz düşerek (ama) ahlaklı olarak (ölsün) fakat Sanghāta cehenneminde doğmaya sebep olacak hiç…* M 82 / 57-58.

uy: çukur (M)

taş ḳapaġınta **uy** ḳazıp tolu ört yalın ḳoz ḳodup belgüsüz ağzın örtdi: *Taş kapıda çukur kazıp bo bol alev, yalazı ve kızgın kömür döküp belirsiz (bir biçimde) ağzını örttü* M 58 / 15-17.

tü: saç, kıl; her türlü, çeşitli, türlü türlü (EUTS)

bir **tü** evinin kök ud ḳalıḳḳa okşatġalı bolmaz: *Bir parça saç göğe müşabih olamaz* M 38 / 16-17.

uv: uyku (M)

ağar **uv**ın udımış tınlıġlar ara yalın͡guz oduġsaḳ ol ermiş: *'Ağır ihtiras uykusuna dalmış yaratıklar arasında yalnız o uyanık idi.'* M 13 / 32-34.

yil: yel, rüzgâr (EUTS)

ayıġ ḳılınçlıġ yil toḳıp uluġ tamularda kemişür: *Kötü amellerin rüzgârı yakalayıp büyük cehennemlere fırlatır* M 70 / 25-26.

Maytrısimit'te basit / yalın adlar, Türkçe ve yabancı kökenli kavram işaretlerinden oluşan adlar olarak iki başlık altında incelendi.

1.1.1. Türkçe Adlar

Türkçe kavram işaretlerinden oluşan anlamlı dil ögeleri, "özel adlar" ve "cins adlar" başlıkları altında incelendi.

1.1.1.1. Özel Adlar (*İng.* Proper Noun; *Alm.* Eigenname; *Fr.* Nom Propre)

Özel adlar, tek olan ve anlamları ancak karşıladıkları varlıklarla var olan, eşi benzeri bulunmayan varlıkları bildiren adlardır (Eraslan, 2012: 123; Hengirmen, 1999: 300). Türkçe özel adlar, *Maytrısimit*'te "kişi adları" ve "yer, boy, kavim, millet, devlet adları" olarak iki alt grupta incelendi.

1.1.1.1.1. Kişi adları (*İng.* Person; *Alm.* Person*; Fr.* Personne)

Şinasi Tekin'in hazırlamış olduğu metinde çoğu ilahî gücü yansıtan toplam yüz yirmi kişinin adı geçmektedir. Bunlardan tespit edilen beşi, Türkçe kavram işaretlerinden oluşur. Diyalog şeklinde oluşan metinde konuşan ya da görünen kişilerin adı sırası geldikçe zikredilmiştir. Metinden tespit edilen Türkçe kişi adları şunlardır:

ḳutbulmış oġul ınanç: Kutbulmuş Oğul Inanç

teṉgribirmiş oġul ınanç: Tengribirmiş Oğul Inanç

yıpar: Yıpar

taḳı yime b(u) buyan edgü ḳılınç közünür öd(te) amraḳ içimiz **ḳutbulmış oġul ınanç ---- teṉgribirmiş oġul ınanç** ---- ekemiz **yıpar** ḳamaġuḳa öṉg ülüg bolmaḳı bolzun: *... ve yine bu sevap şimdi şu anda Sevgili Ağabeyimiz Kutbulmış Oğul Inanç'a, ... Tengribirmiş Oğul Inanç'a ve ... ablamız Yıpar'a (bağışlanmış) olsun* M I / 61-66.

(bo)z bay tirek: Boz Bay Tirek

yidleg: Yidleg

kim ḥormuzta teṉgri(te) ulatı uluġ küçlüg teṉgri(ler) kirit atlıġ dıdımlıġ başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursoṉg ḳuvraġ erdni ḳutıṉga men kirtülüg upası **(bo)z bay tirek yidleg** birle (i)lgimizni ḳavışurup töpümin (yir)ke tegürüp ayayu ağırlayu (yinçürü) (y)ükünür men: *Tanrı Hormuzta ve öteki büyük, güçlü tanrılar, kirīta denen taçlarla süslü başları ile önünde eğildikleri asil cemaat cevheri huzurunda (kut) ben gerçek mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz* M 2 / 52-61.

1.1.1.1.2. Yer, boy, kavim, millet, devlet adları

Özel adlar biliminin (onomastique) alt dallarından biri olan yer adları bilimi (toponymie); yer adlarının kökenini, yapısını, anlamını, gelişimini araştırıp inceleyen bir bilim dalıdır. "Yer adlarının köken, yapı, anlam *vs.* bakımından araştırılıp incelenmesi, aynı zamanda bu yerlerde yaşamış olanların / yaşayanların tarihleri, kültürleri, yaşayış tarzları, dilleri *vs.* hakkında da kıymetli bilgiler verir." (Alyılmaz, 1994: 32-33).

Mayrısimit'te göl, ova, ırmak, dağ, orman, koruluk, manastır, saray, şehir, ülke adları otuz yedi yerde geçmektedir. Yer adlarının çoğu yabancı kavram işaretlerinden oluşur. Boy, kavim, millet, devlet adlarına ise eseri yazıya geçiren ve çoğaltan kişiler tanıtılırken değinilmiş olmasının yanında, yabancı kavram işaretlerinden oluşan boy, kavim, millet, devlet adlarına metin içinde de değinilmiştir (*bkz.* birinci bölüm, 1.1.2.).

il: İl (şehri)

toḫrı: Tohar (milleti)

türk: Türk (milleti)

il balıḳda toġmış pratyaraḳşit kşi açarı **toḫrı** tilintin **türk** tilinçe evirmiş maytrı(si)m(i)t nom bitigde mayt(rı) (burḳan) ... biş (otuz)unç (bölük): *... İl şehrinde doğmuş olan üstat Prajnārakşita'nın Tohor dilinden Türk diline çevirdiği Maytrısimit adlı din kitabından < Maytrı (Burkan) ... > (adlı) yirmi beşinci (bölüm) (bitti)* M 87 / 18-22.

1.1.1.2. Cins Adlar (*İng.* Common Noun; *Alm.* Gattungsname; *Fr.* Nom Commun)

Birden çok varlıklara verilen adları temsil eden cins adlar; *Maytrısimit*'te zamirler, sıfatlar ve zarflar alt başlıklarında incelendi. Bu incelemelere göre cins adların daha çok türemiş ad şeklinde olduğu tespit edildi (*bkz.* birinci bölüm, 1.2.).

1.1.1.2.1. Zamirler / Adıllar (*İng.* Pronoun; *Alm.* Pronomen; *Fr.* Pronom; Osm. zamîr)

Bir adın yerini tutan kelimelere zamir denir (Banguoğlu, 2019: 356). *Maytrısimit*'te anlamlı dil ögelerinden zamirler; kişi, işaret / gösterme, soru, belgisiz ve dönüşlü zamirler alt başlıklarında incelendi.

1.1.1.2.1.1. Kişi zamirleri

Kişi zamirleri, kişi ve nesnelerin doğrudan doğruya yerini tutan zamirlerdir (Banguoğlu, 2019: 357). Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *Maytrısimit*'te de altı kişi zamiri mevcuttur.

Tablo 1: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Kişi Zamirleri

	***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
Konuşan, söyleyen (mütekellim)	*men*	*ben*
Dinleyen, söylenilen (muhatap)	*sen*	*sen*
Adı geçen, söylenilen (gaip)	**an, ol*	*o*
Konuşanlar, söyleyenler	*biz*	*biz*
Dinleyenler, söylenilenler	*siz*	*siz*
Adı geçenler, sözü edilenler	*olar*	*onlar*

(Eraslan, 2012: 242).

Kişi zamirlerine *Maytrısimit*'ten tespit edilen örnekler:

-1. /men/ (konuşan, söyleyen, mütekellim)

ay oġlum uluġ ḳarı yüz yigirmi yaşlaġ **men** ḳaçan neng̑ ezük sözlemeçi men: *Ben çok ihtiyar ve 120 yaşındayım. Ben hiçbir zaman yalan söylemem* M 11 / 10-11.

men yime amtı urubilvaḳaşipte (ulat)ı tınlıġlaraġ ḳutġarġalı barı(r) (men): *Ben şimdi, Uruvilvā-Kāşyapa ve diğer yaratıkları kurtarmak için gideceğim* M 19 / 43-44.

amtı **men** irteki kün ök orduġ ḳarşıġ ḳodup toyın dıntar bolayın: *Şimdi ben yarın hemen sarayı terk edip rahip olmak istiyorum* M 47 / 19-21.

-2. /sen/ (dinleyen, söylenilen, muhatap)

sen taluy ögüz kıdıġıng̑a suv uluş balıḳlarıġ nomça tö(rüçe) ötleyü erigleyü tutġıl: *Sen nehir kıyısına şehirlere daima dine göre nasihat et!* M 47 / 3-5.

taḳı **sen** anant edgüti işid ḳoduru ḳolula: .... *ve sen Ānanda, iyi işit, tam anla!* M 22 / 4-5.

sen purnıya yıġılmış erüş öküş ḳuvraġḳa king̑ürü sözleyü birgil: *Sen ey Pūrna! Toplanmış olan bu büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat!* M 81 / 8-9.

-3. /*an, ol/ (adı geçen, söylenilen, gaip)

anant men yime gaudami ḳatunḳa asaġda asaġlıġ erür men ne üçün tip tiser .. **ol** mening etlig terlig ḳanlıġ etüzümin igidti beltürtti erser .. men ... nomluġ etüzin igidtim bel(türttüm): *... Ānanda, ben gene Kraliçe Gautami'ye çok hizmet ederim. Neden? O benim etten, terden ve kandan ibaret olan vücudumu yetiştirdi ise ben (de) din vücudunu yetiştirdim* M 22 / 11-16.

ol burḳan atlıġ kim anıng atın işidip ince saḳınçım boltı nızvanılaġ aġar uvın udımış tınlıġlar ara yalınguz oduġsaḳ **ol** ermiş: *'Burkan' adı verilen o (kimse) kimdir ki onun adını işitince şöyle düşündüm: 'Ağır ihtiras uykusuna dalmış yaratıklar arasında yalnız o uyanık idi!'* M 13 / 31-34.

ol mini yirtinçülüg suvın ... arıtdı erser anı men seki(z) ... tözün yulluġ suvin yud(um): *O beni dünyevi su ile ... temizledi ise onu ben sekiz ... asil çayların suyu ile yıkadım (?)* M 21 / 11-13.

-4. /biz/ (konuşanlar, söyleyenler)

biz yime siznide ödrülüp öngi munta ḳalmaz biz sizni birle şmnanç bolur biz: *'Biz de sizden ayrılıp burada kalmayacağız. Biz, sizinle birlikte rahibe olacağız!'* M 51 / 43-45.

-5. /siz/ (dinleyenler, söylenilenler)

siz yine ne üçün bilge baḳşıḳa unça şastrlar yörügin …-ur siz: *Siz yine niçin hâkim üstada şastraların tefsirini — siziniz* M 38 / 6-9.

amtı **siz** ol sögüt erdnig adruḳ adruk itigin itınig yaratıng: *'Şimdi siz cevher ağacını türlü türlü süslerle süsleyin! Teçhiz edin!'* M 37 / 2-4.

-6. /olar/ (adı geçenler, sözü edilenler)

alḳu sansar içinte ol antaġ tınlıġ oġlanı yoḳ kim mening ögüm ḳarġım ḳam ḳadaşım bolmadılar erser .. alġu mening edgü öglilerim boltılar .. men yime **olar**nang ögleri ḳangları boltum: *'Bütün Samsāra içinde benim anam, babam, kardeşim ve akrabam olmamış olan hiçbir kimse yoktur. Hepsi benim dostlarım (edgü ögli) oldular. Ben de onların anaları, babaları oldum* M 33 / 43-48.

1.1.1.2.1.2. İşaret / Gösterme zamirleri

"İşaret / gösterme zamirleri; sözü edilen nesneleri mekânda, zamanda ve tasavvurdaki yerlerinde adlarını anmadan göstermeye yarayan zamirlerdir." (Banguoğlu, 2019: 360).

Tablo 2: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde İşaret / Gösterme Zamirleri

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
bu	*bu*
ol	*o*
şu	*şu*

(Eraslan, 2012: 262).

İşaret / gösterme zamirlerine *Maytrısimit*'ten tespit edilen örnekler:

-1. /bu/

Bu işaret zamirinin teklik şekillerinde b- > m- değişimi görülür. *Maytrısimit*'te *bu* işaret zamirinin genişlemiş şekilleri yaygın olarak kullanılır: muna (işte, böyle), munçulayu (böyle, böylece, bu şekilde) … (Eraslan, 2012: 265).

ayaġ̣ka tegimlig teng̀rim .. kimler erki **bu**lar muntaġ emgeklig ne ayıġ ḳılınç küçinte bu muntaġ ajunlarda toġdılar erki: *'Hürmete layık Tanrım! Acaba bunlar, bunca ızdırap çekenler kimlerdir, hangi kötü ameller yüzünden bu türlü âlemlerde doğdular?* ...' M 74 / 43-47.

bu yaġız yir özeki ḳoġ toprak birer evin sanaġalı.. neng̀ **munung̀** bilge biligining̀ sanın saḳışın alġalı: *Bu kara toprak üstündeki tozlar tane tane sayılabilir (fakat) bunun bilgisinin sayısını, adedini almak hiç (mümkün değildir)* M 38 / 26-29.

-2. /ol/

Uzakta bulunan nesneleri belirten işaret / gösterme zamiridir.

kim yime ol örtlüg yalınlıġ torlar içinte yörgenmiş emgeklig tınlıġlar erserler .. **ol**ar öng̀re ajunta ang̀çı mang̀çı keyikçi ertiler .. sansız tümen keyiklerig ölürdiler ertiler: *... ve bu alevli ağlar içinde sarılmış, ızdıraplı yaratıklara gelince bunlar evvelki âlemde avcı idiler. Sayısız geyikleri öldürmüşler idi* M 75 / 2-7.

teng̀ri yalang̀uḳnung̀ baḳşısı **ol**: *Tanrıların, insanların hocası budur* M 13 / 18-19.

-3. /şu/

Biraz uzakta bulunan nesneleri işaret yoluyla belirten *şu* zamiri (Eraslan, 2012: 266), *bu* zamirinin *şu* yerine kullanılmasından dolayı *Maytrısimit*'te tespit edilememiştir.

1.1.1.2.1.3. Soru zamirleri

Yerini tuttukları adı soru yoluyla temsil eden zamirlerdir (Banguoğlu, 2019: 367).

Tablo 3: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Soru Zamirleri

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
kim	*kim*
ne	*ne*
**ḳa, ḳayu*	*hangi*

(Eraslan, 2012: 266).

Soru zamirlerinin *Maytrısimit*'te tespit edilen örnekleri:

-1. /kim/

/kim/ zamiri, insanlar için kullanılır ve insanları soru yoluyla belirtir (Eraslan, 2012: 266).

kim kentü tükel bilge biligi öze vijir örgün öze olurup nızvanılaraġ tarḳardı üzmeledi: *'Kim kendi mükemmel hikmeti ile elmas taht üzerine oturup ihtirasları uzaklaştırdı, dağıttı…'* M 13 / 13-16.

kim yime ḳurtulmaḳ küsüşin burḳan nomınta evig barḳaġ ḳodup toyın bolsar azu toyın bolġuçıḳa basutçı bolsar alḳu tınlıġ maytrılaġ yan͡gı kün körünçinte men͡gileyürler: *Kim yine kurtulmak arzusu ile Burkan dininde (dini için) evi barkı terk edip rahip olsa veya rahip olacak bir kimseye yardım etse bu bütün yaratıklar Maytrı hakkındaki 'yeni gün' piyesinde eğlenirler* M 27 / 6-11.

-2. /ne/

İnsan dışında canlı ve cansız her şeyi soru yoluyla karşılayan soru zamiridir (Eraslan, 2012: 268).

taḳı **ne** ayıtmış kergek: *… ve (artık burada) daha ne sormak lazımdır* M 38 / 24.

-3. /*ka/, /ḳayu/

**ḳa* kökü Eski Türkçede tek başına kullanılmamaktadır. (Kök)türkçedeki /n͡y/ çift ünsüzü kan͡yu örneğinden yola çıkılarak Mani sahasında /n/, Budist sahada /y/ olarak kullanılmıştır. Bu sebeple Eski Türkçenin /y/ ve /n/ diyalektlerine ayrıldığı kabul edilmektedir (Eraslan, 2012: 269).

kim erki tözünüm bu yir suvda tüpüg uḳġuçı **ḳayu** erki töpüdin tüşmekin bilgüçiler: *'Kimdir acaba asilim, bu dünyada aslı, esası anlayan? Hangileridir acaba tepeden düşmeyi bilenler?'* M 13 / 7-10.

(törtünç) may(t)rı edgü ögli kön͡gülin (asaġ) tusu ḳılmaġı yime biş türlüg ... bolur .. **ḳayu** erki kim: *(Dördüncüsü:) Müşfik ve dost bir kalp ile hizmet etmek ise beş türlü ... olur. Hangisi ki?* M 4 / 56-57.

1.1.1.2.1.4. Dönüşlülük zamirleri

Dönüşlülük zamirleri şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahiptirler. Bu zamirler genellikle iyelik ekleriyle birlikte kullanılırlar. Eski Uygurcada ayrı ayrı ya da birlikte kullanılan *kentü* ve *öz* zamirlerinden *kentü* Batı Türkçesinde, *öz* de Doğu Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde genelleşmiş durumdadır (Eraslan, 2012: 256; Buran ve Alkaya, 2013: 100). *Maytrısimit*'te her iki dönüşlülük zamiri de kullanılmıştır.

Tablo 4: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Dönüşlülük Zamirleri

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
kentü	*kendi, öz*
öz	*kendi, öz*

(Eraslan, 2012: 256).

Dönüşlülük zamirlerinin *Maytrısimit*'te tespit edilen örnekleri:

-1. /kentü/

ern͡gek suḳıgınça ödte ... /takuti atlıġ **kentü** pryanınta belgü(lüg) bolu yarlıḳadı: *... bir parmak hareketi kadar (kısa) bir zamanda kendisinin ... adlı hücresinde haşmetle belirdi* M 4 / 49-51.

anta ötrü badarı bra(man) **kentü** egrilmiş bükülmiş etüz(in) körüp köngüli yırın͡güyü ince tip: *Bundan sonra Badhari Brahman; kendisinin eğrilmiş, bükülmüş vücudu (ile) görüp gönlü bulanarak şöyle dedi* M 12 / 36-38.

kentü on edgü ḳılınç küzetdürtüm: *Bizzat kendim (?) on iyi ameli yerine getirttim* M 45 / 10-11.

-2. /öz/

özümüz yalın͡guz inlep erksintimiz yidimiz yun͡gladımız: *Kendimiz yalnız gasp ettik, yedik, sarf ettik* M 73 / 43-44.

öküş yalan͡guḳlarıġ **öz**ümüz ölürdümüz: *Birçok insanı kendimiz öldürdük* M 78 / 49-50.

an͡g aşnu (kiç)ig tıtsısın nırvanḳa ıdıp kin timin ök **öz**i nırvan bulu yarlıḳar: *... en küçük öğrencisini Nirvana'ya gönderir, sonra hemen bizzat kendisi Nirvana'yı haşmetle bulur!* M 87 / 7-10.

1.1.1.2.1.5. Belgisiz / Belirsiz zamirler

Nesneleri belirsiz şekilde karşılayan zamirlere belgisiz / belirsiz zamir adı verilmektedir.

Tablo 5: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Belgisiz / Belirsiz Zamirler

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/ḳayusı/	*kimi, hangisi, bazısı*

Belgisiz / belirsiz zamirlerin basit yapıdaki *Maytrısimit*'ten tespit edilen örnekleri:

ḳayusı yime tunurçı erdiler olarnı yime amtı örtlüg temirlig tilgenler ḳolların ḳoltuḳların bıçar uşar: *Bazıları da fırıncı idi. Bunları da şimdi alevli demir tekerlekler, kollarını, koltuklarını biçer ve doğrar* M 72 / 12-15.

munta toġup **ḳayusı** ḳalınlıḳ etüzlüg **ḳayusı** ḳalın etüzlüg **ḳayusı** sögüt etüzlüg **ḳayusı** ataz etüzlüg alḳu toyın başlıġ erür biz: *Burada doğunca kimi asma vücutlu, kimi *bağ (kalın) vücutlu, kimi ağaç vücutlu, kimi sulama kanalı vücutludur ve hepimiz rahip başlıyız* M 73 / 48-52.

ḳayusı örtlüg (temirli)g orunluklar öze olur(urlar) ... **ḳayusı** örtlüg yalınlıġ temirlig yan͡galar öze olurup **ḳayusı** örtlüg temirlig atlar öze atlanmış ... **ḳayusı** örtlüg yalınlıġ iti ḳılıçın öz etüzlerin bıçıp uşup yiyü: *... bazısı alevli (demir)den tahtlar üzerine otururlar; bazısı alevli, demirden filler üzerine otururlar; bazısı alevli, demirden atlar üzerine binmiş; bazısı alevli, keskin kılıç ile kendi vücutlarını biçip yerken (?)* M 112 / 36-43.

1.1.1.2.2. Sıfatlar / Ön adlar (*İng.* Adjective; *Alm.* Adjektiv, Eigenschaftswort; *Fr.* Conduit Vocal, Canal Vocal)

Sıfatlar, bir varlığı niteleyen ya da belirten anlamlı dil ögeleridir; nesnelerin çeşitli özelliklerine verilen addır. Sıfatlar, nesnenin ya iç, yani bünyesinde var olan bir özelliğini karşılar ya da dış, yani bünyesinde var olmayan, onu herhangi bir durumuyla belirtir. Sıfatlar fonksiyonlarına göre şu iki başlıkta incelenir: vasıflandırma sıfatları ve belirtme sıfatları (Eraslan, 2012: 171).

1.1.1.2.2.1. Niteleme sıfatları (*İng.* Qualificative Adjectiv; *Alm.* Qualifikatives Beiwort, Attributives Adjektiv; *Fr.* Adjectif Qualificatif)

Vasıflandırma sıfatları, nesnelerin bünyesinde bulunan bir özelliğini ya da nesnenin durumu ve hareketi ile ilgili bir özelliğini belirten sıfatlardır (Eraslan, 2012: 172). *Maytrısimit*'te işlek kullanılmıştır.

ayıġ: kötü, fena, hile (EUTS)

ança ... burḳan ḳutı kim ḳop... ḳamaġ **ayıġ** yavlaḳ törülerig yıdı yoḳı birle üzmelemiş bolur: *Burkanlık ki bütün kötü ve fena unsurları, teferruatına kadar hepsini yok etmiş olur* M 48 / 14-18.

bek: sağlam, sert (EUTS)

(a)ntaġ türlüg alp erdemlig kanamlaġ yüreklig **bek** ḳat(ıġ) kön͡güllüg tınlıġ bolur: *O derece yüksek faziletli istekleri yerine getirilmiş, cesur ve kararlı bir yaratık (mevcut)tur* M 9 / 33-35.

ḳara: kara (EUTS)

erüş öküş tınlıġlarnın͡g kön͡güllerin korkıtġalı üçün aġzın ... ol örtenür **ḳara** bulıt ... tütünüg üre yarlıḳar: … *birçok yaratıkların gönüllerine korku vermek için ağzı ile (?) bu tutuşan kara bulut dumanı haşmetle üfler* M 113 / 5-8.

ḳuruġ: kuru (EUTS)

ḳaltı **ḳuruġ** otun͡g tıltaġınta ot tamıtur idiz köyer örtenür: *Nasıl kuru odun sebebiyle ateş parlar ve alevler yükselir ise …* M 41 / 26-28.

uluġ: ulu, büyük, seçkin, seçme, asil (EUTS)

yinçge ḳatunlarnıng̃ külüşmek ḳatġurşmaḳ ünig kök ḳalıḳ yang̃ḳurdı kök ḳalıkdaḳı teng̃riler **uluġ** ünin inçe tip tidiler .. sizing̃ toyın dıntar bolmışıng̃ızḳa yinçürü töpün yükünür biz: *Zarif ve ilahî kadınların yüksek sesle gülüşmelerini gök aksettirdi. Gökteki tanrılar yüksek sesle şöyle dediler: 'Sizin rahip oluşunuza hürmet ederiz…'* M 18 / 38-46.

1.1.1.2.2.2. Belirtme sıfatları (*İng.* Determinative Adjective; *Alm.* Bestimmungswort, Bestimmungsbeiwort; *Fr.* Adjectif Determinatif)

"Nesneleri işaret, sayı, soru yoluyla veya belirsiz hâlde niteleyen sıfatlardır. Bu sıfatlar nesneyi, nesnenin bünyesinde mevcut bulunan bir özelliği ile değil, nesnenin çeşitli durumunu belirtmek suretiyle niteler." (Eraslan, 2012: 174).

1.1.1.2.2.2.1. İşaret sıfatları

İşaret sıfatları nesneleri işaret ederek belirtir ve teklik şekilleri işaret zamiri olarak kullanılır (Eraslan, 2012: 174).

Tablo 6: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde İşaret Sıfatları

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
*/*an/*	*o*
/bu/	*bu*
/ol/	*o, bu*

(Eraslan, 2012: 174).

İşaret sıfatlarının *Maytrısimit*'ten tespit edilen örnekleri:

-1. /*an/

Uygurcada yaygın değildir ve *Maytrısimit*'te de tespit edilememiştir. **an* işaret sıfatı Altay dillerinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin eski şekli (Eraslan, 2012: 174) olduğu söylense de aslında "teklik 3. şahıs ekinden sonra kullanılan ve cümlenin anlamını kuvvetlendiren, anlama kesinlik kazandıran bir ek / edattır." (Alyılmaz, 1994: 256). (*bkz.* ikinci bölüm, 2.3.).

-2. /bu/

Aslında bir işaret zamiri olan *bu* işaret sıfatının kullanımı yaygındır. Yakında bulunan bir nesneyi işaret eder (Eraslan, 2012: 175).

tamudın ḳurtulup amtı **bu** örtlüg torların yörgenmiş etüzlüg kiçig tamularda toġmış erürler: *Cehennemden kurtulup şimdi bu alevli ağlarla çevrilmiş, (herhangi bir) vücutları (olduğu hâlde) küçük cehennemlerde doğmuşturlar* M 75 / 9-11.

antran (ḳurtu)lup amtı **bu** pratikana(rak) kiçig tamularda toġm(ış) erürler: *Oradan (kurtulup) şimdi bu pratyekanaraka adlı küçük cehennemlerde doğmuşlardır* M 76 / 5-8.

amtı **bu** nomluġ savaġ kitumanti balıḳta uḳmış kergek: *Şimdi bu dini hadiseyi Ketumatī adlı şehirde tasavvur etmek lazımdır* M 53 / 2-3.

-3. /ol/

/*ol/* işaret zamiri, uzakta bulunan bir nesneyi işaret için kullanılır (Eraslan, 2012: 175).

ol tunlıġlar alḳu çalaprbasi lu oġrınta ḳutrulmaḳ yolḳa tegirler: … *bu yaratıklar hep Jalaprabhāsa (adlı) ejder sayesinde kurtulma yoluna ulaşırlar* M 54 / 6-7.

ol ḳatunlarnıng̃ ... uluġ ödin ḳolusın uḳup: *Bu hanımların … büyük hayatlarını anlayıp…* M 5 / 14-15.

anta öt(rü) **ol** teng̃ri badarı (braman)ḳa ince (tip) tidi: *Bunun üzerine bu Tanrı, Badhari Brahman'a şöyle dedi* M 16 / 10-11.

1.1.1.2.2.2.2. Sayı sıfatları

"Nesneleri, varlıkları sayı, sıra, topluluk *vb.* yönlerden belirten sıfatlardır." (Banguoğlu, 2019: 353). Basit adlar altında sadece asıl sayı sıfatları yer almaktadır. Sıra sayı sıfatı, üleştirme sayı sıfatı, kesir sayı sıfatı ve topluluk sayı sıfatının metinden örnekleri için *bkz.* 1.2.

Nesneleri miktarca belirten sayıların adlarına asıl sayı sıfatı denir. (Banguoğlu, 2019: 353). *Maytrısimit*'te işlektir.

bir: bir

anın͡g ara **bir** kuşlaġu ḳuşḳa kovitmış kögürçgün mun͡gḳa tarḳḳa tegip şariputri arḥantnın͡g köligesin͡ge sıḳıntı: *... bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şāriputra'nın gölgesine sığındı* M 5 / 24-28.

iki: iki

anta ötrü brın͡giki upasvami bu **iki** urılar badarı bramanıġ ikidin yolayu tuta ilitdiler: *Bundan sonra Bhrngika ve Upasvāmin, bu iki oğul Badhari Brahman'ı her iki taraftan yolunu keserek tuttular ve götürdüler* M 12 / 33-35.

yüz: yüz

üç: üç

yüz klp **üç** asan͡gı ödte berü paramantal yolta ḳataġlanu: … *yüz Kalpa, üç Asamkhyeya müddetinden beri Parimandala (denen doğru) yolda gayret sarf ederek …* M 3 / 1-2.

biş: beş

nomluġ tilgen tevirip **biş** pançaki toyınlaraġ sekiz tümen ten͡grilerig kutġarmışın *… din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini …* M I / 29-31.

1.1.1.2.2.2.3. Belirsiz sıfatlar

Adları kabataslak, yetersizce belirten sıfatlardır (Banguoğlu, 2019: 352). *Maytrısimit*'te basit ad şeklinde kullanımı seyrektir.

Tablo 7: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Belirsiz Sıfatlar

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
bir	*herhangi bir*
ḳayu	*herhangi bir*

(Eraslan, 2012: 206).

Belirsiz sıfatların *Maytrısimit*'ten basit yapıdaki tespit edilen örnekleri:

anın amtı türk yigit erken ḳayu erser **bir** nom bitig bititelim: *... bundan dolayı şimdi gücümüz, kuvvetimiz yerinde iken hangisi olursa olsun, bir din kitabı yazdıralım* M I / 16-18.

takı yime kim **ḳayu** tınlıġ upası upasanç larnın͡g biş çḥşaput bir kün bir tün küzedgülüg baçaġ sekiz çḥşaput araġ turuġ kön͡gülin tutsar alḳu ol tınlıġlar maytrı burḳan birle toġarlar: … *ve yine herhangi bir yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlak kuralını bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) sekiz ahlak kaidesini temiz kalple tatbik etse bütün bu yaratıklar Maytrı Burkan ile birlikte doğarlar* M 27 / 11-17.

1.1.1.2.2.2.4. Soru sıfatları

"Nesneleri soru yoluyla niteleyen sıfatlardır." (Eraslan, 2012: 204).

Tablo 8: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Soru Sıfatları

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
ne	*nasıl*
ḳayu	*hangi*

(Eraslan, 2012: 204-205).

Soru sıfatlarının *Maytrısimit*'ten tespit edilen örnekleri:

yime **ne** türlüg emgek teginürler: *... ve nasıl acı çekerler?* M 81 / 13.

yime **ḳayu** toyin dıntar sın͡garkı tarḳa yirde inip: *... ve yine hangi rahip (herhangi bir?) cihetteki sıkıntılı bir yere inip…* M 27 / 17-19.

1.1.1.2.3. Zarflar / Belirteçler (*İng.* Adverb; *Alm.* Adverbium, Umstandswort; *Fr.* Adverbe)

Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan ya da değiştiren kelimelere zarf denir (Banguoğlu, 2019: 371). Zarflar; "zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle ögesidir." (Karahan, 2020: 32). *Maytrısimit*'teki zarflar; yer yön, zaman, hâl, nicelik, soru zarfları olarak incelendi.

1.1.1.2.3.1. Yer yön zarfları

Bir oluş veya kılışın mekân içinde yerini ve yönünü belirten zarflardır (Banguoğlu, 2019: 373).

ortu: orta (EUTG)

(kün) **ortu**dın başlanıp (nırvan)ḳa) barı yarlıḳadı ḳaş(i)p bu (rḳan) (kün) **batsiḳ**tin başlanıp nırv(an)(ḳa) (bar)ı yarlıḳadı: *... ortada hükmetti ... ve Nirvana'ya haşmetle vardı. Kāşyapa Burkan gün batısında hükmedip Nirvana'ya haşmetle vardı* M 6 / 1-4.

yoḳaru: yukarı (EUTG)

teng̃ri teng̃risi burḳannıng̃ edgü atın küsin işidip alḳu etüzinteki tü tüpleri barça **yoḳaru** turdı: *... Tanrılar Tanrısı Burkan'ın bu türlü iyi adını, şöhretini işitince bütün vücudundaki kılların uçları hep yukarı dikildi* M 13 / 22-26.

taşġaru: dışarı, dışarıya (EUTG)

ol tıltaġın avış tamu otı **taşġaru ö**nüp divdat toyınaġ tirigde yörgep tartıp avıç tamuḳa kigürdi: *Bu sebepten Avici cehenneminin ateşi dışarı çıkıp rahip Devadatta'yı canlı canlı sardı ve çekip Avici cehennemine soktu* M 57 / 29-31.

1.1.1.2.3.2. Zaman zarfları

Bir oluş ve kılışın zaman içinde yerini göstermeye yarayan zarflardır (Banguoğlu, 2019: 374). Zaman bildiren isimlerin kullanımı *Maytrısimit*'te işlektir.

tün: gece (EUTS)

kün: güneş, gün, zaman, vakit (EUTS)

amtı biş ay **tün (kün)** uluġ ilig ezrua teng̃r(i) (iliġi)ng̃e: *Şimdi (ise) beş ay, gece ve gündüz Benares şehrinde büyük hükümdar, tanrılar hükümdarı İndra'ya ...* M 7 / 23-25.

kin: sonra, gelecek (EUTS)

kin kelteçi burḳanlarıġ yime körmezler: *İleride gelecek olan burkanları da görmezler* M 70 / 38-39.

an͡g **kin** toġurmış anasın (ölürgeli) (saḳın)tı .. anı körüp tükel ... bükün bel(gülüg) boltı: *İlk önce kendisini doğuran anasını (öldürmeyi tasarladı). Bunu görüp mükemmel … bugün zuhur etti* M 58 / 26-29.

yügerü: şimdi, hâlen (EUTS)

anta ötrü ayaġḳa tegimlig bodisvt tebrençsiz etüzin tütrüm teri͡ng dyan saḳınç **yügerü** ḳılur: *Bunun üzerine hürmete layık Bodhisattva sarsılmaz vücudu ile derin istiğraka şimdi dalar* M 39 / 3-6.

ön͡gre: önce, evvelce, vaktiyle (EUTS)

biz **ön͡gre** keyikçiler erdimiz erüş öküş keyik -erig isig özlerinte ön͡gi ḳıltımız: *'Biz vaktiyle avcı idik. Birçok geyik öldürdük…'* M 78 / 28-30.

1.1.1.2.3.3. Hâl zarfları

Hâl / durum ifade eden zarflardır. "Bütün hâl bildiren sıfatlar ile bazı isimlerin eşitlik ve vasıta hâli eki almış şekilleri hâl zarfı olarak kullanılabilir." (Eraslan, 2012: 223). *Maytrısimit*'te bu hâlin kullanımı işlektir.

nen͡g: asla, hiçbir suretle (EUTS)

ilkideki çkrvrt ilig ḳanlar turġurmış çḫşaptlıġ tor **nen͡g** buzma: *Vaktiyle dünya hükümdarlarının vaaz ettikleri ahlak düzenini hiç bozma …* M 47 / 5-7.

terk: hemen, derhâl (EUTG)

terk ödün ulġadıp bedüp tükel bilge maytrı burḳan nomınta toyın bolup arḫant ḳutın͡ga tegirler: *Hemen büyüyüp mükemmel hikmetli Maytrı Burkan dininde güçlü olur ve veliliğe ulaşırlar* M 69 / 34-37.

1.1.1.2.3.4. Miktar zarfları

Bir kılış ve oluşun veya bir vasfın miktarını, derecesini belirten zarflardan olan (Banguoğlu, 2019: 372) miktar zarflarının hepsi türemiş ad yapısındadır. Kullanımı seyrektir (*bkz.* 1.2.).

1.1.1.2.3.5. Soru zarfları

Soru zarfları fiilleri çeşitli yönlerden soru yoluyla niteleyen zarflardır (Eraslan, 2012: 237). Metinden tespit edilen basit yapıdaki örnekleri şunlardır:

ne: ne, nasıl (EUTG)

antaġ körksüz ḳılınçlıġ erserler taḳı **ne** ayıtmış kergek: … *böyle çirkin amelli olurlarsa artık bayağı ve alelade (insanları) sormak gerekir mi?* M 58 / 11-12.

taḳı **ne** ayıtmış kergek adan adan ol ödteki tınlıġlarnıng̃ körksüz ḳılınçların yime (ö)k açataştru atlıġ ilig ḳan erdi: ... *ve artık bu devirdeki çeşitli yaratıkların çirkin amellerini sormaya ne hacet ve yine Ajātaşatru adlı bir hükümdar vardı!* M 58 / 41-44.

ḳanta: nerede (EUTG)

bir baḳar teng̃inçe edim tavarım yoḳ biş yüz baḳar taḳı **ḳanta** (b)ulġay: *Bir bakırlık dahi malım mülküm yok. 500 bakırı olsun nereden bulayım* M 11 / 12-14.

1.1.2. Alıntı Adlar (Yabancı Dillerden Geçen Adlar)

1.1.2.1. Yabancı Kavram İşaretlerinden Oluşan Cins Alıntı Adlar

(Kök)türkçeden günümüze değin farklı kültür ve uygarlıklarla siyasi, ticari, sosyal, dinî[5] açıdan ilişki kuruldukça dildeki ödünçleme sayısı gün geçtikçe artmıştır. "Farklı kültürlerle çeşitli değişkenler açısından etkileşim içinde olan Türkçe kavramları işaretlerken alıntı sözcük yolunu da kullanmaktadır." (Çoban, 2019: 299).

Maytrısimit metni, Sanskritçeden Tohorcaya, Tohorcadan da Eski Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Dolayısıyla bu dillerden geçen kelimeler çoğunlukta olmasıyla birlikte Çince, Süryanice, Soğdca, İranca, Sakaca ve Moğol dilinden alıntılanmış kök ve köken hâlindeki kavram işaretlerine de rastlanılmaktadır. Tespit edilen 345 ± yabancı sözcük bunulmaktadır.

açani (< Skr. **ājāneya):** soy, soylu, ırk, soylu kök, imtiyazlı (EUTS)

açani atların yaratmış altunluġ ḳang̃lıd(a): *Cins atların koşulduğu altın bir arabada…* M 35 / 6-7.

[5] Eski Uygur Türkçesinde kullanılan Budist ve Manici çevreye ait dinî terimler için *bkz.* Hacer Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, 1. b. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

buyan (< Skr. Moğ. **punya**): sevap, iyi amel, kut; saadet, mut, sevap (EUTS)

bu **buyan** tüşinte yidleg burḳan ḳutın bulzun közünür etüzi igsiz bolzun: *Bu dinî sevap sayesinde Yidleg Burkanlığa erişsin, hâlihazırdaki vücudu hastalıksız olsun* M 19 / 56-57.

nırvan (< Skr. **nervân**)**:** Nirvana, değersiz bir sükûnet (EUTS)

men barıp toyın dıntar bolup **nırvan** yolın tileyür men: *Ben varıp rahip olmayı ve Nirvana yolunu bulmayı arzu ediyorum* M 47 / 9-10.

nom (< Soğd. **nom.** Yun. **nomos**): tanzim, hürmet, saygı (AEDPL)

nom işidip **nom** bitig bitimiş üçün ton etük aş içgü buşı birmiş üçün: *Vaazı dinleyip dinî eserleri yazdığı için elbise, ayakkabı ve yiyecek içecek gibi sadaka verdiği için…* M 50 / 6-8.

samar (< Skr. **samādhi**): geçit, nazar (EUTS)

boşġutsuz tözün tınlıġ kim alḳu nızvanılaraġ arıtı alımış alḳu dyan **samar**lar öze erk türk: *… öğrenmeyen asil yaratık vardır bu, bütün istiğraklara hâkim olmuştur* M 2 / 45-47.

tsuy (< Çin. **tsui**): günah, suç, kabahat (EUTS)

erserler ḳılmış **tsuy**ların irinçülerin tijit kṣanti ḳılu ögrenmiş erserler: *İşlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar…* M 74 / 25-26.

tijit (< Skr. **desita**): tövbe, bağış (EUTS)

ḳılmış tsuyların ökünü **tijit** kṣanti ḳılu ögren(-miş erser)ler: İşlenmiş günahlarını itiraf edip af dilemeye alışmış (iseler)… M 71 / 27-28.

ḳamaġ (< Orta Far. **hamāg**): bütün, hep

ḳamaġ şazın küzetdeçi ḳutlar vahşikler nivaziki ten͡grilerke **ḳamaġ**ḳa tüzü ön͡g ülüg bolzun: *Bütün din koruyucusu iyi ruhlar ile ilahlara, hepsine tamamıyla birinci kısım bağışlanmış olsun!* M I / 53-56.

vyakran (< Skr. **vyākarana**[6]): Burkancılıkta dokuz veya on iki kitaptan biri

terk vyakran **ulatı** şastrlarıġ adırtlayu uḳtaçı vaybajiki aryaçintri bodisvt kṣ'i açarı yaratmış: *Çabucak vyākarana ve şāstraları mufassalan anlayan Vaibhāşika tarikatinden olan üstat Āryacandra Bodhisattva'nın genişleterek çevirdiği*...* M 38 / 50-53.

1.1.2.2. Yabancı Kavram İşaretlerinden Oluşan Kişi Adları

Uygur Dönemi'nde özellikle çeşitli dinlerin etkisiyle dile giren kişi adları oldukça fazladır. *Maytrısimit*'in yazılma amacı, din kaidelerini yazıya geçirerek sevap kazanmak olması sebebiyle Budizm dininde ilahî güç vasfında olan kişilerin adları çok fazla geçmektedir. Kişi adları genellikle Sanskritçe kökenlidir.

burḳan (= Skr**. buddha,** <Çin. **+b'iuat(=fo)+ḳan)**: Burkan

ḳarungrivi (< Skr. **Karunagriva)**: Karunagriva

sa͡ngabtri (< Skr. **Sanghabhadra)**: Sanghabhadra

gunaprabi (< Skr. **Gunaprabhā)**: Gunaphadra

manorati (< Skr. **Manoratha)**: Manoratha

kim yime taḳı te͡ngri te͡ngrisi **burḳan** nırvanḳa barmışta kin şazanta uluġ tusu ḳıltılar .. enetkek ilteki vaybaş şastar yaratdaçı **ḳarungrivi sa͡ngabtri gunaprabi manorati**de ulatı baḳşılar ḳutın͡ga yükünür men: *... ve yine Tanrılar Tanrısı Burkan Nirvana'ya ulaştıktan sonra dine hizmet etmiş, Hindistan'da Vaibhāşika eserleri telif etmiş olan Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaphadra ve Manoratha'dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim* M 3 / 43-48.

maytrı (< Skr. **Maitreya)**

meni͡ng kiçigde berü yıġmış ḳazġanmı(ş) edim tavarım erdi erser .. anı alḳu tözün maytrı birle soḳuşup: *Benim küçüklüğümden beri biriktirdiğim, kazandığım ne malım mülküm var ise bunun hepsini Asil Maytrı'ya rastlayıp…* M 10 / 27-30.

[6] Eski Uygurcada "gramer" karşılığı olarak kullanılan ifadedir. Detaylı bilgi için *bkz.* Murat Elmalı, *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri vibakti-samaz*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

1.1.2.3. Yabancı Kavram İşaretlerinden Oluşan Yer, Boy, Kavim, Millet, Devlet Adları

Yabancı kavram işaretlerinden oluşan yer adları Türkçe sözcüklerle birlikte kullanılıp yer adı yapmaktadır. Metindeki tespit edilen örnekleri şunlardır:

agnidiş (< Skr. **Agnideşa)**: Agnideşa ülkesi

en(e)tkek (< Soğd.***'yntk'k)**: Hint, Hindistan

içtin sin͡gar burḳan nomın taştın sın͡gar sekiz vityasatan şastarlaraġ adırtlayu uḳtaçı **agnidiş** uluşta toġmış aryaçntr bodisvt kşi açarı **entkek** tilint(in) tohrı tilinçe yaratmış: *İçeride Burkan dinini, dışarıda on sekiz Vidyāsthānaşāstraları ayırt ederek anlayan Agnideşa ülkesinde doğmuş olan üstat Āryacandra Bodhisattva'nın Hint dilinden Tohor diline değiştirerek…* M 87 / 13-18.

ḫimavanti (< Skr. **Havimati)**: Himalaya

baġirati (< Skr. **Bhagiratha)**: Bhāgīratha

ḳapilvastu (< Skr. **Kapilavastu)**: Kapilavastu

ġaudam (< Skr. **Gautama)**: Gautama

şaki (< Skr. **Şakya)**: Şakya

ḫimavanti taġnın͡g yın͡gaḳınta **baġirati** atlıġ ögüz ḳıdıġınta **ḳapilvastu** atlıġ küsencig körkle balıḳ bar.. ol balıḳta çkrvrt ilig ḳanlarnın͡g keziginte tiziginte **ġaudam** oġuştın- **(t)öz**din belgürmiş ḳamaġ **şaki** tözlüg budun buḳun öze erklig türklüg şudotan atlıġ ḫormuzta ten͡grike yüleşi ilig ḳan bar: *Himalaya Dağı cihetinde Bhāgīratha adlı ırmağın kıyısında, Kapilavastu adlı şirin ve güzel bir şehir vardır. Bu şehirde Cakravartin hükümdarları silsilesinde, Gautama sülalesinden, soyundan zuhur etmiş, bütün Şākya soyundan olan boy üzerine hükmeden Şuddhodana adlı, Tanrı Ezrua'ya benzeyen bir hükümdar vardır* M 13 / 41-51.

1.2. TÜREMİŞ ADLAR (*İng.* Derived Noun, Derivative; *Alm.* Abgeleitetes Nomen; *Fr.* Nom Dérivé; *Osm.* müştak isim)

İsim ya da fiil kök ve gövdelerinden çeşitli yapım ekleriyle genişletilmiş unsurlardır (Eraslan, 2012: 120). Eski Uygur Dönemi'nde dinsel metinlerde ve öteki alanlardaki belgelerde Türkçenin bütün olanaklarından yararlanılarak türetmelere gidilmiştir. Bu dönem türetmeler dönemi olarak da kabul edilmektedir (Aksan, 2014: 28; Aksan, 2018: 52).

1.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar

İsimden isim, sıfat ve zarf mahiyetinde gövdeler türetilerek yapılan adlardır. İsimden isim yapım ekleriyle yapılan adlar, *Maytrısimit*'te oldukça işlektir (*bkz.* ikinci bölüm, 1.1.1.1.).

çim+gen: çimen (EUTG)

taġ töpüsinte mrkt erdni ön͡glüg yılınçġa yumşaḳ erdnilerig töşep urmış teg öleṅ͡g **çimgen**leri erür: *Dağ tepesinde marakata ve ratna-renkli *yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi ıslak çayırları vardır* M 55 / 21-24.

ḳa+daş: arkadaş, akraba (EUTS)

alḳu sansar içinte ol antaġ tınlıġ oġlanı yoḳ kim meniṅ͡g ögüm ḳaṅ͡gım ḳam **ḳadaş**ım bolmadılar erser: *Bütün Samsāra içinde benim anam, babam, kardeşim ve akrabam olmamış olan hiçbir kimse yoktur* M 33 / 43-47.

ört+en: alev, ateş (EUTS)

ol emgekke süṅ͡gükümüzke tegi etimiz yinimiz yarılur yırtılur **örten**ür yalar: *Bu ıstıraptan kemiğimize kadar etimiz, derimiz yarılır, yanar, alev alır* M 61 / 6-8.

- Metinde tespit edilen ***belirsiz zamirler***den bazıları isimden isim yapım ekiyle oluşmuş ad sınıfındadır:

adınaġu (< adın+aġu): başka, başkası (EUTS)

ön͡gre yalaṅ͡guḳ (ajunınta) (erken) vr(ḫ)ar seṅ͡grem sa(nlıġ) (sengik) (aşın) içgüsin yidimiz (yuṅ͡gladımız) **(adınaġuḳa)** birdimiz: ... *vaktiyle insanlar (aleminde iken) manastırlara ait (yiyecek) ve içeceği yedik, (sarf ettik ve başkasına) verdik* M 62 / 1-5.

ikigü (< iki+gü): her ikisi (EUTG)

maytrı burḳan //- … bular **ikigü** mening //- …: *Maytrı Burkan ... bunların her ikisi de benim*… M 97 / 6-7.

amtı yine tükel bilge (burḳan)nıng yirtinçü yir suvda (belgürmişin) uḳup işidip ḳadaşı ... (bir)le **ikigü** dkşnapt (iltin) yine maġat ilke kelirler: *Şimdi gene, mükemmel hikmetli Burkan'ın dünyada (belirdiğini) görüp, anlayıp, işitip arkadaşı ile her ikisi Dakşināpatha ... yine Magadha ülkesine gelirler* M 8 / 31-36.

barça (< bar+ça): bütün, hep (EUTG)

al(ḳu) ed tavar **barça** tolp ḳarılsar alp bulġuluġ kişi etüzin bulmışım yoḳsuz bolġay: *... bütün mal mülk, hepsi birbirine karışınca bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak* M 1 / 13-26.

tört erdnilig yarataġlaġ sekiz tümen tört ming kent uluşlarda **barça**da baştın açsız ḳızsız ḳısıġsız ḳavrıġsız yaġısız börisiz: *... dört cevherle mücehhez 84000 şehrin hepsinden üstün, tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz…* M 3 / 14-18.

- ***Niteleme sıfatı*** yapısındaki kimi sıfatlar, isimden isim yapım ekleri alarak gövde oluşturmuştur:

yaġız (< yağ+ız): esmer, doru renkli, yiğit (KBS)

ança sav yarlıḳaduk(ta) yitinçsiz yitiz **yaġız** yir tebreyür: *Bunca sözleri buyurdukta erişilemeyecek kadar yüksek olan yağız yer titrer* M 48 / 22-23.

adınçıġ (< adın+çıġ): başka, başkaca, özel, seçkin, mümtaz, üstün derecede, hayrete değer, şaşırtıcı (EUTS)

alḳu adada (ḳutġar)ġuçı **adınçıġ** tengri tengrisi burḳan körmedin ölür men: *... bütün tehlikelerden kurtaran, harikulade Tanrılar Tanrısı Burkan'ı görmeden öleceğim!* M 16 / 8-9.

edgü (< ed+gü): iyi, üstünlük (EUTS)

sevinü küler yüzin badari braman ınçe tip tidi .. **edgü edgü** tözün oğlum angsız inç artuḳ **edgü** erdim: *... Sevinçle, güler yüzle Badhari Brahman şöyle dedi: 'İyi, iyi! Asil oğlum! Ben çok sakin, pek iyi idim* M 9 / 3-5.

• ***Sıra sayısı*** belirten sıfatlar türemiş ad yapısındadır:

ikinti (< iki+nti): ikinci

üçünç (< üç+ünç): üçüncü

bir on͡galı utġuraḳ uluşta turmışlar.. **ikinti** titrü (ke)lmiş uluşta turmışlar .. **üçünç** ip nız(vanı)... yarlıḳadılar: *Birincisi: vazıh ve mükemmel (olan) bir ülkede olanlar. İkincisi: gerçek gelmiş (?) bir ülkede olanlar. Üçüncüsü: ... ihtiras ... buyurdular* M 46 / 18-21.

törtünç (< tört+ünç): dördüncü

maytrısimit nom bitigde tigin öge atın͡ga abişik ḳılmaḳ atlıġ **törtünç** ülüş tükedi: *Maytrısimit (adlı) din kitabında 'Burkan hilafeti adını takdis etmek' adlı dördüncü bölüm bitti* M 27 / 26-29.

bişinç (< biş+inç): beşinci

(bu) **bişinç** boşġutsuz arḥant dı(ntar) erür: *Bu, beşinci öğrenmeyen, velidir* M 2 / 22-23.

• *Maytrısimit'*te seyrek kullanılan, asıl sayıların üzerine /+*Ar*/ eki getirilerek yapılan ***üleştirme sayı sıfatları türemiş ad*** yapısındadır:

birer (< bir+er): tek tek, tane tane, birer

bu yaġız yir özeki ḳoġ topraḳ **birer** evin sanaġalı .. nen͡g munun͡g bilge biligin͡ing sanın saḳışın alġalı: *Bu kara toprak üstündeki tozlar tane tane sayılabilir. (Fakat) bunun bilgisinin sayısını, adedini almak hiç (mümkün değildir)* M 38 / 26-29.

• İkiden başlayarak bir sıra asıl sayı sıfatlarına /+*AGU*/ eki getirilerek yapılan ***topluluk sayı sıfatları***nın metinden örnekleri türemiş ad yapısındadır:

üçegü (<üç+egü): üçü

bular **üçegü** kök ḳalıḳdak(ı) (yo)lça uça kelip: *Bu üçü gökteki yol boyunca uçarak geldiler M* 7 / 8-10.

• /+*çA/* eşitlik ekinin başlıca iki işlevi bulunur: çekim eki işlevi ve yapım eki işlevi. Çekim eki işlevi ile bir tür zarf şeklindedir fakat yapım eki işleviyle kullanıldığı kelimelerle kalıplaşıp isimden isim yapım eki işlevi görür ve gövdeler türetir (Alyılmaz, 2020: 23; Eraslan, 2012: 152-153). Metinde ***belirsiz sıfat*** yapısındaki /+*çA/* isimden isim yapım ekini almış kimi adlar türemiş ad yapısındadır:

munça (< bu+n+ça): bunca, bu kadar (EUTG)

bu **munça** türlüg tsuyluġ yazuḳluġ tınlıġlar alḳu raurap tamuda toġarlar: *Bunca günahkâr yaratıklar hep Raurava cehenneminde doğarlar* M 83 / 21-23.

neçe (< ne+çe): nice, her ne kadar (EUTG)

neçe yime tömke biliglig erser inçip etüzin artuḳ saḳlanu tutar: *Her ne kadar cahil ise de (?) gene vücudunu pek fazla korur* M 2 / 12-14.

• ***Soru sıfatı*** yapısındaki anlamlı ögelerden bazıları metinde isimden isim yapım ekleriyle türemiştir:

neçe (< ne+çe): ne kadar (EUTG)

ḳaç (< ka+ç): kaç (EUTG)

neçe ür kıç anta bolur yime ne türlüg emgek teginürler: *Ne kadar zaman orada kalırlar ve nasıl acı çekerler?'* M 81 / 12-13.

(tö)zünüm **ḳaç** yan͡glıġ ... .. maytrı (bodisvt) ... (te)n͡griler: *Asilim, kaç çeşit... Maytrı (bodhisattva) ... tanrılar...* M 36 / 30-32.

• ***Hâl zarfı*** yapısındaki kimi zarflar isimden isim yapım ekleriyle türemiştir:

ança (< an+ça): o kadar, bu şekilde (EUTG)

ança saḳınç saḳıntuḳta ikile olarnı ayıġ ḳılınçlıġ yil toḳıp uluġ tamularda kemişür: *Böyle düşündüklerinde, tekrar bunları, kötü amellerin rüzgârı yakalayıp büyük cehennemlere fırlatır* M 70 / 23-26.

barça (< bar+ça): bütün, bütünüyle, tamamıyla (EUTG)

muna ertimlig etüzümüz ertip barsar al(ḳu) ed tavar **barça** tolp ḳarılsar alp bulġuluġ kişi etüzin bulmışım yoḳsuz bolġay: *İşte bu fâni vücudumuz göçüp gidince ve*

bütün mal mülk, hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak M I / 12-16.

• Metinde tespit edilen ***miktar zarfları*** türemiş ad yapısındadır. İsimden isim yapma ekiyle oluşanlar:

azḳıya (< az+ḳıya): azıcık (EUTG)

ançaḳıya (< ançа+ḳıya): azıcık (EUTG)

bu muntaġ tü(rlüg) emgeklerig körüp **azḳıya ançaḳıya** yime ajunlarıġ ögmez men alḳamaz men: *... bunca acıları görüp varlık şekillerinden birazını olsun övmem; nerede kaldı ki hepsini öveyim!* M 85 / 54-56.

• ***Yer yön*** zarflarının bazıları türemiş ad yapısındadır:

alt (< al+t): alt (EUTG)

üst (< üs+t): üst (EUTG)

üstün teŋ͡ri yirinte **alt**ın yalaŋ͡uḳ etüzinte uiatı nırvanlıġ orun bultaçı bolur: … *yukarıda tanrılar yerinde aşağıda insan vücudunda vb. Nirvana yerini bulur* M 54 / 22-24.

1.2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar

Fiilden isim yapım ekleriyle yapılmış adların kullanımı *Maytrısimit*'te oldukça işlektir (*bkz.* 1.1.1.2.).

bilig (< bil-ig): bilgi (EUTS)

tavranmaḳ bolmasar **bilig** köŋ͡gül bolmaz.. **bilig**siz **bilig** bolmasar tavranmaḳ bolmaz .. **biligsiz bilig** öçser tavranmaḳ öçer.. tavranmaḳ öçser **bilig** köŋ͡gül öçer .. bil**ig** köŋ͡gül öçser at öŋ͡g öçer: *Davranmak olmasaydı şuur olmazdı. Cehalet olmasaydı davranmak olmazdı. Cehalet sönse davranmak söner. Davranmak sönse şuur söner. Şuur sönse ad ve renk söner* M 44a / 22-25.

taḳı (< taḳ-ı): dahi, ve, kaldı ki, nihayet, bundan başka (EUTS)

takı yime edgü aşay küçinte uvutluġ uyatlıġ bolurlar: … *ve yine iyi niyet sayesinde terbiyeli ve edepli olurlar* M 59 / 7-8.

orġaḳ (< or-ġaḳ): orak (EUTG)

amarıları yime örtlüg yalınlıġ yivt- **orġaḳ**lar öze ḳurşayur yö(rgenür): *Bazıları da alevli… oraklar ile çevrilir* M 83 / 39-41.

• ***Belirsizlik zamiri*** yapısındaki kimi adlar fiilden isim yapım ekiyle oluşmuş türemiş addır:

adın (< ad-ı-n / ad-a-n): başka, başkası (EUTG)

ır ırlasar adnaġu taplamaġuluġ taḳşut sav taḳşurmazlar .. sekizinç **adan**nıng͡ edgüsinge küni köng͡ül turġurmazlar **adan**nıng͡ asaġıng͡a t(ususıng͡a) ... nu ög-...: *Şarkı söyleseler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir şarkı söylemezler. Sekizincisi: Başkasının iyiliği için kıskançlık duyguları beslemezler. Başkasının yararına ...* M 32 / 3-7.

biz öng͡re kişi ajunınta erken **adın** amraḳın amranmaḳ oġrınta eren s vın işile(rke) … işiler savın erenke / t-…: *'Biz vaktiyle insanlar âleminde iken başkasının sevgilisini sevmek sebebiyle erkeklerin sözlerini … kadınların sözlerini erkeklere …* M 107 / 17-21.

alḳu (< alḳ-u): bütün, hep (EUTG)

alḳu işleyü tükedimiz: *Hepsini çalışarak bitirdik* M 12 / 29-30.

uḳguluġ törülerig **alḳu** uḳtı bilti: *Bilinmesi gereken düzenlerin hepsini anladı, bildi* M 13 / 16-17.

ög ḳarnınta toġa teglük toġar irinç çıġay körgeli körksüz **alḳu**ḳa aḳ bolur: *Ana karnından kâr olarak doğar; fakir, zavallı ve bakılmayacak kadar çirkin; herkes tarafından nefret edilir* M 85 / 24-26.

• ***Niteleme sıfatı*** yapısındaki sıfatlardan bazıları türemiş ad şeklindedir:

yavlaḳ (< yavla-ḳ): kötü, pek, düşmanlık (KBS)

ança ... burḳan ḳutı kim ḳop... ḳamaġ ayıġ **yavlaḳ** törülerig yıdı yoḳı birle üzmelemiş bolur: *Burkanlık ki bütün kötü ve fena unsurları, teferruatına kadar hepsini yok etmiş olur* M 48 / 14-18.

bertük (< bert-ük): sakat (EUTG)

iglig kemlig **bertük** beçel tınlıġlarıġ açınsar: *… hasta, bereli, sakat yaratıklara ihtimam etseler, acısalar…* M 52 / 52-53.

bedük (< bedü-k): büyük EUTS

adġar atların yarataġlaġ körtle ḳan͡glılar uluġ **bedük** ud in͡gek boġalar ḳuduz öküzler: *Aygır atların koşulduğu güzel arabalar; büyük, iri sığırlar, inekler, boğalar, yabani öküzler* M 12 / 1-3.

• Tam sayıların bir parçasını gösteren ***kesir sayı sıfatları***ndan metinden tespit edilen örneği fiilden türetilmiş isim yapısındadır:

yarım (< yar-(ı)m): yarım (KBS)

taḳı yime ol kidin otrasınta **yarım** bire kin͡g **yarım** bire terin͡g tört erdnin itilm(iş) çldar atlıġ yul bolur: … *ve yine o *evlerin ortasında yarım mil genişliğinde, yarım mil derinliğinde dört cevher ile tanzim edilmiş Jaladhara adlı bir göl vardır* M 31 / 7-11.

• ***Belirsiz sıfat*** yapısındaki bazı adlar da türemiş addır:

kop (< ko-p): bütün, hep (KBS)

ḳop ajuntaḳı etüzin ayayu aġırlayu yinçürü yükünü teginür biz: ... *bütün âlemlerdeki vücutları ile hürmet ederek biz aciz kullar secde ederiz* M 5 / 60-61.

• ***Yer yön zarfları***ndan bazıları fiilden isim yapım ekleriyle türemiştir:

ara (< ar-a): ara, arasında (EUTG)

aġar uvın udımış tınlıġlar **ara** yalın͡guz oduġsaḳ ol ermiş: *'Ağır ihtiras uykusuna dalmış yaratıklar arasında yalnız o uyanık idi!*' M 13 / 33-34.

• Metinde tespit edilen ***miktar zarfları***nın tamamı türemiş ad yapısındadır. Fiilden isim yapma ekiyle oluşanlar:

artuḳ (< art-uḳ): fazla, çok (EUTG)

neçe yime tömke biliglig erser inçip etüzin **artuḳ** saḳlanu tutar: *Her ne kadar cahil ise de (?) gene vücudunu pek fazla korur* M 2 / 12-14.

- Metinde ***zaman zarfı*** yapısındaki kimi zarflar türemiş addır:

aşnu (< aşn-u): önce, evvelce (EUTS)

ötrü (< ötr-ü): sonra, o zaman (EUTS)

ançulayu yime tükel bilge maytrı burḳan nırvanḳa barġalı saḳınur an͡g **aşnu** (kiç)ig tıtsısın nırvanḳa ıdıp kin timin ök özi nırvan bulu yarlıḳar .. **ötrü** tükel bilge maytrı burḳan törtünç dyan (ten͡g)ri yirinteki dyan saḳınç(tı)n inip: *Tıpkı bunun gibi mükemmel hikmetli Maytrı Burkan da Nirvana'ya varmayı tasarlar, en küçük öğrencisini Nirvana'ya gönderir, sonra hemen bizzat kendisi Nirvana'yı haşmetle bulur! Sonra mükemmel hikmetli Maytrı Burkan, dördüncü istiğrak tanrılar yerindeki istiğraktan kalkar* M 87 / 5-12.

amtı (< am-tı): şimdi (EUB)

anın **amtı** türk yigit erken ḳayu erser bir nom bitig bititelim: *... bundan dolayı şimdi gücümüz, kuvvetimiz yerinde iken hangisi olursa olsun bir din kitabı yazdıralım* M I / 16-18.

- ***Hâl zarfı*** yapısındaki kimi adlar fiilden isim yapım ekleriyle türemiştir:

basa (< bas-a): sonra, art (EUTG)

taḳı yime antada **basa** öküş türlüg nom bitig(ig) bititdiler .. yaratdılar sakntili ...-// şuri gotiki matraçiti aşvaġo(sata) ulatı bodisvt baḳşılar (ḳut)ın͡ga ayayu aġırlayu yinçürü yükünür men: *... ve bundan sonra birçok din kitapları yazdırmış, telif etmiş olan Skandhila, Şūra, Godhika, Mātrceta ve Aşvaghoşa'dan başka diğer üstat bodhisattvalar asaletine hürmetle secde ederim* M 3 / 49-58.

1.3. BİRLEŞİK ADLAR (*İng.* Compoud Noun; *Alm.* Zusammengesetztes Nomen; *Fr.* Nom Composé; *Osm.* mürekkep isim, ism-i mürekkep)

Birleşik kelime; en az iki kelimeden oluşur ve bu iki sözcüğün kendi kavramları dışında yeni bir kavramı karşılamak üzere Türkçenin söz kalıplarına uygun bir biçimde belirli yollarla ses, biçim ve anlamca bitişip kaynaşarak yeni bir kelime kalıbına girmiş şeklidir (Gülensoy, 2019: 516). Bunların bir kısmı birleşik isim bir kısmı da birleşik

fiilden oluşur. *Maytrısimit*'teki birleşik adlar, "ad tamlaması yapısındaki adlar" ve "sıfat tamlaması yapısındaki adlar[7]" şeklinde incelendi.

1.3.1. Ad Tamlaması Yapısındaki Adlar

Genel anlamlı dil ögelerinden biri olan belirtisiz isim tamlamaları, birçok dilde olduğu gibi Türkçede de isim yapma yollarının başında gelir; genelde bir nesnenin, türün adı gibi kullanılırlar (Alyılmaz, 1994: 19). Belirtisiz isim tamlamaları, iki ismin birbirine ilgi eki olmadan bağlanmasıdır ve birleşik isim grubuna dahildirler. Tamlayan / belirten / yardımcı unsur eksiz durumda yani sıfır biçim birim (Ø), tamlanan / belirtilen / asıl unsur iyelik ekli isimdir. Belirtisiz isim tamlamaları ögeleri arasında belirtili isim tamlamaları gibi geçici değil, kalıcı / devamlı bir ilişki vardır (Özkan ve Sevinçli, 2019: 29). *Maytrısimit*'te tespit edilen ad tamlaması yapısındaki birleşik adlar şunlardır:

ilig+Ø ḳan+Ø: hükümdar (EUTG)

yir+Ø suv+Ø: yeryüzü, dünya (EUTG)

(tigin) öge atın̆ga tegip burḳan çkrvrt **ilig ḳan yir suv**da belgürer: … *veliaht adına ulaşıp (yani: Şakyamuni'nin halefi olup) bir burkan, dünya hükümdarı (olarak) dünyada zuhur eder* M 8 / 41-43.

öz+Ø yaş+Ø: ömür (EUTG)

ertimlig turur . . **öz yaş** kentü ürlüksü(z) men͡güsüz erür: ... *fânidir; hayatın, ömrün kendisi daimî ve ebedî değildir* M I / 1-2.

ten͡gri+Ø yer+i: tanrılar dünyası

anın amtı (bi)lge baḳşı uluġ ilig ezrua **ten͡gri yiri**nte toġġalı arıġ erzün: *Bu yüzden şimdi hâkim, büyük hükümdar Erzuanın tanrılar dünyasında doğmak için temiz olsun* M 12 / 12-14.

raurap+Ø tamu+Ø: Raurava cehennemi

bu munça türlüg tsuyluġ yazuḳluġ tınlıġlar alḳu **raurap tamu**da toġarlar ..: *Buna günahkâr yaratıklar hep Raurava cehenneminde doğarlar* M 83 / 21-22.

[7] Ad tamlaması yapısındaki adların ve sıfat tamlaması yapısındaki adların birleşik ad yapma konusunda detaylı bilgi için *bkz.* Semra Alyılmaz, "Türkçede Birden Fazla Anlam Ögesiyle (Sentaktik Yolla) Kavramların İşaretlenmesi", *Ç.Ü.T.A.D.*, 2018, C. 3, S. 1, ss. 11-25.

1.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Adlar

"Bu tür tamlamalar, varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini kısacası nasıl olduklarını bildiren niteleme sıfatlarının bir isimle birlikte kullanımından oluşmaktadır. "Niteleme sıfatı + isim" kuruluşundan oluşan bu tür tamlamalar netice itibariyle genel anlamlı bir kelimeyi, kelime grubunu (ismi) ifade ederler." (Alyılmaz, 1994: 20).

isig öz: hayat (EUTG)

m(u)nta turmış buyan edgü ḳılınç öng ülüg evirer men angilki tengri burḳannıng **isig öz**in sataġ yuluġ birip sataġın almış nomluġ erdnig küzetdeçi ezrua hormuzta vişnu mheşvri tört mharaçlarda ulatı: *Bundan hâsıl olan sevabın birinci kısmını, anne Tanrı Burkan'ın kendi hayatını, feda ederek satın aldığı ve din cevherinin koruyucusu olan Ezrua, Hormuzta, Vişnu ve Maheşvara adlı dört büyük hükümdara bağışlarım* M I / 47-53.

bükün: bugün (M)

men **bükün**te ınaru ölü ölginçe çḫşapat tamġa arıġ küzedür men: *'Bugünden itibaren ölünceye kadar Şila Mudrâ'yı ('ahlâk mühürü') muhafaza edeceğim.'* M 18 / 7-9

ḳaraḳuş: karakuş (EUTS)

vijir tumşuḳluġ ḳarġa ḳuzġun **ḳaraḳuş** teglükenler kelip buza butarlayu etimizni yinimizni üzüp iskep tançu tançu yiyürler: *Elmas gagalı karga, kuzgun, karakuş ve akbabalar (?) gelip tahrip ederek etimizi, derimizi parçalayıp, parça parça yerler; acı çekeriz* M 78 / 20-24.

yangı kün: yeni gün

yangı kün küsençig körünç birle tuşar: *... 'yeni günde' arzulanan piyese tesadüf edecektir* M 104 / 9-10.

2. FİİLLER / EYLEMLER (*İng.* Verb.; *Alm.* Verb, Verbum, Zeitwort; *Fr.* Verbe; *Osm.* fiil)

Fiiller iş, oluş ve hareketleri karşılayan sözcüklerdir. Fiil kök ve gövdeleri anlamlı ancak isimler gibi tek başına kullanılmayan dil birlikleridir. Türkçede sözcük türleri arasında fiillerin belirleyici ve önemli bir yeri vardır. Türkçedeki fiillerin çoğunluğu Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2019: 558; Hengirmen, 1999: 169). *Maytrısimit*'teki fiiller; "basit fiiller", "türemiş fiiller" ve "birleşik fiiller" alt başlıklarında incelendi.

2.1. BASİT FİİLLER

Kök hâlindeki fiiller basit fiillerdir. Yapım eki almadıkları için anlamını ve yapısını bozmadan parçalanmazlar (Gülensoy, 2019: 558). *Maytrısimit*'te tespit edilen basit fiiller şunlardır:

is-: el koy-

er at ḳul küng͡lerining͡ aş ton yigü içgülerin **is**tiler: *... yiyecek, içecek ve giyeceklerine el koydular* M 75 / 54-55.

yal-: alev al- (M)

yorı-[8]: yürü-, dolaş- (M)

tokı-: vur-, döv- (M)

ti-: de-, söyle- (M)

körüng͡ler beglerimiz munta toġup örtenür **yal**ar biz .. baḳşı boltaçılar açarılar öng͡re **yorı**yur biz yang͡ udu tıtsı boltaçılar örtlüg yalınlıġ etüzin örtlüg çomaḳlar tut(a) bizni **toḳı**yur ince tip **ti**yürler: *Bakın beylerimiz! Burada doğup alev alev yanıyoruz. Hoca ve üstat olan bizler önde gidiyoruz. (Bizi) izler bir biçimde de öğrenci olanlar! Alevli vücutları ile alevli sopalar tutarak bize vuruyorlar ve şöyle diyorlar* M 73 / 8-14.

aç-: aç- (M)

anıng͡ utlısın tüşin uzun ödün tegintimiz amtı (bizing͡) tsuyumuznı irinçümüzni **aç**ar biz yadar biz: *Bunun cezasını uzun zaman çektik. Şimdi günahlarımızı açıyoruz, yayıyoruz* M 74 / 36-39.

[8] yorı- eyleminin kökeni için *bkz.* Cengiz Alyılmaz, 2020. "yorı- (…> yürü-) Eylemi Nereden Geliyor?", *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2020, S. I, ss. 1-19.

sor-: em- (M)

tumşuḳluġ tarmaḳlaġ boylar kel-/// tolp etüzümüzni **sor**arlar: *gagalı, pençeli vücutlar (?) (gelip) bütün vücudumuzu emerler* M 107 / 14-16.

ḳarı-[9]**:** ihtiyarla- (M)

öl-: öl- (M)

tay-: kay- (M)

erler **ḳarı**yurlar **öl**ürler **tay**arlar ikile belgülüg bolurlar: *... insanlar ihtiyarlar, ölür ve göçüp giderler. İkinci bir defa (da) zuhur ederler* M 43 / 14-15.

yu-: yıka- (M)

anı men seki(z) ... tözün yulluġ suvin **yu**d(um): *... onu ben sekiz ... asil çayların suyu ile yıkadım* M 21 / 12-13.

2.2. TÜREMİŞ FİİLLER

İsim veya fiil köklerinden türetilmiş fiillerdir. Bu tür fiiller ekleriyle birlikte köklerine kadar parçalanabilirler (Gülensoy, 2019: 558). *Maytrısimit*'teki türemiş fiiller "isimden fiil yapım ekiyle yapılmış fiiller" ve "fiilden fiil yapım ekiyle yapılmış fiiller" alt başlıklarında incelendi.

2.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller

Cins ya da özel isimlerden geçişli veya geçişsiz fiil gövdeleri yapan eklerle yapılan isimlerdir (*bkz.* ikinci bölüm, 1.1.2.1.).

bediz+e-: süsle-, beze- (EUTS)

suv+a-: sula-, ıska et-; sıva- (EUTS)

şal çoj-... itser .. yapsar **suva**sar (y)örüng̑ (to)praḳ tokısar **bedize**ser: *Bir kulübe ve bir… kursa, yapsa, sıvasa, açık renkteki bir toprağı karsa, boyasa…* M 51 / 1-2.

[9] yaşlan-, koca-, ihtiyarla- anlamına gelen ḳarı- eyleminin üzerine gelen /-G/ eylemden ad yapma ekiyle biçim birim oluşturmaktadır. Bu ek, tarihsel süreç içerisinde düşmüştür. Bu ve bunun gibi (Kök)türk harfli yazıtlarda geçen eski Türkçe sözcüklerin kök / kökenleri için *bkz.* Cengiz Alyılmaz, *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, 1. b., Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.

ant+ık-: yemin et-, ant iç- (EUTS)

satıġ yul(uġ) oġrınta ant **antıḳ**tımız..: Alım satım esnasında (yalan yere) yemin ettik M 61 / 23-24.

bek+le-: bağla- (EUTG)

amarıları örtlüg yalınlıġ ḳızıl baḳırlaġ naralar içinte **bekle**nmiş: *Bazıları kızgın, alevli, kızıl bakırlı cehennemler içinde bağlanmış…* M 68 / 19-20.

am+ra-: sev- (EUTS)

balıġ başlıġ ḳanlıġ yinlig kençkiyesin iki emigi ikin ara ḳuçup sever **amra**yur erser: *... yaralı, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağrına (iki memesinin arasına) basıp sevse…* M 33 / 20-21.

boş+u-: bağışla- (günahı), gider-, affet-, kurtar- (EUTS)

ḳop tsuyda yazuḳta **boşu**nu ötünür biz: *Bütün günahlardan kurtulmayı diliyoruz* M 73 / 19-20.

2.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller

Fiilden fiil yapım ekiyle yapılmış fiiller, kelimenin türünü değiştirmeden türeten eklerle yapılır (*bkz.* 1.1.2.2.).

ḳo-d-: koy-, bırak-, terk et-, yerleştir- (EUTG)

amtı men irteki kün ök orduġ ḳarşıġ **ḳod**up toyın dıntar bolayın: *Şimdi ben yarın hemen sarayı terk edip rahip olmak istiyorum* M 47 / 19-22.

yan͡g-ḳur-: aksettir- (EUTS)

yinçge ḳatunlarnın͡g külüşmek ḳatġurşmaḳ ünig kök ḳalıḳ **yan͡gḳur**dı: *Zarif ve ilahî kadınların yüksek sesle gülüşmelerini gök aksettirdi* M 18 / 40-42.

bil-in-: bilin- (EUTG)

amtı yazuḳumuznı **bilin**ür biz uḳunur biz: *Şimdi günahlarımızı itiraf ediyoruz* M 73 / 17-18.

il-it-: götür-, sevk et- (EUTS)

anta ötrü brıṅgiki upasvami bu iki urılar badarı bramanıġ ikidin yolayu tuta **ilit**diler: *Bundan sonra Bhrngika ve Upasvāmin, bu iki oğul Badhari brahmanı her iki taraftan yolunu keserek tuttular ve götürdüler* M 12 / 32-35.

2.3. BİRLEŞİK FİİLLER

Birden fazla kelimenin birleşmesinden oluşan fiillerdir. *Maytrısimit*'teki birleşik fiiller, "isim + yardımcı fiilden kurulmuş birleşik fiiller", "fiil – zarf-fiil - fiil şeklinde kurulmuş birleşik fiiller (betimlemeli / tasviri fiiller)" ve "fiil deyimleri" alt başlıklarında incelendi.

2.3.1. İsim + Yardımcı Fiilden Kurulmuş Birleşik Fiiller

"Kullanılışlarına göre yardımcı fiiller, aslî anlam ve işlevlerinden farklı mana ve işlevde kullanılan fiillerdir. Bu sebeple yardımcı fiiller ancak bir kelime veya bir kelime grubuyla birlikte kullanılan fiillerdir." (Eraslan, 2012: 423).

İsimle *bol-, tur-, er-, ḳıl-* aslî yardımcı fiillerin birleşimiyle oluşurlar. *Maytrısimit*'te daha çok *bol-* yardımcı fiil kullanılmıştır.

-1. İsim + bol-

yoḳsuz bol-: boşuna ol-

kişi etüzin bulmışım **yoḳsuz bol**ġay: *... insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak* M I / 15-16.

tegimlig bol-: ulaşmış ol-, eriş-

ḳam(aġ)da üstünki arḥantlarnıṅ edgüsin erdemin bulġalı **tegimlig bol**ur: *... bu hepsinden üstün olan velilerin yüksekliğine, faziletine ulaşmaya layıktır* M 2 / 25 / 28.

ḳılınç bol-: var ol-

tutyaḳlanmaḳ bol-: varlığa bağlanmak vukua gel-

toġmaḳ bol-: doğmak vukua gel-

ölmek bol-: ölmek vukua gel-

teginmek tıltaġınta az ḳıl(ınç) bolur az ḳılınç tıltaġınta **tutyaḳlanmaḳ bol**ur .. tutyaḳ tıltaġınta **ḳılınç bol**ur .. ḳılınç tıltaġınta **toġmaḳ bol**ur toġmaḳ tıltaġınta ḳarımaḳ

ölmek bolur: *Hissetme sebebiyle hırs ve arzu vukua gelir. Hırs ve arzu sebebiyle varlığa bağlanmak vukua gelir. Varlığa bağlanma sebebiyle var olma vukua gelir. Var olma sebebiyle doğmak vukua gelir. Doğmak sebebiyle ihtiyarlamak, ölmek vukua gelir* M 44a / 1-6.

-2. İsim + er-

edgü er-: iyi i-

badari braman ınçe tip tidi .. edgü edgü tözün oġlum aṅgsız inç artuḳ **edgü er**dim: *Badhari Brahman şöyle dedi: 'İyi, iyi! Asil oğlum! Ben çok sakin, pek iyi idim* M 9 / 2-5.

arıġ er-: temiz ol-

anın amtı (bi)lge baḳşı uluġ ilig ezrua teṅri yirinte toġġalı **arıġ er**zün: *Bu yüzden şimdi hakîm, büyük hükümdar Ezrua'nın tanrılar dünyasında doğmak için temiz olsun* M 12 / 12-14.

oduġsaḳ er-: uyanık ol-

öz etüz (üṅ)üzlerke edgülüg adnaġuḳa asaġlaġ işke **oduġsaḳ er**iṅgler: *Kendi vücutlarınıza iyilik, başkalarına hizmet (edecek) işlerde uyanık olunuz* M 19 / 40-42.

-3. İsim + tur-

tebrençsiz tur-: ayakta dur-

taḳı yime **tebrençsiz tur**mış atlıġ boşgutsuz tınlıġ bar: *... ve yine 'ısrarla ayakta duran' adlı öğrenmeyen bir yaratık vardır* M 2 / 16-18.

-4. İsim + ḳıl-

tusu ḳıl-: hizmet et-

kim yime taḳı teṅri teṅrisi burḳan nırvanḳa barmışta kin şazanta uluġ **tusu ḳıl**tılar: *... ve yine Tanrılar Tanrısı Burkan Nirvana'ya ulaştıktan sonra dine hizmet etmiş* M 3 / 43-46.

tapsız taṅgsız ḳıl-: uygunsuz ve pis yap-

ḳuvraġ aşın içgüsin baġraġu ḳılınçın **tapsız taṅgsız ḳıl**tımız: *Cemaatin yiyeceğini, içeceğini uygunsuz ve pis yaptık* M 73 / 61-63.

kşanti ḳıl-: af dile-

olar mini tapa kelip ḳılmış yazuḳların **kşanti ḳıl**tılar: *... bunlar bana doğru gelip işledikleri günahları için af dilediler* M 78 / 1-3.

2.3.2. Fiil + Zarf-fiil + Fiil Şeklinde Kurulmuş Birleşik Fiiller (Betimlemeli / Tasviri Fiiller)

2.3.2.1. Tezlik Fiili

Tezlik fiili, eylemin çok hızlı ya da gelişi güzel yapıldığını bildirir[10]. *Maytrısimit*'te *bir-* yardımcı fiili tezlik fiilini karşılar.

ay-u bir-: söyleyiver-

meniṅ antaġ küçüm küsün- -üm yoḳ kim teṅri burḳan- -nıṅ edgüsin erdemin kiṅ alḳıġ küleyü sözlegülüg ne yime tire yıġyıraḳ (?!) **ayu bir**eyin: *'Benim, Tanrı Burkan'ın iyiliğini, faziletini tafsilatiyle överek söyleyebilecek kadar gücüm kuvvetim yoktu. Ancak bunun hakkında topluca (şunu) söyleyeyim…'* M 13 / 36-41.

bol-u bir-: oluver-

ḳamaġ ḳorḳınçḳa ... -larnaṅ ...-m yarlıġ ... yü(kü)nür biz ... ıraḳ **bolu bir**iṅ: *bütün korkunç ... sefil ... secde ederiz ... uzaklaşın!* M 85 / 43-47.

2.3.2.2. Süreklilik Fiili

Eylemin bitmediğini, devam ettiğini anlatır. *Maytrısimit*'te süreklilik anlamını ifade etmek için *tur-, kel-, tut- vs.* yardımcı fiilleri kullanılmıştır.

tol-u tur-: doldurup dur-

uluġ küçlüg teṅriler kök ḳalıḳaġ yüzinte tıḳmış teg **tolu tur**dılar: *Büyük, güçlü tanrılar göğü sanki yüzeyini kaplamış gibi doldurup (bu olayı görebilmek için) durdular* M 18 / 17-19.

[10] H. Şahin'e göre Türkçede geçmişten bugüne kullanılan tezlik fiili olan bir- fiilinin asıl görevi, "kurduğu yapıya eklendiği fiilin ifade ettiği hareketin çabuk, hızlı bir şekilde yapıldığı anlamını katmaktır. Ancak güçten ve iktitardan kaynaklanan kolaylıklar anlamını da barındırmaktadır." Detaylı bilgi için *bkz.* Hatice Şahin, "Kutadgu Bilig'de Tasviri Fiiller", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, S. 2, ss. 95-105.

üstel-ü ökli-(y)ü tur-: çoğalıp dur-

ḳarımaḳ sen kim toġmışta berü altm(ış) yaşḳa tegi küç küsün et ḳan **üstelü ökliyü tur**di: *'Ne kadar iğrenç ve kabasın sen ihtiyarlamak (!) Doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan hep artıp çoğalıp durdu…'* M 12 / 39-42.

kör-ü tur-: bakıp dur-

ayaġḳa (tegimlig)... ... telmire **kö(r)ü tur**dı: … *hürmete (layık) .... yalvararak bakıp durdu* M 21 / 16-17.

köy-e kel-: alevlenerek gel-

amarıları ḳuruġ sün͡gük köyük etüzin örtenü **köye kel**(ir)ler: *Bazıları (ise) kuru kemik ve yanmış vücutları ile yanıp alevlenerek gelirler* M 74 / 4-6.

toġ-a kel-: doğup gel-

muna kün burnı **toġa kel**ti: *İşte gün burnu doğup geldi* M 37 / 9-10.

yaltra-**(y)u ḳal-:** parlayıp dur-, parlayarak- (EUTS)

sekiz on türlüg nayrağın yaratağlıġ körtle körkle ḳoluça yaruḳın yaltra**yu ḳal**tı bulıdın: *... seksen türlü 'ikinci dereceden alamet' ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkmış güneş gibi bir Burkan doğdu)* M 13 / 58-60.

tegür-üp tut-: yaklaşıp sun-

ulatı biş pnçaḳ biş upançik şariputri motgalyini mḥakşp bt(ri)ki anuritide ulatı arḥantlarḳa yaḳın **tegürüp tut**dı: *Sonra beş pancaka ve beş Upançik, Şāriputra, Maudgalyāyana, Mahākāşyapa Bhadraka, Anuruddha ve diğer velilere yaklaştırıp sundu* M 24 / 15-19.

2.3.2.3. Yeterlilik Fiili

Fiile gücü yetme, başarabilme, muktedir olma anlamları katan yardımcı fiildir. Olumsuzu *u-ma-* şeklindedir.

ḳurtul-u u-ma-: kurtulama-

yana tirilürler .. neng͡ ant(a) ozu **ḳurtulu uma**zlar: … *yine dirilirler. Oradan hiç kurtulamazlar* M 83 / 48-49.

örüt-ü u-: muvaffak ol-, başar-

dyan saḳınç **örütü u**yurlar.. nomlarnıng̃ (öz) tözin ḳamaġlıḳ tözin adırtladaçı bilge biligin **örütü u**yurlar: *İstiğraka dalmaya muvaffak olurlar. Dharmaların aslını ve umumun cevherini ayırt edecek hikmetleri yaratmayı başarırlar* M 59 / 4-7.

tıd-a u-ma-: engel olama-, mani olamama-

biz yine az almır kön̄gülümüz küçlüg bolup söz ḳılınçımızn**ı tıda uma**d(ımız): *Bizim ise hırslı duygularımız güçlenip söz (ile işlediğimiz) amellerimize engel olamadık* M 72 / 47-49.

• ***irgür-*** yardımcı fiilinin de yeterlilik anlamı verdiği görülür:

ḳutrul-ġalı irgür-: kurtulmayı başar-

sansardın ozġalı **ḳutrulġalı irgür**meser ol tınlıġ utġuratı maytrı burḳan ödinte ḳurtulur: *... Samsāra'dan kurtulmayı başaramaz ise o kimse muhakkak Maytrı Burkan devrinde kurtulur* M 8 / 44-47.

2.3.2.4. Yaklaşma Fiili

Maytrısimit'te bizzat yaklaşma anlamını aktaran yardımcı fiil tespit edilememiştir.

2.3.3. Fiil Deyimleri

İsim + yardımcı fiil ve tasviri fiil dışında kalan birleşik fiillerin çoğu bu gruba girer. *Maytrısimit*'te fiil deyimleri[11] için zarf + fiil ve belirtisiz nesne + fiil yapısından yararlanılmıştır.

2.3.3.1. Zarf + Fiilden Kurulu Fiil Deyimleri

Bu tür fiil deyimleri olumlu ve olumsuz, geçişli veya geçişsiz fiil kök, köken ve gövdelerinin, nasıllık-nicelik, azlık-çokluk, zaman *vs.* zarflarıyla birlikte kurdukları genel anlamlı tamlamalardır (Alyılmaz, 1994: 21). Eski Uygur Dönemi'nde yazılmış olan *Maytrısimit* ve diğer eserlerde de bu tür tamlamaların fazla olması, dilimizin fiil deyimleri açısından zenginliğini göstermektedir (Alyılmaz, 1998: 20).

[11] Fiil deyimleri ile ilgili detaylı bilgi için *bkz*. Cengiz Alyılmaz, "Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 620, 2003, ss. 534-540.

edgüti işid-: iyice işit-

ḳoduru ḳolula-: tam anla-

taḳı sen anant **edgüti işid ḳoduru ḳolula**: … *ve sen Ānanda, iyi işit, tam anla!* M 22 / 4-5.

basınıp ḳun-: basıp yağma et-

yaşaru baturu oġurla-: gizleyip çal-

teŋ͡grim biz öŋ͡gre yalaŋ͡guḳ ajunınta erken iligler begler atlıġlar bolup kentü erkimizte ötrü vrḥar seŋ͡grem sanlıġ seŋ͡gik edin tavarın **basınıp ḳunt**umuz .. tartdımız **yaşuru baturu oġurla**dımız: *Tanrım! Biz vaktiyle hayvanlar âleminde iken hükümdar, bey ve meşhurlardan olup kendi gücümüze dayanarak manastıra ait malı mülkü basıp yağma ettik, çektik ve gizleyip çaldık* M 70 / 56-61.

yüzken yaġmur osuġluġ yaġıd-: durmadan yağmur gibi yağdır-

çintan nikişi birle ḳataġlıġ edgü yıdlaġ kuzişay mntark ulatı teŋ͡gridem ḥua çeçekler **yüzken yaġmur osuġluġ yaġıdtılar**: *Sandal ağacı nikişi ? ile pek güzel kokulu nilüfer çiçeklerini ve diğer semavi çiçekleri…* M 18 / 34-38.

tirilip kel-*: dirilip gel-*

tiriliŋ͡gler t//? ... tirilip kelirler: *Dirilin! Dirilip gelirler* M 86 / 1-2.

adaḳ asra ḳıl-: ayak altına al-, mağlup et-, hiçe say-

viru(t)ak ili(g) beg basa basa şakılaraġ utmaḳ **adaḳ asra ḳıl**maḳ sav(lar)aġ sözlemişiŋ͡ge altı ḳatunlar yirinçülüg bolup tod tolı savın utruntılar: *Hükümdar Virüdhaka çok sonra Şākyaları yenmek, ayak altına almak (gibi) sözler sarf ettiğinden dolayı altı kraliçe kötü olup fena sözlerle birbirlerine karşı geldiler* M 5 / 2-7.

yoḳaru tur-: yukarı dikil-

teŋ͡gri teŋ͡grisi burḳannıŋ͡g edgü atın küsin işidip alḳu etüzinteki tü tüpleri barça **yoḳaru tur**dı: *... Tanrılar Tanrısı Burkan'ın bu türlü iyi adını, şöhretini işitince bütün vücudundaki kılların uçları hep yukarı dikildi* M 13 / 22-26.

ilütü bar-: götürüp git-

etüzümteki küçümin sen ḳarımaḳ ilit**ü bar**dıng̀: *Vücudumdaki gücümü, kuvvetimi sen ihtiyarlık alıp gittin* M 12 / 48-49.

bulu yarlıḳa-[12]: buyur-, emret-; affet-, bağışla-

ang̀ aşnu (kiç)ig tıtsısın nırvanḳa ıdıp kin timin ök özi nırvan **bulu yarlıḳa**r: ... *en küçük öğrencisini Nirvana'ya gönderir, sonra hemen bizzat kendisi Nirvana'yı haşmetle bulur!* M 87 / 7-10.

2.3.3.2. Belirtisiz Nesne + Fiilden Oluşan Fiil Deyimleri

Bu tür fiil deyimlerini kuruluşları bakımından "olumlu veya olumsuz geçişli bir fiille belirtisiz nesneden kurulu fiil deyimleri" ve "bünyesinde nesne bulunduran bir fiille bünyesindeki nesnenin belirtisiz kullanımından oluşan fiil deyimleri" olarak iki grupta incelemek mümkündür. *Maytrısimit*'te bu tür fiil deyimleri işlek kullanılmıştır.

2.3.3.2.1. Olumlu veya olumsuz geçişli bir fiille belirtisiz nesneden kurulu fiil deyimleri

buşı+Ø bir-: sadaka ver-

ḳamag̀ bursoǹg̀ **... buşi bir**zün: ... *bütün cemaate ... sadaka versin* M 22 / 1-2.

nom+Ø işid-: dini işit-

anın köni baral(ım) **nom işid**elim: *Bu yüzden doğruca gidelim, dini işitelim* M 23 / 7-8.

sav+Ø yarlıḳa-: sözleri buyur-

ança **sav yarlıḳa**duk(ta) yitinçsiz yitiz yag̀ız yir tebreyür: *Bunca sözleri buyurdukta erişilemeyecek kadar yüksek olan yağız yer titrer* M 48 / 22-23.

emgek+Ø tegin-: acı çek-

vijir tumşuḳluġ ḳarġa ḳuzġun ḳaraḳuş teglükenler kelip buza butarlayu etimizni yinimizni üzüp iskep tançu tançu yiyürler .. açıġ **emgek tegin**ür biz: *Elmas gagalı karga,*

[12] yarlı(g)ḳa- fiili, Eski Uygurcada yaygın olarak kullanılan saygı ifade eden birleşik fiillerde yardımcı fiil işlevi görmektedir detaylı bilgi için *bkz.* Ağca, a.g.e, s. 179.

kuzgun, karakuş ve akbabalar (?)gelip tahrip ederek etimizi, derimizi parçalayıp parça parça yerler; acı çekeriz M 78 / 20-24.

ḳın ḳızġut+Ø ḳıl-: ceza ver-

kim yime **ḳın ḳızġut ḳıl**taçı erserler küniçi yaġıçı … irinç yarlıġ tınlıġlariġ yazuḳ yaṅgluḳḳa tüşürgüçi erserler: *İşkence edenler ise kıskanç ve düşman sefil, perişan (zavallı) yaratıkları yanlışlığa ve kötü yola yöneltenler ise…* M 82 / 25-29.

2.3.3.2.2. Bünyesinde nesne bulunduran bir fiille bünyesindeki nesnenin belirtisiz kullanımından oluşan fiil deyimleri

Bünyelerinde nesne bulunduran fiillerin ikinci bir nesne almaları gerekmez. Fakat anlamı kuvvetlendirmek amacıyla bünyelerinde nesne bulunduran bazı fiillerin nesnenin belirtisiz şekliyle birlikte kullanılarak fiil deyimi oluşturulduğu görülür (Alyılmaz, 1994: 25). Buna nesne tekrarlı fiiller[13] de denir.

aş+Ø aşan-: yemek ye-

inçe (tip ayıturlar teṅgri) yirinte toġmış teṅgril(er) **aş aşan**urlar: … *Şöyle (sorarlar:) (Tanrılar) diyarında doğmuş, tanrılar … yemek yerler* M 112 / 10-12.

ant+Ø antıḳ-: ant iç, yemin et-

satıġ yul(uġ) oġrınta **ant antıḳ**tımız: *Alım ve satım esnasında (yalan yere) yemin ettik* M 61 / 23-24.

emgek+Ø emgen-: acı çek-

ol antaġ uzun künün tünün bir tümen altı miṅg yıl yaş yaşap **emgek emgen**ürler: *Bu kadar uzun gün ve gecede 16000 yıl yaşayıp acı çekerler* M 84 / 46-48.

ötüg+Ø ötün-: ricada bulun-

uluġ ayıġ ayamaḳın tükel bilge maytrı burḳana adaḳınta yinçürü yükünüp inçe tip **ötüg ötün**ür: *… büyük hürmetle mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'ın ayaklarına kapanarak secdeye varıp şöyle bir ricada bulunur* M 89 / 31-33.

[13] Detaylı bilgi için *bkz.* Semra Alyılmaz, *Türkçede Nesne Tekrarlı Fiiller*, 1. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.

iş+Ø işle-: iş işle-

kim ḳayu eren ekeler sin͡giller ḳızlar analar dıntar birle yavaz **iş işle**p yazınsar: *Erkekler, abla ve kız kardeşler ile kızlar ile analar ile ve rahibeler ile kötü iş işleyip günahkâr olsalar* M 84 / 19-21.

İKİNCİ BÖLÜM

MAYTRISİMİT'İN GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Türkçenin anlamlı dil ögelerini: ad türünden kavram işaretleri (adlar / isimler, zamirler / adıllar, sıfatlar / ön adlar, zarflar / belirteçler) ve eylem türünden kavram işaretleri (basit, türemiş ve birleşik eylemler) oluşturur. Türkçenin görevli dil ögelerini ise ekler, ek+ekler, ilgeçler / edatlar, ek+edatlar ve bağlaçlar oluştururlar (Alyılmaz, 1994: 1-6; Alyılmaz, 2017: 3; Alyılmaz, 2020: 2). Eklendikleri sözcük türlerine göre işlevleri değişen görevli dil ögelerinin "kimisi anlam ilişkisini koruyarak kök ya da gövdeyle kalıcı ilişki kurarlar ve bir kavram işareti oluştururlar kimisi de üzerine geldiği kök ya da gövdeyle geçici bir ilişki kurar ve üzerine geldiği sözcüğün türüne ve görevine göre farklı bir işlev üstlenir." (Şimşek, 2020: 66).

Maytrısimit'teki tespit edilen görevli dil ögeleri şunlardır:

1. EKLER (EK+EKLER, EK+EDATLAR)

Yeni kavramları karşılamak için her millî dil gibi Türkçe de kendi yapısından kelime yaratma eğilimindedir (Banguoğlu, 2019: 154). Türkçe, ekler bakımından zengin ve yapı bakımından sondan eklemeli bir dildir. Dolayısıyla yeni sözcük yaratırken ya da sözcükleri başka sözcüklere bağlamak amacıyla ileriye doğru taşırken eklerden yararlanılır. Her biri birden fazla işleve sahip olan eklerin, dizge içindeki yeri kurallarla belirlenmiştir[14] (Üstünova, 2004: 174).

"Ekler kullanışlarına göre farklı hâl kategorilerini ifade eden birer görev elemanlarıdır ve Türkçe her kategoriyi bir ekle değil; birçok görevli elemanla ifade etme zenginliğine sahip bir dildir." (Mert, 2003: 28).

Maytrısimit'teki ekler; "yapım ekleri", "fiilimsiler" ve "çekim ekleri" alt başlıklarında incelendi.

[14] Eklerin kullanımıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için *bkz.* Kerime Üstünova, "Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 5, 2004, ss. 173-182.

1.1. YAPIM EKLERİ

Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için kelime türetme konusunda geniş imkânlara sahiptir. "Sayıları belirli olan yapım ekleri, sayıları sınırlı olan köklere neredeyse sınırsız birleşimlerle eklenerek milyonlarca kelime türetilmektedir." (Börekçi, 2009: 26). İsimlerin ya da fiillerin üzerine getirilen yapım ekleri, içe dönük kalıcı kavram işareti oluşturan görevli dil ögeleridir (Şimşek, 2020: 67).

Tablo 9: *Maytrısimit*'teki Yapım Ekleri

ffye	**ifye**	**fiye**	**iiye**
/-çIr-/	*/+A-/*	*/-A/*	*/+AGU/*
/-d-/	*/+Ad-/ (< +A-d-)*	*/-ç/*	*/+An/*
/-tUr-/	*/+Ar-/*	*/-çü/*	*/+°n͡g/*
/-GAr-/	*/+TA-/*	*/-d/*	*/+Ar/*
/-gsA-/	*/+KA-/*	*/-dI/*	*/+çA/*
/-KUr-/	*/+GAr-/*	*/-°G/*	*/+çI/*
/-K-/	*/+K-/*	*/-I/*	*/+çIG/*
/-kIt-/	*/+l-/*	*/-KA/*	*/+çU/*
/-°l-/	*/+lA-/*	*/-GAk/*	*/+çUK/ (</+çU+OK/)*
/-lIn-/	*/+n-/*	*/-GI/*	*/+DAm/*
/-mA-/	*/+GUr-/ (<+GU-r)*	*/-GU/*	*/+DAş/*
/-°n-/	*/+rA-/*	*/-GIn*	*/+DI/*
/-°r-/	*/+rKA-/*	*/-GUçI/*	*/+GA/*
/-°ş-/	*/+sA-/*	*/-°K/*	*/+GAç/*
/-°t-/	*/+sI-/*	*/-°l/*	*/+GAn/*
/-tUk-/	*/+tIr-/*	*/-°m/*	*/+GI/*
/-°z-/	*/+U-/*	*/-mA/*	*/+GU/ < (/+AGU/)*
	/+Ur-/	*/-mAn/*	*/+°K/*
		/-mIr/	*/+KA/*
		/-°n/	*/+KAn/*
		/-°nç/	*/+KI/*
		/-°nçIg/	*/+KIyA/*
		/-°nçsIz/	*/+°l/*
		/-°nçu/	*/+lA/*
		/-°ş/	*/+lAG/*
		/-°t/	*/+lAr/*
		/-yAk/	*/+lI/*
		/-(y)U/	*/+llG/*

			/+lIK/
			/+°m/
			/+°n/
			/+°nç/
			/+°n͡g/
			/+rAk/
			/+sAK/
			/+sIz/
			/+sUş/
			/+°ş/
			/+°T/
			/+°z/
17	**18**	**28**	**40**
Toplam: 103			

(Alyılmaz, 1994; Alyılmaz, 1998: Eraslan, 2012).

Metinde tespit edilen yapım eki örnekleri şunlardır:

1.1.1. İsim Yapım Ekleri

1.1.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

İsimden isim yapma ekleri, "cins ya da özel isimlerden yine cins ya da özel isim gövdeleri yapar." (Daşdemir, 2015: 32). İsimden isim, sıfat ve zarf mahiyetinde gövdeler türetirler.

-1. /+AGU/

Bazı isimlerle sayı sözlerine getirilerek iyelik ekli ya da iyelik eksiz topluluk isimleri yapar (Eraslan, 2012: 93). *Maytırsimit*'te seyrek kullanılmıştır.

adın+**aġu**: başka, başkası (EUTS)

ön͡gre yalan͡guḳ (ajunınta) (erken) vr(ḥ)ar sen͡grem sa(nlıġ) (sengik) (aşın) içgüsin yidimiz (yun͡gladımız) (adın**aġu**ḳa) birdimiz: *... vaktiyle insanlar (âleminde iken) manastırlara ait (yiyecek) ve içeceği yedik, (sarf ettik ve başkasına) verdik* M 62 / 1-5.

-2. /+An/

Gabain'e göre sadakat ifadesi, kuvvetlendirme ve nadiren de eski Türkçe çokluk bildirir (Gabain, 1988: 44).

ere+**en**: erkek, yiğitler (EUTG)

er**en** ekeler sin͡giller ḳızlar analar dıntar birle yavaz iş işlep yazınsar: *Erkekler, abla ve kız kardeşler ile kızlar ile analar ile ve rahibeler ile kötü iş işleyip günahkâr olsalar…* M 84 / 19-21.

ört+**en**: alev, ateş (EUTS)

ol emgekke sün͡gükümüzke tegi etimiz yinimiz yarılur yırtılur ört**en**ür yalar: *Bu ıstıraptan kemiğimize kadar etimiz, derimiz yarılır, yanar, alev alır* M 61 / 6-8.

-3. /+°n͡g/

Bir şeyle donanmış olma ifadesi taşıyan isim veya sıfatlar türeten isimden isim yapma ekidir. Teşkilin manası kök manasıyla ilgili olmayabilir (Tekin, 1992: 94).

küvenç+**en͡g**: gururlu (EUTG)

yime yinçge yip egirgü (lüg) küvençen͡g kön͡güllüg işilerning͡ (?): *... Yine ince ip eğiren mağrur hislerini uyandırırlar (?)* M 106 / 17-18.

öl+**en͡g**: nemli (EUTG)

taġ töpüsinte mrkt erdni ön͡glüg yılınçġa yumşaḳ erdnilerig töşep urmış teg öl**en͡g** çimgenleri erür: *Dağ tepesinde, marakata ve ratna renkli *yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi ıslak çayırları vardır* M 55 / 21-24.

-4. /+Ar/

İşlek olmayan, sayı isimlerinin üzerine gelerek üleştirme sayı sıfatı yapan isimden isim yapma ekidir (Alyılmaz, 1998: 17).

bir+**er**: birer (EUTG)

bu yağız yir özeki ḳoġ toprak bir**er** evin sanaġalı: *Bu kara toprak üstündeki toprak tane tane sayılabilir* M 38 / 26-28.

-5. /+çA/

Çekim eklerinden kalıplaşmış eşitlik hâlidir. Kuvvetlendirme ve küçültme işlevinde isimden isim yapma ekidir (Gabain, 1988: 43; Alyılmaz, 1998: 14).

an+**ça**: bir miktar, bu kadar, biraz, bu türden (EUTS)

ol an**ça** sav sözled(i) ... ol tamuluġlar yitlinip barırlar: *Bunca sözleri söyledi… Bu cehennemlikler kaybolup giderler* M 85 / 35-36.

bar+**ça**: hepsi, tamamı (EUTS)

muna ertimlig etüzümüz ertip barsar al(ḳu) ed tavar bar**ça** tolp ḳarılsar alp bulġuIuġ kişi etüzin bulmışım yoḳsuz bolġay: *... bu fâni vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk hepsi birbirine karışınca bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak* M 1 / 13-16.

-6. /+çI/

Yapanı bildiren ve meslek adı türeten isimden isim yapma ekidir. *Maytrısimit*'te işlek bir ektir (Gabain, 1988: 43; Tekin, 1992: 80).

an͡g+**çı**: avcı (EUTG)

olar ön͡gre ajunta an͡gçı man͡gçı keyikçi ertiler.. sansız tümen keyiklerig ölürdiler ertiler..: *... bunlar evvelki âlemde avcı idiler. Sayısız geyikleri öldürmüşler* M 75 / 4-5.

küni+**çi**: kıskanç (EUTG)

bilge bilig(-ig boşġ)unmış bilgelerig (tod uç)uz ḳılsarlar .. küni**çi** ...-/i küçlüg bol(u)p tınlıġ(larıġ) ...—keyürler ol (tın)lıġlar: *... hikmeti öğrenen hâkimleri küçümseseler, kıskanç ... kudretli olup yaratıkları ... bu yaratıklar ... cehennemde doğarlar* M 82 / 7-12.

-7. /+çIG/

/+çIG/ ekinin A. von Gabain *+sIG* ekiyle ilgisini belirtmiş; W. Bang ve F.W.K Müller de *+çIG* ekinin *+sIG* ekinden geldiğini benimsemişlerdir (Eraslan, 2012: 95). *Maytrısimit*'te işlek değildir.

adın+**çıġ**: başka, başkaca, özel, seçkin, mümtaz, üstün derecede, hayrete değer, şaşırtıcı (EUTS)

alḳu adada (ḳutġar)ġuçı adın**çıġ** teŋ͡gri teŋ͡grisi burḳan körmedin ölür men: *... bütün tehlikelerden kurtaran, harikulade Tanrılar Tanrısı Burkan'ı görmeden öleceğim!* M 16 / 8-9.

-8. /+çU/

Seyrek kullanılan isimden isim yapma ekidir.

mun+**çu**+layu: bu suretle, böylece (EUTS)

mun**çu**layu saḳınu yine alḳu sansar içinteki tınlıġıġ yarlıġ --ḳançuçı bi(l)iglig ḳolın ḳoyumta ḳuça tutar men tip saḳınur: *Böyle düşünüp yine 'bütün Samsāra içindeki yaratıkları, acıyan, şefkatli bir yol ile daima koynuma alayım.' diye düşünür* M 33 / 9-12.

-9. /+çUK/ < /+çU+OK/

Mayrısimit'te seyrek kullanılan bu ek, *+çU* ve *+OK* unsurlarından oluşmuş birleşik bir ektir[15] (Eraslan, 2012: 96).

yan+**çuk**: kese, torba, cep (EUTS)

amarıları … (b)içek yim/ /? yan**çuḳ** kor osuġluġ etüzlügler: *Bazıları ... bıçak ... torba(da) yoğurt mayası gibi vücudu vardır* M 105 / 1-3.

10. /+DAm/ (< /+DA-m/)

Seyrek kullanılan isimden isim yapma ekidir. A. von Gabain, ekin yapısını *ta-m* şeklinde düşünerek *+taġ* ve *+taş* ile ilgili görmüştür (Gabain, 1988: 46).

er+**dem**: erdem, güç, yiğitlik (EUTS)

taḳı yime topulur tözlüg atlıġ boşġutsuz tınlıġ bar kim ḳam(aġ)da üstünki arḥantlarnıŋ͡g edgüsin er**dem**in bulġalı tegimlig bolur: *... ve yine 'yığılmış temelli' adlı öğrenemeyen bir yaratık vardır ki bu hepsinden üstün olan velilerin yüksekliğine, faziletine ulaşmaya layıktır* M 2 / 24-28.

[15] Ekin yapısıyla ilgili farklı görüşler için *bkz.* Esra Gül Keskin, *Türkçede Birleşik Ekler*, (Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

-11. /+DAş/ (< /+DA-ş/)

Beraberlik ve ortaklık ifade eden isimden isim yapma ekidir (Taş, 2020: 34). A. von Gabain'e göre bu ekin yapısı *+tag* ve *+tam* ekleriyle ilgilidir (Gabain, 1988: 46).

ḳa+**daş**: arkadaş, akraba (EUTS)

alḳu sansar içinte ol antaġ tınlıġ oġlanı yoḳ kim menin͡g ögüm ḳan͡gım ḳam ḳa**daş**ım bolmadılar erser: *Bütün Samsāra içinde benim anam, babam, kardeşim ve akrabam olmamış olan hiçbir kimse yoktur* M 33 / 43-47.

-12. /+DI/

İşlek olmayan bir ektir ve bazı sıfatlara getirildiğinde sıfatı kuvvetlendirir. "J. R. Hamilton'a göre Sanskritçe veya Tohorcadan ödünçlemedir." (Eraslan, 2012: 96).

edgü+**ti**: iyice (EUTG

taḳı sen anant edgü**ti** işid ḳoduru ḳolula: … *ve sen Ānanda, iyi işit, tam anla!* M 22 / 4-5.

-13. /+GA/

İsimden isim türeten bu eki bazı hayvan isimlerinde görmek mümkündür (Eraslan, 2012: 97).

ḳuş+**ḳa**: kuş (M)

anın͡g ara bir kuşlaġu ḳuş**ḳa** kovitmış kögürçgün mun͡gḳa tarḳḳa tegip şariputri arḥantnın͡g köligesin͡ge sıḳıntı: *... bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şāriputra'nın gölgesine sığındı* M 5 / 25-28.

-14. /+GAç/

Seyrek kullanılan bu ek *+GAç < +GA+ç* yapısında birleşik bir ektir (Eraslan, 2012: 97).

er+**keç**: genç teke (EUTG)

boġalar ḳuduz öküzler tadun turpı buzaġular irk erkeç teke oğlaḳ: *... boğalar, yabani öküzler bir yaşında iki yaşında buzağılar, koyunlar, tekeler, oğlaklar* M 12 / 3-5.

-15. /+GAn/

Hayvan ve bitki adları türeten isimden isim yapma ekidir (Eraslan, 2012: 97).

çim+**gen**: çimen (EUTG)

taġ töpüsinte mrkt erdni ön͡glüg yılınçġa yumşaḳ erdnilerig töşep urmış teg öle͡ng çim**gen**leri erür: *Dağ tepesinde marakata ve ratna-renkli *yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi ıslak çayırları vardır* M 55 / 21-24.

kökürç+**gün**: güvercin (EUTS)

anın͡g ara bir kuşlaġu ḳuş**ḳa** kovitmış kögürçgün mun͡gḳa tarḳḳa tegip şariputri arḥantnın͡g köligesin͡ge sıḳıntı: *... bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şāriputra'nın gölgesine sığındı* M 5 / 25-28.

-16. /+GI/

İşlek olmayan isimden isim yapma ekidir.

ed+**gü**: iyi, üstünlük (EUTS)

sevinü küler yüzin badari braman ınçe tip tidi .. ed**gü** ed**gü** tözün oġlum an͡gsız inç artuḳ ed**gü** erdim: *... Sevinçle, güler yüzle Badhari Brahman şöyle dedi: 'İyi, iyi! Asil oğlum! Ben çok sakin, pek iyi idim…'* M 9 / 3-5.

-17. /+GU/ (< /+AGU/)

Birliktelik ve beraberlik bildiren işlek olmayan bir ektir (Alyılmaz, 1998: 17).

iki+**gü**: ikisi bir arada (EUTS)

amtı yine tükel bilge (burḳan)nın͡g yirtinçü yir suvda (belgürmişin) uḳup işidip ḳadaşı ... (bir)le iki**gü** dkşnapt (iltin) yine maġat ilke kelirler: *... Şimdi gene, mükemmel hikmetli Burkan'ın dünyada (belirdiğini) görüp işitip arkadaşı ... ile her ikisi Dakşināpatha ... yine Mgadha ülkesine gelirler* M 8 / 31-36.

-18. /+°K/

Seyrek kullanılan isimden isim yapma ekidir. Küçültme, sevgi *vs.* bildirir (Gabain, 1988: 45).

çöb+**ik**: çöp, pislik, bulanıklık, boş şekil (EUTS)

bu muntaġ biş çöb**ik** bulġanyuḳ iritmiş ḳısġa özte yaşta burḳanlar yirtinçüde belgürdi: *Bu böyle beş kötü iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi…* M 9 / 24-26.

-19. /+KA/

"Kapsadığı sesler bakımından yaklaşma eki ile aynıdır." (Gabain, 1988: 45).

baş+**ḳa**: başka (ETG)

amarıları ḳızartmış temirlig çomaḳların baş**ḳa** toḳışu yoġrutça miyilerin sançışu yiyürler: *Bazıları da kızgın demirli çomaklar başlarına vurarak yoğurt gibi beyinlerini çıkarıp yerler* M 68 / 30-33.

-20. /+KAn/

Unvan, yer adı ve zaman zarfları bildiren isimden isim yapma ekidir (Eraslan, 2012: 98).

bur+**ḳan**: Buddha (EUTG)

ten͡gri ten͡grisi bur**ḳan**nın͡g yirtinçüde badari braman uḳıtġalı yarlıḳar erki: … *Tanrılar Tanrısı Burkan'ın dünyasında Badhari Brahman'a haşmetle tebliğ* eder M 11 / 24-27.

-21. /+KI/

Sıfat mahiyetinde gövdeler türetir ve aitlik bildirir. İşlek ektir.

ay+**ḳı**: aylık (EUTG)

kün+**ki**: günlük (M)

sen͡gremlerde erip bir kün**ki** bir ay**ḳı** yarım ay**ḳı** yaḳşıçı iş ayġuçı boltumuz: *Manastırlarda bulunup bir günlük, bir aylık veya yarım aylık çilingir ve idareci olduk* M 73 / 58-60.

-22. /+KIyA/

Pekiştirme, küçültme ve azlık bildiren *+KIyA* eki; (Kök)türkçede *+KInyA,* Eski Uygurcada n ağzında *+KInA*, y ağzında *+ḳaya, +ḳıya, +kıye, +KIA, +KIyAn* şeklinde karşımıza çıkar (Eraslan, 2012: 98).

az+**ḳıya**: azıcık, biraz (EUTS)

ança+**ḳıya**: kadarcık (EUTG)

oğlanım bu yat bu muntaġ tü(rlüg) emgeklerig körüp az**ḳıya** ança**ḳıya** yime ajunlarıġ ögmez men: *Oğlum, bu yabancı, bunca acıları görüp varlık şekillerinden birazını olsun övmem…* M 85 / 53-56.

-23. /+°l/

Sıfat mahiyetinde renk isimleri türeten isimden isim yapma ekidir. Ekin *+sIl* ekinin kısalmış şekli olduğu düşünülmektedir (Eraslan, 2012: 98). Metinde tespit edilen kızıl kelimesi pekiştirme işlevinde kullanılmıştır (Şahin, 2018: 1544).

ḳız+**ıl**: kızıl, kırmızı (EUTG)

çanaḳların ḳızartmış ḳızı**l** ba(ḳır) (suv)suşup içerler: *Çanakları ile kızgın, kızıl bakırı susayıp içerler* M 71 / 1-2.

-24. /+lA/

Çok eski bir ektir ve genellikle yüklem ya da cümle belirleyicisidir (Gabain, 1988: 47). Seyrek kullanılmıştır.

körk+**le**: güzel (EUTG)

körüng siz ḳaujiki ançama körk**le** kraza ton birle yaraşmış erür: *... Bakın, Kauşika; güzel elbise de ne yakışmış…* M 18 / 54-56.

taḳı yime tegirmi**le** ḳalaḳlar ısırḳalar: *... ve yine çepçevre kuleler ve köşkler gibi ... durur* M 31 / 22-23.

-25. /+lAG/ (</+lA-G/)

Soyut isimlerle, yer ve hayvan isimleri türeten isimden isim yapma ekidir. İşlek değildir.

tarıġ+**laġ**: tarla (EUTG)

yimrilmiş vrḥar san͡gram ... –// ...-ḳın soḳup taraġ**laġ** yirinte tökerler ötrü tarımış ı taraġ**laġ**ı tüşlüg tamlıġ bolur: *Yıkılmış manastırlar ... sokup tarlasına dökerler, sonra işlenmiş bitki vb. tarlası verimli olur* M 109 / 4-8.

-26. /+lAr/

Belirsiz çokluk ve topluluk anlamı veren isimden isim yapma ekidir. Yapım eki özelliği dışında işletme eki özelliğini de gösterir (Eraslan, 2012: 99). İşlek kullanılmıştır.

bilge+**ler**: bilgeler (EUTG)

bu mu(n)taġ türlüg sarasvati brḥasvati ulatı ten͡gridem bilge**ler** klp ödün sözlep: *Bunlar: Sarasvatī, Brhaspati ve diğer ilahi hâkimler sayısız devirler boyunca söyleyip…* M 5 / 53-55.

-27. /+lI/

Çift kullanılan (*+lI… +lI*) isimleri birbirine bağlayarak onların çiftler veya diziler hâlinde olduğunu belirten isimden isim yapma ekidir (Eraslan, 2012: 99).

edgü**li** ayıġ**lı** iki türlüg ḳılınçta ötgürü toġum ajunlar belgülüg bolurlar: *İyi veya kötü, iki çeşit amelden dolayı yeniden doğum ve varlık şekilleri zuhur eder* M 41 / 16-18.

-28. /+llG/

Sıfat niteliğinde aitlik ve mensubiyet ifadeli isimler ile bir şeyle donanmış olma, bir şeye ait olma ifadeli gövdeler türeten isimden isim yapma ekidir (Gabain, 1988: 44; Eraslan, 2012: 99). İşlek kullanılan ektir.

i(l)+**lig**: hükümdar (EUTG)

anı eşidip virutak il**ig** beg çantallar(ḳa) yarlıġ yarlıḳadı: *Bunu işitince Hükümdar Virūdhaka cellatlara emretti…* M 5 / 7-9.

-29. /+lIK/

Soyut ve somut isimlerle sıfat mahiyetinde gövdeler türeten isimden isim yapma ekidir (Eraslan, 2012: 100).

ağı+**lıḳ**: hazine (EUTG)

... –ltim/ utmaḳ- (igidmek) ... (ü)ç ağı**lıḳ** nomu(ġ) ... -/// lıġ sözledimiz: *... yenmek ile ... üç hazine(den ibaret) dini ... söyledik* M 69 / 1-3.

-30. /+°m/

Aslında teklik birinci şahıs iyelik eki olup kalıplaşarak unvan ve hitap ifadeli gövdeler türetir (Eraslan, 2012: 100).

teng̑ri+**im**: majeste, prenses hazretleri (EUTS)

uluġ ünün ince tip ötünürler .. teng̑r**im** biz öng̑re yalang̑uḳ ajunınta erken: *...yüksek sesle şöyle bir ricada bulundular: 'Tanrım! Biz vaktiyle hayvanlar aleminde iken…'* M 70 / 55-57.

-31. /+°n/

Yalnızca belirli organ adlarında görülen isimden isim yapma ekidir (Eraslan, 2012: 100). Bu ek aynı zamanda teklik anlamı ifade ederek tarihsel süreçte ilgili kelimelerle birleşmiştir (Alyılmaz, 1994: 36; Mert, 2009: 151). Seyrek kullanılmaktadır.

boy+**un**: boyun (EUTG)

körüng̑ler bilgelerim başsız boy**un**suz kögüzte yüzlüg meng̑izlig etüzümüz erür: *Bakın Hâkimlerim! Başsız, boyunsuz göğüste yüzümüz vardır; bu kılıktayız. (Gelişi güzel) ateş ve alev içinde yanarız* M 78 / 57-61.

-32. /+°nç/

Sıra sayı sıfatları yapan isimden isim yapma ekidir (Eraslan, 2012: 101). Seyrek kullanılmaktadır.

üç+**ünç**: üçüncü (EUTG)

bu üç**ünç** boşġutsuz arḫant dıntar titir: *Bu üçüncü öğrenemeyen velidir* M 2 / 9-10.

-33. /+°n͡g/

Seyrek kullanılan isimden isim yapma ekidir.

ḳa+**n͡g**: baba (EUTG)

ötrü maytrı burḳan ḳa**n͡g**ı brḥmayu purohit sekiz tümen tört min͡g purohit bramanlar birle purohitler: ... *Bunun üzerine Maytrı Burkan, babası ev imamı seksen dört bin purohita brahma ile purohitalar…* M 50 / 22-24.

-34. /+rAk/

Kuvvetlendirme eki olup daha ziyade sıfat ve zarflara getirilmektedir (Eraslan, 2012: 101).

yig+**rek**: çok iyi, daha iyi (EUTG)

asaġ tusu ḳıltaçılar ara anada yig**rek** bultukmaz .. edgülüg dıntarlar ara ten͡gri ten͡grisi burḳanta yig**rek** yoḳ erür: *Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz. Şerefli rahipler arasında Tanrılar Tanrısı Burkan'dan daha üstünü yoktur* M 58 / 33-36.

-35. /+sAK/

Sıfat mahiyetinde gövdeler türetir. İşlek değildir.

oduġ+**saḳ**: uyanık (EUTS)

nızvanılaġ aġar uvın udımış tınlıġlar ara yalın͡guz oduġ**saḳ** ol ermiş: ... *Ağır ihtiras uykusuna dalmış yaratıklar arasında yalnız o uyanık idi* M 13 / 32-34.

-36. /+sIz/ (< /+sI+z/)

Yokluk ve olumsuzluk ifadeli sıfat ve zarf mahiyetinde isimler teşkil eden isimden isim yapma ekidir. W. Bang, *sı-* fiiline *-z* eki eklenerek yapılmış bir isim kabul eder. İşlek kullanılan eklerdendir (Alyılmaz, 1998: 18; Eraslan, 2012: 102).

alkınç+**sız**: tükenmez (EUTG)

alḳınç**sız** asaġ tusuluġ edgüsin öp saḳınıp: ... *eksilmeyen hizmet etme iyiliğini düşünür, tasavvur ederler* M 5 / 56-57.

37. /+sUş/

A. von Gabain ekin yapısını +*su*- ve -*ş* şeklinde düşünerek +*sUK* ekiyle karşılaştırılması gerektiğini ileri sürmüştür (Gabain, 1988: 45).

suv+**suş**: içki (EUTG)

süçig suv**suş** ülegüçiler erdiler .. olar amtı örtlüg yalınlıġ burnaç en͡ginlerinte kötürüp sızġurmış ḳızıl baḳır içerler: *Tatlı içkiler taksim edenler ise bunlar şimdi alevli ibrikleri omuzlarında götürüp eritilmiş kızıl bakır içerler* M 72 / 16-19.

-38. /+°ş/

Seyrek kullanılan isimden isim yapma ekidir.

bügü+**ş**: dirayet, hikmet (EUTG)

antaġ on͡galı bügü**ş** urup utġuratı uḳar: *... Bunun gibi vazıh olarak hikmetini ortaya koyup tamamıyla anlar* M 41 / 42-43.

-39. /+°T/

Türkçenin tarihsel süreç içerisinde kalıplaşarak kullanılagelmiş çokluk eklerinden sadece biridir (Alyılmaz, 2020: 7). Seyrek kullanılan eklerdendir.

tig+**it**: prens (EUTG)

amarıları beg işi körkin örtlüg yalınlıġ tig**it**ler ınallar inçge ḳırḳınlar birle: … *bazıları bey ve kraliçe güzelliğiyle alevli prensler yüksek rütbeli memurlar ve zarif bakireler ile…* M 112 / 44-46.

-40. /+°z/

İşlekliğini kaybeden ikilik veya çokluk ifadeli gövdeler türeten isimden isim yapma ekidir (Eraslan, 2012: 103). +°*z* eki de +°*T* eki gibi çokluk eki işlevinde kullanımını zamanla kaybedip üzerilerine getirildikleri sözcüklerin kök, köken veya gövdeleriyle birleşmişlerdir (Alyılmaz, 2020: 7).

bi+**z**: biz (EUTG)

bi**z** ön͡gre kişi etüzinte erken amranmaḳ kön͡glün şmnançlar tapa şkşamaniler: *... Biz evvelki insanlar aleminde iken şehvet duyguları ile rahibeler üzerine ve müritler…* M 61 / 11-13.

1.1.1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri

Türkçede bu ekler "geçişli ya da geçişsiz fiillerden cins isim yapar." (Daşdemir, 2015: 34). Ş. Tekin fiilden isim yapma eklerini tek fonksiyonlu (cümle içindeki kullanımlarına göre) ve çift fonksiyonlu (isim *vb.* işlevlerden başka zaman *vb.* gibi kavramları da içermesi) olarak iki ana bölüme ayırmıştır. Çift fonksiyonlu kullanımlarının sadece isim *vb.* olarak kullanıldığı durumları ele almış, zaman *vb.* gibi kavramları ancak işaret etmekle yetinmiştir (Tekin, 1992: 83).

-1. /-A/

Gabain'e göre bu ek, "eskiden, muhtemelen eş sesli zarf-fiil ekinin aynısı"dır. Kalıplaşarak fiilden isim yapma eki durumuna gelmiştir (Gabain, 1988: 51; Eraslan, 2012: 104).

tap-**a**: doğru, yönelmiş, yöneltilmiş, karşı (EUTS)

butıḳ çubıḳ yap yavışġu ḥua çeçeklerin tegriklemiş çambu sögüt tap**a** bardı: ... *dal budak yaprak ve çiçekler ile çevrelenmiş Jambu ağacına doğru gitti* M 37 / 18-19.

yan-**a**: yine, tekrar, ve, yeniden, dahi, fazladan (EUTS)

yan**a** tegimsiz kişilerig aşatdımız: … *ve yine liyakatsiz kimselere yedirdik* M 73 / 62-63.

-2. /-ç/

Genellikle dönüşlülük eklerinden sonra gelir. İşlek bir ektir ve +*sIz* ekiyle genişlemiş şekilleri sıfat olarak da yaygın kullanılır (Eraslan, 2012: 104).

irin-**ç**: felaket, sefillik, bahtsızlık (EUTS)

anta toġup irin**çler** .. altı (yigirm)i tümen iki mi͡ng kolti ... yaş yaşayurlar: ... *orada doğup sefiller, 162000 koti … yaşarlar* M 81 / 52-54.

ḳılın-**ç**: iş, icraat, amel (EUTS)

sn͡gıt tam(uda) toggulug ayıġ ḳılınç ḳılmazun: *Sanghāta cehenneminde doğmaya sebep olacak hiçbir kötü amel işlemesin* M 82 / 58-59.

-3. /-çü/

-ç ekiyle aynı işlevde olup *-U* ile genişlemiş hâlidir (Eraslan, 2012: 104).

irin-**çü**: günah, kusur, yanlış, hata, kusur, kabahat, kötü, çirkin (EUTS)

amtı teŋ͡grim münümüzni yazuḳumuznı bilinür biz ḳop irin**çü**de boş bolalım: *Şimdi Tanrım! Günahlarımızı biz itiraz ederiz! Bütün günahlardan azade olalım* M 78 / 25-27.

ögrün-**çü**: sevinçli, memnun (EUTS)

süzük köŋ͡gülin yaruḳ yüzin aŋ͡gsız ögrün**çü**lügin engite etüzin külçire yüzin teŋ͡gri tapa körü ınçe tip tidi tözün tınlıġ kim: *Temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle iki büklüm vücudu ile güler yüzle Tanrı'ya doğru bakarak şöyle dedi: Asil yaratık!* M 13 / 26-30.

-4. /-d/

Kullanımdan düşmüş / canlılığını yitirmiş fiilden isim yapma ekidir (Gabain, 1988: 51; Eraslan, 2012: 104). Ş. Tekin, sonuna gelen eklerin tek başına mevcut olmadığını, bu sebeple ekin yapısı ve işlevi hakkında kesin bir şey bilinmediğini belirtir (Tekin, 1992: 84).

to-**d**: tam, dolu; kıymetsiz, kötü, sefil, ucuz (EUTS)

altı ḳatunlar yirinçülüg bolup to**d** tolı savın utruntılar..: *... altı kraliçe kötü olup fena sözlerle birbirlerine karşı geldiler* M 5 / 5-6.

-5. /-dI/

Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir.

ög-**di**: medih, sena, övme (EUTS)

bolup tözün maytrınıŋ͡g ök(üş) türlüg ög**di**sin öge kentü etüzlerin or- .. tutuzurlar: *Asil Maytrı'nın çok çeşitli methiyesini yapıp kendi vücutlarını ... teslim ederler* M 19 / 4-7.

-6. /-°G/

Gabain'e göre Moğolcayla da aynı olan bu ek, kelimeye çeşitli anlamlar verir (Gabain, 1988: 51). Ş. Tekin'e göre fiilin sonuna gelerek eylemin sonucunu daha çok aktif olarak ifade eder (Tekin, 1992: 83). Fiilden isim ve sıfat yapan Eski Türkçenin en yaygın fiilden isim türeten ekidir (Alyılmaz, 1998: 12; Şen, 2016: 61).

arı-**ġ**: arı, temiz (EUTG)

anın amtı (bi)lge baḳşı uluġ ilig ezrua teŋ͡gri yirinte toġġalı arı**ġ** erzün: *Bu yüzden şimdi hâkim, büyük hükümdar Erzua'nın tanrılar dünyasında doğmak için temiz olsun* M 12 / 12-14.

bil-**ig**: bilgi (EUTS)

tavranmaḳ bolmasar bil**ig** köŋ͡gül bolmaz.. bil**ig**siz bil**ig** bolmasar tavranmaḳ bolmaz .. bil**ig**siz bil**ig** öçser tavranmaḳ öçer.. tavranmaḳ öçser bil**ig** köŋ͡gül öçer .. bil**ig** köŋ͡gül öçser at öŋ͡g öçer: *Davranmak olmasaydı şuur olmazdı. Cehalet olmasaydı davranmak olmazdı. Cehalet sönse davranmak söner. Davranmak sönse şuur söner. Şuur sönse ad ve renk söner* M 44a / 22-25.

tat-**ag**[16]: aş, yemek, tat (EUTS)

tat**ag**lıġ tiçir- ... tapınur udunur: … *tatlı, ... ibadet eder* ... M 92 / 1-2.

-7. /-I/

Zamanla fonksiyonunu kaybeden zarf-fiil ekidir (Alyılmaz, 1998: 12).

tak-**ı**: dahi, ve, kaldı ki, nihayet, bundan başka (EUTS)

tak**ı** yime edgü aşay küçinte uvutluġ uyatlıġ bolurlar: … *ve yine iyi niyet sayesinde terbiyeli ve edepli olurlar* M 59 / 7-8.

[16] A. von Gabain'e göre (Kök)türk harfli metinlerde *ny* foneminin Uygur metinlerinde *n* ve *y* olarak ayrılması başlıca iki ağzın varlığına delalettir. Genellikle *y* ağzını Budist metinler yansıtırken *n* ağzını Mani metinleri yansıtır. *-I* bağlayıcı ünlü, n ağzında düz ve geniştir. Detaylı bilgi için *bkz.* Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (*Çev.* Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988; Talat Tekin ve Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Giriş, 2. b. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003; Serkan Şen, *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, 3. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.

-8. /-KA/

Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir.

ḳıs-**ġa**: kısa (EUTG)

bu muntaġ biş çöbik bulġanyuḳ iritmiş ḳıs**ġa** özte yaşta burḳanlar yirtinçüde belgürdi: *Bu böyle beş kötü, iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi* M 9 / 24-26.

-9. /-GAk/

or-**ġaḳ**: orak (EUTG)

amarıları yime örtlüg yalınlıġ yivt- .. or**ġaḳ**lar öze ḳurşayur yö(rgenür): *Bazıları da alevli … oraklar ile çevrilir* M 83 / 39-41.

-10. /-GI/

Bu ek *Maytrısimit*'te tek bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

bur-**ḳı**: buruşuk (EUTS)

bur**ḳı**raḳ yüzin ... ince (tip) tidi men ... -z öze yarlıġ ... biriṅ: *Asık bir yüzle Brahman Nirdhana şöyle dedi: Benim gibi fakir ve zavallı kimselere acıyın* M 9 / 40-43.

-11. /-GU/

İşlek kullanılan fiilden isim yapma ekidir.

bel+-**gü**: alamet, sembol, işaret, belge (EUTS)

viçay atlıġ muḥurtḳa iki ḳırḳ ḳut buvanlıġ irü bel**gü**ke tükellig sekiz on türlüg: … *Vijana saatinde otuz iki mukaddes alamet ve seksen türlü…* M 13 / 56-58.

-12./-GIn/

Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir.

sat-**ġın**: satın (EUTS)

birip nom satġın ... işlegü iş ködügüg: *… verip din satın … yapılacak işleri …* M 26 / 25-26.

-13. /-GUçI/ (< /-GU+çI/)

/-gU/ ve */+çI/* eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. *Maytrısimit*'te işlektir.

ay-**ġuçı**: danışman, müşavir, akıl veren; komutan (EUTS)

biz ön͡gre (kişi) (ajunınta) (e)rken iligler ... tınlığlar balıḳ begleri //-...-/ıġ ay**ġuçı** erdimiz: *... Biz vaktiyle (insanlar âleminde) iken hükümdar ... yaratıklar (?), şehir beyleri ... müşavir idik* M 62 / 25-28.

-14. /-°K/

A. von Gabain bu eki -°*g* ekinden ayırt etmenin oldukça güç olduğunu belirtir. Edilgenlik ya da yapılan işin sonucunu bildiren bu ek, daha çok sıfat yapmaktadır (Gabain, 1988: 54). *Maytrısimit*'te işlek kullanılmıştır.

adru-**ḳ**: başka başka, ayrı, çeşitli, ayrı ayrı, çeşitli türden (EUTS)

ten͡gri ten͡grisi burḳanaġ adru**ḳ** adru**ḳ** aşın içgün: *... Tanrılar Tanrısı Burkan'a çeşit çeşit yiyecek ve içecekle...* M 53 / 12-13.

bert-**ük**: sakat (EUTG)

iglig kemlig bert**ük** beçel tınlığlarıġ açınsar: *... hasta, bereli, sakat yaratıklara ihtimam etseler, acısalar...* M 52 / 52-53.

-15. /-°l/

Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir.

ına-**l**: yüksek bir mevki, mutemet (EUTG)

ten͡gri yirintin ḳodı inip sumani ına**l** birle tuşup altun ön͡glüg altun ḳırtışlıġ arḥant (bolurlar): *... tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sumana ile buluşarak altın renkli, altın yüzlü veli (olurlar)* M 51 / 15-17.

kıs-**ıl**: boğaz, vadi (EUTG)

uluġ bedük taġ te(ġ) ... ḳısıl teg kin͡g al(ḳıġ) ... -n örtükin: *Büyük ve yüksek dağlar gibi ... vadi gibi geniş ... örtüsü (?)...* M 85 / 11-14.

-16. /-°m/

İşlek fiilden isim yapma ekidir. Ş. Tekin'e göre işin neticesini bildirir ve *-tA* ile yapılmış fiillere de gelir (Tekin, 1992: 84). *+lIg* ve *+sIz* ekleriyle genişlemiş şekilleri sıfat olarak kullanılır (Gabain, 1988: 57).

ked-**im**: giyim, elbise (EUTG)

... turup yaṅgı arıġ ked**im** -/ ... ked**im**: *... kalkıp yeni, temiz elbise ... elbise ...* M 94 / 3-4.

teg-**im**+lig: layık olma, müstahak, ilişiği ve liyakatı ol- (EUTS)

taḳı yime topulur tözlüg atlıġ boşġutsuz tınlıġ bar kim ḳam(aġ)da üstünki arḫantlarnıṅ edgüsin erdemin bulġalı teg**im**lig bolur: *... ve yine 'yığılmış temelli' adlı öğrenemeyen bir yaratık vardır ki bu hepsinden üstün olan velilerin yüksekliğine, faziletine ulaşmaya layıktır* M 2 / 24-28.

-17. /-mA/

İsim-fiil eki olan bu ek kalıplaşarak fiilden isim türetmektedir (Şen, 2016: 61). Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir.

belgürt-**me**: belirtme, görülen (EUTG)

maytrısmit nom bitigde belgürt**me** balıḳ uluşuġ körüp ḳorḳmaḳ aymanmaḳ atlıġ sekiz yigirminç ülüş nom tükedi: *Maytrısimit adlı din kitabında 'zuhur eden şehri görüp korkmak' adlı on sekizinci bölüm, kitap bitti* M 55 / 2-6.

-18. /-mAn/

Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir.

kö-**men**: büyücülük (EUTG)

aġun yilvin kö**men**in tınlıġlarıġ ölürgüçiler: *Zehir ve büyü ile yaratıkları öldürenler* M 81 / 43-44.

-19. /-mIr/

Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir.

al-**mır**: hırs, tamah (EUTG)

biz yine az al**mır** kön͡gülümüz küçlüg bolup söz ḳılınçımızını tıda umad(ımız): *Bizim ise hırslı duygularımız güçlenip söz (ile işlediğimiz) amellerimize engel olamadık* M 72 / 46-49.

-20. /-°n/

İşlek kullanılan fiilden isim yapma ekidir. Sıfat yapar ve fiilin neticesini bildirir (Gabain, 1988: 54; Tekin, 1992: 85).

tir-**in**: topluluk (EUTG)

tört türlüg tir**in** kuyraġ yok e(rk t)ürk yuçul budun b(uḳ)un ar(a) alpın emgekin kişi ajunınta toġar: *... dört kısımlı cemaatin bulunmadığı, güçlü kuvvetli ve bayağı halk arasında güçlükle insanlar âleminde doğarlar* M 85 / 20-23.

-21. /-°nç/ (< /-°n-ç/)

İki ek de eş anlamlıdır. *-n* dönüşlülük eki ve *-ç* ekinden oluşan birleşik bir ektir (Gabain, 1988: 54; Eraslan. 2012: 107).

kirtgü-**n-ç**: inanç, iman (EUTG)

tapıġ uduġ ḳılmadın kirtgü**nç**lüg upasılarnan͡g birmiş buşıların tapınur erdiler: *Kendiliklerinden saygı ve tapınma göstermeksizin inanmış müminlerin verdikleri sadakalar ile tapınırlar, saygı gösterirler* M 73 / 1-3.

-22. /-°nçIg/ (< /-°nç+çIg/)

Seyrek kullanılan fiilden isim yapma ekidir. *-°nç + çIg* eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Eraslan, 2012: 107). Son ses *k* fonemi olabilir (Gabain, 1988: 58).

ad-**ınçıġ**: fevkalade (EUTG)

aşok atlıġ ad**ınçıġ** sögüt altınınta: *... Aşoka adlı harikulade bir ağacın altında…* M 13 / 53-54.

-23. /-°nçsIz/ (< /-°nç+sIz/)

Seyrek kullanılır. -°*nçIg* ekinin zıddı anlam veren fiilden isim yapma ekidir. -*nç +sIz* eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Gabain, 1988: 58; Eraslan, 2012: 107).

ḳan-**ınçsız**: kanmayan, doymayan (EUTS)

ulatı gntarvlar begleri işidü ḳan**ınçsız** biş türlüg yinçge oyun etizü: ... *ve diğer Gandharva beyleri işitmeye doyulamayan beş zarif eğlence çınladı (?)* M 17 / 9-10.

-24. /-°nçu/ (< /-n-çU/)

Seyrek kullanılmaktadır. -°*nç* eki ile eş anlamlıdır (Gabain, 1988: 54).

alḳ-**ınçu**: azalma, eksilme, son, nihayet (EUTS)

üstün öng alḳ**ınçu**sı tengri yiri altın aviş tamuḳa tegi tüzü iştilti: ... *yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avīci cehennemine kadar hep işitildi* M 18 / 26-28.

-25. /-°ş/

İşlek kullanılmaktadır. Eklendiği fiilin sonucunu bildirir ve soyut isimler ortaya çıkarır (Tekin, 1992: 84; Eraslan, 2012: 108).

al-**ış**: alış, alışveriş, ticaret, bir vergi türü (EUTS)

bir-**iş**: veriş, verme (EUTS)

bir edig tavarıġ al**ış** bir**iş** oġrınta öngi öngi mengzin tegşürüp: *Bir malı alışveriş esnasında çeşit çeşit yüz değiştirerek…* M 61 / 24-26.

-26. /-°t/

Seyrek kullanılmaktadır. Fiilin neticesini bildiren fiilden isim yapma ekidir (Tekin, 1992: 85).

adır-**t**: ayrılık, fark (EUTS)

terk vyakran ulatı şastrlarıġ adır**t**layu uḳtaçı vaybajiki aryaçintri bodisvt kṣ'i açarı yaratmış prtyaraḳṣiti kṣi açarı toḫrı tilintin türk tilinçe evirmiş maytrısimit nom bitigde: *Çabucak vyākarana ve şāstraları mufassalan anlayan Vaibhāşika tarikatından olan üstat Āryacandıra Bodhisattva'nın genişleterek çevirdiği* ve üstat Prajnārakşita'nın (da) Tohar dilinden Türk diline çevirdiği Maytrısimit (adlı) din kitabında…* M 38 / 50-54.

bat-**ut**: gizli, saklı (EUTS)

kim yime yaşut bat**ut** ḳılınçlıġ tsuy ayıġ ḳılınç ḳılıp ökünç kön͡gül öritmegüçiler olar ince tip saḳınurlar: *Gizli amellerle günah işleyip pişmanlık duyguları duymayanlar ise şöyle düşünürler* M 74 / 10-13.

-27. /-yAk/

Tek bir sözcükte geçmektedir.

tut-**yak**: sağlam bağlanmış ol- (EUTS)

on͡galı kön͡gülkerip utġuraḳ uḳar tut**yaḳ**ta ötgürü ḳılınç bolur: *... Varlığa bağlanmadan dolayı var olma vukua gelir* M 41 / 22-23.

-28. /-(y)U/

Zamanla zarf-fiil eki fonksiyonunu kaybetmiş fiilden isim yapma ekidir (Alyılmaz, 1998: 14). *Maytrısimit*'te işlektir.

ötür-**ü**: için, sonra, o zaman (EUTS)

ötür**ü** temirlig ḳısḳ(aç)ların luların künçit ikşu ḳam(ış) osuġluġ sıḳarlar tan͡garlar: *Sonra demir kıskaçlar ile değirmenler ile susam, şeker kamışı gibi sıkarlar, sararlar* M 82 / 17-19.

1.1.2. Fiil Yapım Ekleri

1.1.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri

"Cins ya da özel isimlerden geçişli veya geçişsiz fiil gövdeleri yapan" eklerdir (Daşdemir, 2015: 38). *Maytrısimit*'te isimden fiil yapma ekleri şunlardır:

-1. /+A-/

Genellikle geçişsiz fiiller türeten isimden fiil yapan ektir (Tekin, 1992: 81).

küç+**e**-: çabala-, zorla- (EUTS)

tapıġın aşayu on küçin küç**e**dü üç türlüg örüg ornanmış ög tu//...: *... hürmet ve tazimi kabul edip on güç ile güçlenerek üç türlü taht üzerine oturmuş* M 16 / 36-38.

bediz+**e-**: süsle-, beze- (EUTS)

suv+**a-**: sula-, ıska et-; sıva- (EUTS)

şal çoj-... itser .. yapsar suv**a**sar (y)örüŋ̄ (to)praḳ tokısar bediz**e**ser: *Bir kulübe ve bir… kursa, yapsa, sıvasa, açık renkteki bir toprağı karsa, boyasa…* M 51 / 1-2.

-2. /+Ad-/ (< /+A-d-/)

Çoğu zaman olmak bazen de yapmak ifade eden, seyrek kullanılan bir ektir.

ḳut+**ad-**: mutlu ol- (EUTG)

ḳop ḳamaġ dıntarlarda ḳut**ad**mış teŋ̄ri teŋ̄risi burḳan yarlıḳar: *Bütün rahipler tarafından taziz edilmiş Tanrılar Tanrısı Burkan buyurur* M 24 / 7-8.

-3. /+Ar-/

Daha çok renk adlarında kullanılır ve geçişsiz fiiller türetir (Tekin, 1992: 82).

oŋ̄+**ar-**: tamir et- (EUTS)

ḳap ḳara teŋ̄ri ... oŋ̄**ar**u (silik) yu ḳı//ıyu //-... sanınça b/-...: *Kapkara Tanrı … tamir et- … sayısınca …* M 105 / 29-32.

-4. /+TA-/

Maytrısimit'te işlek kullanılmayan bu ekle ilgili Gabain, ekin taban ismini vasıta hâline getirdiğini, Moğalca'da da aynı olduğunu belirtir (Gabain, 1988: 50).

ün+**te-**: çağır-, seslen- (EUTS)

(ün)**te**yürler.. ayaġḳa tegimlig (te)ŋ̄rim: *Bağırırlar: Hürmete layık Tanrım!* M 74 / 32-33.

-5. /+KA-/

Maytrısimit'te nadir kullanılan isimden fiil yapan ektir.

em+**ge-**: sıkıntı çek-, ıstırap çek- (EUTG)

yok kuruġ em**ge**k tözlüg adalıġ turur: *… yokluğun menşei ıstıraptır ve tehlikelidir* M 1 / 3-4.

irinç+**ke**-: acı-, merhamet et- (EUTG)

teŋ͡gr(i) yirinteki teŋ͡griler üçün irinç**ke**nçüçi yarlıḳançuçı köŋ͡gül oġrınta inçsiz bolu yarlıḳar ert(i): *Tanrılar diyarındaki tanrılar için merhamet ve şefkat hisleri dolayısıyla haşmetle huzursuz olur idi…* M 106 / 8-11.

-6. /+GAr/ (< /+G-Ar-/)

İşlek olmayan bu ek, Ş. Tekin'e göre birleşik ek[17] +*K-Ar*- yapısındadır (Tekin, 1992: 82). +*K*- eki isimden geçişsiz fiil, -*Ar*- eki ise geçişsiz fiili geçişli yapar (Eraslan, 2012: 114).

ḳut+**ġar-**: kurtar- (EUTS)

… -bi ġantarvılar iligin ḳutġar (ḳa)lır üçün kungḳauçı etüzin belgürtüp ḳuŋ͡gḳau etizip ḳutġaru yarlıḳadı: *... güzel kokulu mızıkacılar hükümdarını kurtarmak için mızıkacı (harpçı) kılığına girip harp çalarak haşmetle kurtardı* M 4 / 3-5.

köŋ͡gül+**ker-**: düşün- (EUTG)

ḳılınç yime ne tıltaġın belgülüg bolur basutçısı kim erür .. oŋ͡galı köŋ͡gül**ker**ip utġuraḳ uḳar: *... var olma da hangi sebepten zuhur eder, müsebbibi kimdir? Vazıh olarak teemmül eder ve tamamıyla anlar* M 41 / 20-22.

-7. /+K-/

Maytrısimit'te tek bir örnekte karşımıza çıkan bu ek geçişsiz fiil yapar (Alyılmaz, 1994: 11; Tekin, 1992: 82).

ant+**ık-**: yemin et-, ant iç- (EUTS)

satıġ yul(uġ) oġrınta ant ant**ıḳ**tımız: *Alım satım esnasında (yalan yere) yemin ettik* M 61 / 23-24.

[17] Birleşik ek, birden fazla ekin birleşimiyle oluşan ektir *bkz.* Zeynep Korkmaz, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

-8. /+l-/

Geçişsiz fiil yapan nadir kullanılan ektir (Tekin, 1994: 82).

tusu**+l-**: faydalan-, faydalı ol- (EUTG)

bu mu(n)taġ türlüg sarasvati brḥasvati ulatı teṉgridem bilgeler klp ödün sözlep alḳınçsız asaġ tusu**l**uġ edgüsin öp saḳınıp: *... Bunlar: Sarasvatī, Brhaspati ve diğer ilahî hâkimler sayısız devirler boyunca söyleyip eksilmeyen hizmet etme iyiliğini düşünür, tasavvur ederler* M 5 / 53-57.

-9. /+lA-/

Tespit edilen ilk yazılı belgelerden günümüze değin varlığını işlek olarak devam ettiren isimden fiil yapan ektir. A. von Gabain ekin sınırsız kullanımı olduğunu belirtirken Ş. Tekin, sonuna geldiği isim ile bir şey yapmak onunla donatmak anlamına geldiğini ifade eder (Gabain, 1988: 49; Tekin, 1994: 82). *+lA-* eki, üzerine gelen *-ş-*, *-n-*, *-t-* fiilden fiil yapan çatı ekleriyle birleşip tarihten günümüze kullanımını sürdürmektedir (Cin ve Işık, 2020: 80).

bek**+le-**: bağla- (EUTG)

amarıları örtlüg yalınlıġ ḳızıl baḳırlaġ naralar içinte bek**le***n*miş: *Bazıları kızgın, alevli, kızıl bakırlı cehennemler içinde bağlanmış…* M 68 / 19-20.

em**+le-**: ilaçla- (EUTG)

ig aġrıġlıġ kişig sataġsız tersiz içgü ot öntürüp em**le**ser otasar: *... hastalıklı, dertli bir kimseyi, ücretsiz ve bedava ilaç vererek tedavi etse ve iyileştirse…* M 51 / 5-7.

-10. /+n-/

sak+ı**+n-**: düşün- (EUTG)

ötrü ince saḳı**n**ç saḳı**n**ur: *Bunun üzerine şöyle düşünür* M 51 / 25-26.

-11. /+GUr-/ (< /+GU-r/)

Geçişsiz fiiller yaparak fiil gövdeleri oluşturur (Gabain, 1988: 50).

bel**+gür-**: belirt-, belli ol-, görün- (EUTS)

çkrvrt ilig ḳan yir suvda bel**gür**er: *... dünya hükümdarı olarak dünyada zuhur eder* M 8 / 42-43.

-12. /+rA-/

Seyrek kullanılan isimden fiil yapan eklerdendir.

am+**ra-**: sev- (EUTS)

balıġ başlıġ ḳanlıġ yinlig kençkiyesin iki emigi ikin ara ḳuçup sever am**ra**yur erser: *... yaralı, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağrına (iki memesinin arasına) basıp sevse…* M 33 / 20-21.

-13. /+rKA-/ (</+r°-K+A-/)

Ş. Tekin, *+r°-k+a-* yapısında birleşik bir ek olabileceğini belirtmiştir (Tekin, 1992: 82). Fiilden isim yapan ektir.

kıvı+**rka-**: hasislik et- (EUTG)

ḳıvı**rḳa**nmaḳ kön͡glin adın adın toyınlar şmnançlarnın͡g bar yoḳ: *Kıskançlık duyguları ile başka başka rahip ve rahibelerin, olsun olmasın…* M 66 / 4-6.

-14. /+sA-/

Bu ek çok fazla incelenmiş ve hakkında pek çok fikir beyan edilmiştir. Bazı araştırmacılar fiilden fiil yapan yapım eki olduğunu ileri sürerken çoğu dilci isimden fiil yapan yapım eki görüşündedir[18].

suv+**sa-**: susa- (EUTG)

taḳı yime bilge bilig suv**sa**maḳın avantlıġ tınlıġlarḳa asaġ tusu ḳılḳalır üçün: … *ve yine hikmetle susamış yaratıklara hizmet etmek için…* M 8 / 23-24.

-15. /+sI-/

Ş. Tekin'e göre 'öyle saymak, kendisini onun gibi kabul etmek, gibi olmak' anlamlarını verir (Tekin, 1992: 83). Seyrek kullanılan bir ektir.

erk+**si**-n-: kendini güçlü say- (EUTG)

ḳuvraġlıġ evlerig yalın͡guz an͡gantımız erk**si**ntimiz adnaġuḳa birdimiz: *... cemaate ait olan evleri tek başına *gasp edip kendimize mal ettik, başkasına verdik* M 69 / 3-5.

[18] *+sA-* eki ile detaylı bilgi için *bkz.* Şahap Bulak, "Türkçede +sA- İsimden Fiil Yapma Eki", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1, Winter 2012, ss. 419-438.

suv+**su**-ş: içki, içilecek şey; bir şeyin üzerine su serpme (EUTS)

süçig suv**su**ş ülegüçiler erdiler .. olar amtı örtlüg yalınlıġ burnaç en͡ginlerinte kötürüp sızġurmış ḳızıl baḳır içerler: *Tatlı içkiler taksim edenler ise bunlar şimdi alevli ibrikleri omuzlarında götürüp eritilmiş kızıl bakır içerler* M 72 / 16-19.

-16. /+tIr-/

Seyrek kullanılan bir ek olup *+lA-* ekiyle aynı işlevdedir (Tekin, 1992: 83).

yaltrı- < yal+**tır-**: parla- (EUTG)

ol süzük kön͡gül küçinte sekiz tümen tört min͡g tü tüpintin yaruḳ yal**trı**ḳ (öner): *Bu temiz gönül sayesinde 84000 saçının dibinden bir parıltı (çıkar)* M 33 / 28-30.

-17. /+U-/

Sınırlı sayıda örneği vardır.

boş+**u-**: bağışla- (günahı), gider-, affet-, kurtar- (EUTS)

ḳop tsuyda yazuḳta boş**u**nu ötünür biz: *Bütün günahlardan kurtulmayı diliyoruz* M 73 / 19-20.

-18. /+Ur-/

Ş. Tekin, işlev olarak *+Ar-* ekine benzediğini belirtir (Tekin, 1992: 82).

kin͡g+**ür-**ü: ayrıntılı olarak (EUTG)

sen purnıya yıġılmış erüş öküş ḳuvraġḳa kin͡g**ür**ü sözleyü: *'Sen ey Pūrna! Toplanmış olan bu büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat…'* M 81 / 8-9.

1.1.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

"Bu ekler geçişli veya geçişsiz kök, köken veya gövde hâlindeki fiillerden yine geçişli veya geçişsiz gövdeler yapar." (Daşdemir, 2015: 38). *Maytrısimit*'te fiilden fiil yapma ekleri şunlardır:

-1. /-çIr/ (< /-ç+Ir-/)

Ş. Tekin'e göre işlevi kesin olarak bilinmeyen ekler arasındadır (Tekin, 1992: 87). M. Erdal bu ekin birleşik ek yapısında olduğunu (< *-çı+r / -çi-r*) belirtir (Eraslan, 2012: 109). *Maytrısimit*'te tek kelimede kullanılmıştır.

kül-**çir-:** gülümse- (EUTG)

uluġ ḳarı bükülmiş etüzin kirt kirt kül**çir**e ınçe tip: *... pek ihtiyar ve bükülmüş vücudu ile 'kıkır kıkır' gülerek şöyle dedi* M 13 / 17-19.

-2. /-d-/

Canlı olmayan ve pekiştirme işlevinde kullanılan ektir (Alyılmaz, 1994: 5; Gabain, 1988: 58). Ş. Tekin'e göre bu ek, tek başına kullanılmayan fiil köklerine getirilir; dönüşlü ve geçişli fiil yapar (Tekin, 1992: 87).

ḳo-**d-:** koy-, bırak-, terk et-, yerleştir- (EUTG)

amtı men irteki kün ök orduġ ḳarşıġ ḳo**d**up toyın dıntar bolayın: *Şimdi ben yarın hemen sarayı terk edip rahip olmak istiyorum* M 47 / 19-22.

küçe-**d-:** güçlü ol-, güçlen- (EUTS)

tapıġın aşayu on küçin küçe**d**ü üç türlüg örüg ornanmışög tu//... : *... hürmet ve tazimi kabul edip on güç ile güçlenerek üç türlü taht üzerine oturmuş* M 16 / 36-38.

-3. /-tUr/ (< /-t-Ur-/)

Ettirgenlik eki olarak adlandırılan bu ek, yaptırma anlamı taşır (Gabain, 1988: 60). N. Kononov'a göre ek, *-t-* ve *-ur- / -ür-* ettirgenlik eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Eraslan, 2012: 109).

tebre-**tür-:** sallandır-, titrettir-, sarstır- (EUTS)

yapıġımız emigimiz ör(tlüg yalınlıġ) ... kön͡güllerin tebre**tür**: *... (vücut) yapılarımız, memelerimiz alevli… gönüllerini sarsar* M 77 / 8-10.

-4. /-GAr-/

Geçişli fiiller türeten nadir kullanılmış bir ektir (Eraslan, 2012: 109).

ḳut-**ġar-:** kurtar- (EUTG)

kim mun͡gta ḳut**ġar**daçı ḳutluġ tınlıġaġ körmedin alḳu adada (ḳut**ġar**)ġuçı adınçıġ ten͡gri ten͡grisi burḳan körmedin ölür: *Bütün dertlerden kurtaran mukaddes yaratığı görmeden, bütün tehlikelerden kurtaran harikulade Tanrılar Tanrısı Burkan'ı görmeden öleceğim* M 16 / 6-9.

-5. /-gsA/ (< /-g+sA-/)

Bir şeyi yapmayı istemek anlamını verir. *-ġ+sa- / -g+se-* eklerinin birleşmesiyle oluşur (Gabain, 1988: 59*). Maytrısimit*'te tek bir örnekte görülür.

işidi**-gse-:** işitmeyi arzu et- / iste- (EUTG)

burḳanaġ bursn͡g ḳuvraġı birle sevmez amramaz erser nomçı bilgelerig nomlayu olurur körüp nomın işidi**gse-**: *Burkan'ı ve cemaatini sevmediğinden, hâkim vaizleri vaaz ederken gördüğü hâlde vaazını işitmek istemediğinden…* M 70 / 28-30.

-6. /-KUr/ (< /-K-Ur-/)

Yaptırma anlamı taşıyan ettirgenlik ekidir (Gabain, 1988: 57). Ş. Tekin, -**k-ür-* şeklinde birleşik bir ek olarak düşünülmesi gerektiğini belirtir (Tekin, 1992: 86). *Maytrısimit*'te işlek kullanılan bir ektir.

amırt**-ġur-:** teskin et-, sakinleş- (EUTG)

amarıları ḳaçıġların süzüp amırt**ġur**up pariçtr sögüt tapa körürler.. /- ...: *Bazıları duyu organlarını durultup, teskin edip Pariçtr ağacına doğru bakıyorlar…* M 89 / 17-19.

yan͡g**-ḳur-:** aksettir- (EUTS)

yinçge ḳatunlarnın͡g külüşmek ḳatġurşmaḳ ünig kök ḳalıḳ yan͡g**ḳur**dı: *Zarif ve ilahî kadınların yüksek sesle gülüşmelerini gök aksettirdi* M 18 / 40-42.

kört**-kür-:** göster- (EUTS)

edgüsin kört**kür**güçi ... ayıġ yavlaḳ törülerig: *... iyiliğini gösteren ... kötü alışkanlıkları…* M 80 / 23-24.

bel**-gür-:** belirt-, belli ol-, görün- (EUTS)

bu muntaġ biş çöbik bulġanyuḳ iritmiş ḳısġa özte yaşta burḳanlar yirtinçüde bel**gür**di: *Bu böyle beş kötü, iğrenç kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi* M 9 / 24-26.

-7. /-K-/

Kuvvetlendirme işlevi bulunan bu ekin, Ş. Tekin'in ifadesine göre fonksiyonu belli değildir (Tekin, 1992: 87).

al-**ḳ-:** bitir-, azal- (10. 4)

amtı ol antaġ ḳutluġ yaġışlıġ törü al**ḳ**ıntı: *Şimdi bu saadet verici 'kurban adeti' sona erdi* M 10 / 3-4.

ö-**k-**[19]**:** düşün- (EUTG)

busuş ḳadġu emgek tolġaḳ sıḳıġ tan͡gıġ uluġ emgeklig ö**k**mek belgülüg bolmaḳı bolur: *Keder, kaygı, ıstırap, sıkıntı, korku, dehşet ve büyük bir çaresizlik zuhur edecektir* M 44a / 6-9.

-8. /-kIt-/

Birleşik ek yapısında düşünülen fiilden fiil yapma ekidir (Eraslan, 2012: 110). *Maytrısimit*'te az sayıda örneği vardır.

u-**ḳıt-:** anlat-, öğret- (EUTS)

ötrü ayaġḳa tegimlig maytrı burḳan anası ḳatunta ulatı ten͡gridem ḳuvraġḳa toġmaḳ ölmek tüşmek taymaḳ örtenmek sınmaḳta ulatı emgeklerig u**ḳıt**u yarlıḳar: *Sonra hürmete layık Maytrı Burkan anası 'hanım' ve öteki ilahî cemaate doğmak, ölmek, düşmek, sapmak, alevlenmek, kırılmak ve öteki acıları haşmetle bildirir (anlatır)* M 91 / 3-9.

kör-**kit-:** göster- (EUTG)

şrigupti bay er ... nomlayu (ya)rlıḳap tört kirtü / ... titrü kör**kit**ip ḳutġaru yarlıḳadı: *Şrīgupta adlı bir zengin ... Haşmetle vaaz verip dört gerçek ... kesin olarak gösterip haşmetle kurtardı* M 58 / 20-22.

[19] Şinasi Tekin'e göre ö- (düşün-) fiiliyle anlamca aynıdır. Sanskritçe duhkha kelimesine dayanarak çaresizlik olarak aktarılmıştır *bkz.* Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, Ankara: Dil Kültür San'at, 1992, ss. 69-119.

-9. /-°l-/

Dönüşlülük, edilgenlik bildiren ektir (Gabain, 1988: 59; Tekin, 1992: 88).

ḳat-**ı-l-:** katıl-, karış- (EUTS)

olarnı birle ḳatı**l**u yor: *Bunlar ile birlikte karışıp durur* M 60 / 18.

bört-**ü-l-:** değin-, dokun- (EUTS)

ol yaruḳḳa bört**ül**üp ol t(amudaḳı) tınlıġlar sözük kön͡gül (öritip): *Bu ışığa temas etmekle o cehennemdeki yaratıklar temiz kalpli oldular…* M 63 / 14-15.

-10. /-lIn-/ (< /-l-I-n-/)

Birleşik ek yapısında fiilden fiil yapma ekidir (Eraslan, 2012: 110). *Maytrısimit*'te nadir kullanılmıştır.

üz-**lün-:** kesil-, bit- (10. 33)

iki yigirmi yıl tüni kuni üz(lünçüsüz) paşantak atlıġ yaġış yaġadım(ız): *... on iki yıl, gece gündüz fasılasız (kesintisiz) Pāşandika kurbanı sunduk* M 10 / 33-34.

-11. /-mA-/

Maytrısimit'te oldukça işlek olan, fiillere gelerek işin, oluşun, durumun yapılmadığını / yapılmayacağını anlatan fiilden fiil ekidir (Üstünova, 2016: 102).

> Fiilden olumsuz fiiller yapan -mA- ekinin kaynağı hakkında değişik görüşler ileri sürülmektedir. Şinasi Tekin, ek hakkında şunları kaydeder: "… 1. Türkçede -ma olumsuzluk eki vurguyu kabul etmediğine ve bir önceki heceye attığına göre müstakil bir kelimeden türemiştir. 2. Bu müstakil kelime, Hind-Avrupa dil ailesinin bir uzak üyesi ve Orta Asya'da yüzyıllar boyu eski Türklerle birlikte yaşamış olan Toharların dilindeki ma olumsuzluk edatıdır. İşte bu Toharca ma olumsuzluk edatından ekleşerek Türkçeye girmiştir (Alyılmaz, 1994: 5).
>
> Ekin yapısı üzerine ilk defa W. Bang durmuştur. W. Bang -ma- / -me- olumsuzluk ekinin aslında ek olmadığı, yapısında *ama-, uma-, amı-, emi- "yapmamak, ihmal etmek" gibi bir fiilin varlığını görmüştür.
>
> G. J. Ramstedt ise -m ile teşkil edilen isimlere Ural dillerindeki e-, Tunguzca"da a- / e- olumsuzluk fiilinin çekimli şekillerinin getirilmesiyle oluştuğu görüşündedir: bol-u- me-di > bol-ma-dı gibi.
>
> A. N. Kononov –ma- / -me- olumsuzluk ekinin yapısını, fiillerin –a / -e veya –ı / -i ekli zarf-fiil şekillerinden sonra a- / e- olumsuzluk fiilinin –ma(n) / -me(n) ekli zarf-fiil şeklinin getirilmesiyle oluştuğunu ileri sürmüştür: al-a a-ma > alama orta hece düşmesi ile alma ve buradan –ma- / -me- eki ortaya çıkmıştır. Talat Tekin –ma- / -me- olumsuzluk ekinin yapısı hususunda Ramstedt'in görüşünü

benimsemekte ve çeşitli kanıtlarla bu görüşü açıklığa kavuşturmaktadır." (Eraslan, 2012: 110).

teg-**me-:** erişme-, ulaşma- (EUTS)

ḳılmış mün yazuḳḳa ökünç kö͡ngül öritmiş kergek kim antaġ antaġ asıġḳa tusuḳa teg**me**k bolur: *İşlediği günahlara pişman olması gerektir. Ancak o zaman işte böyle nice nice faydalara ulaşabilir* M 69 / 39-42.

u-**ma-:** muktedir olma-, yapamama- (EUTS)

dyan samarda ulatı dyan saḳınçlar öze erk tarta u**ma**z: *... bir istiğraka ve başka istiğraklara hükmedemez adlı öğrenemeyen bir yaratık vardır* M 2 / 40-42.

Ek: *Maytrısimit*'te fiillerin olumsuz tabanları genellikle olumsuzluk ekiyle (/-mA/) yapılmıştır. Aynı zamanda hiçbir ek almadan, kendi bünyesinde olumsuzluk anlamı taşıyan fiiller de mevcuttur. Bu fiiller, *Maytrısimit*'te sık geçmektedir.

ḳarı-: ihtiyarla-

öl-: öl-

tay-: kay-, göçüp git-

oġlanı /-...--/// mun͡gḳa tarḳḳa tegmiş erürler .. kim basa basa erler **ḳarı**yurlar **öl**ürler **tay**arlar: *...oğlu ... ıstıraba sıkıntıya duçar olurlar ve çok sonra insanlar ihtiyarlarlar, ölür ve göçüp giderler* M 43 / 12-14.

yitil-: kaybol-

alḳun-: eksil-

amal nırvan bult-... nomluġ şazın/-... ... – **yitil**ür **alḳın**ur ..: *Sakin ... Nirvana ... ... din şeriati ... azalır, eksilir* M 6 / 14-16.

tu-: kapat-

üç tamu yolın **tu**ġıl: *... üç cehennem yolunu kapat* M 47 / 9.

-12. /-°n-/

Edilgenlik ve son sesi *l* olan fiillerde dönüşlülük yapar (Gabain, 1988: 59; Tekin, 1992: 86). *Maytrısimit*'te işlek kullanılmıştır.

bil-**in**-: bilin- (EUTG)

uḳ-**un**-: itiraf et- (M)

amtı yazuḳumuznı bil**in**ür biz uḳ**un**ur biz: *Şimdi günahlarımızı itiraf ediyoruz* M 73 / 17-18.

emge-**n**-: ıstırap çek- (EUTS)

sansız tümen yıl anta (emgek) emge**n**tiler: *Sayısız yıllar boyunca (acı) çektiler* M 76 / 4-5.

-13. /-°r-/

Yaptırma işlevi bulunan fiilden fiil yapma ekidir. Ünlülü şekiller -*r*-den genişlemiş olmalıdır. Buna sebep de her fiil tabanına her ekin getirilemez olmasıdır. Ş. Tekin bu ekler arasındaki farkın belli olmadığı görüşündedir (Eraslan, 2012: 111).

ad-**ır-:** ayır- (EUTG)

içtin sın͡gar burḳan nomın taştın sın͡gar sekiz vityasatan şastarlaraġ ad**ır**tlayu uḳtaçı: *İçeride Burkan dinini, dışarıda on sekiz Vidyāsthānaşāstraları ayırt ederek anlayan…* M 87 / 13-15.

-14. /-°ş-/

Maytrısimit'te işlek kullanılan fiilden işteş fiil yapan ektir (Alyılmaz, 1998: 9). Karşılıklılık / birlikte yapma ve tekerrür bildirir. Karşılıklılık hem iki tarafın aktif hem de birinin aktif diğerinin pasif olmasıyla da kullanılabilir (Gabain, 1988: 60; Tekin, 1992: 86).

bıç-**uş-**: kesiş-, vuruş- (EUTS)

kes-**iş-:** kesiş- (EUTS)

toḳ-**ış-**: vuruş- (EUTS)

sanç-**ış-**: vuruş- (kapış-) (EUTS)

yanç-**ış**-: vuruş- (EUTS)

öç-**eş**-: öceş-, kin besle-, çekiş- (EUTS)

bir ikintişke bıç**uş**urlar .. kes**iş**ürler toḳ**ış**urlar sançı**ş**urlar yançı**ş**urlar öç**eş**ürler boġ**uş**urlar örl**üş**ürler: *Birbirleriyle vuruşurlar, kesişirler, dövüşürler, kapışırlar, (birbirlerine) kin beslerler, boğuşurlar, birbirlerini kızdırırlar* M 81 / 59-62.

-15. /-°t-/

Maytrısimit'te işlek kullanılan ettirgenlik ekidir (Alyılmaz, 1988: 9).

il-**it**-: götür-, sevket- (EUTS)

anta ötrü brıṅ͡giki upasvami bu iki urılar badarı bramanıġ ikidin yolayu tuta il**it**diler: *Bundan sonra Bhrngika ve Upasvāmin, bu iki oğul Badhari Brahman'ı her iki taraftan yolunu keserek tuttular ve götürdüler* M 12 / 32-35.

işle-**t**-: işlet-, yaptır- (EUTG)

adın kişi ornınta yulġaḳ iş küç işle**t**dimiz: *Başka kimselerin yerinde ticaret işinde işlettik* M 62 / 34-36.

-16. /-tUk-/

Nadir kullanılan fiilden fiil yapan ektir.

bul-**tuḳ**-: bulun- (EUTG)

asaġ tusu ḳıltaçılar ara anada yigrek bul**tuḳ**maz: *Hizmet edenlerin arasında anadan daha üstünü bulunmaz* M 58 / 33-34.

-18. /-°z-/

Seyrek kullanılan yaptırma işlevi olan fiilden fiil türeten ektir (Gabain, 1988: 61).

tut-**uz**-: tuttur-, teslim et- (ETG)

(uru)nçak tu**tuz**u ḳop ajuntaḳı etüzin yinçürü töpün yükünür men: *... rehin olarak tevdi edip bütün âlemdeki vücutlarımla secde ederim* M 3 / 40-41.

1.2. FİİLİMSİLER / EYLEMSİLER

"Fiiller üzerine gelerek kalıcı kavram işareti yapmayan içe dönük görevli dil ögelerinin üzerine geldikleri fiil ya da fiil gruplarıyla ilişkileri geçici" olan (Şimşek, 2020: 143) fiilimsilerin *Maytrısimit*'te kullanımı oldukça işlektir.

1.2.1. İsim-fiiller / Mastarlar (*İng.* Inifinitive; *Alm.* Infinitiv; *Fr.* Infinitif))

Olumlu ya da olumsuz fiil kök veya gövdelerinden yapılan isim-fiiller, fiillerin şahsa ve zamana bağlı olmadan iş, oluş, hareket, yargı *vs.* bildiren çekimli yapılarıdır (Alyılmaz, 1994: 84).

Tablo 10: *Maytrısimit*'te İsim-fiil Ekleri

/-mAK/
/-mAK+l°G/
/-GAlI/
/-GUlUK / (< /-GU+lUK/)
/-°ş/

(Alyılmaz, 1994: 84-85).

Metinden tespit edilen isim-fiil ekleri örnekleri şunlardır:

-1. /-mAK/

ut-**maḳ**: yenmek

adaḳ asra ḳıl-**maḳ**: ayak altına almak

viru(t)ak ili(g) beg basa basa şakılarag̈ **utmaḳ adaḳ asra ḳılmaḳ** sav(lar)ag̈ sözlemişinge altı ḳatunlar yirinçülüg bolup tod tolı savın utruntılar: *Hükümdar Virüdhaka çok sonra Şākyaları yenmek, ayak altına almak (gibi) sözler sarf ettiğinden dolayı altı kraliçe kötü olup fena sözlerle birbirlerine karşı geldiler* M 5 / 2-7.

ezrua tengri yirinte toġ-**maḳ** küsüşin: Tanrı Ezrua dünyasında yeniden doğmak arzusu

ezrua tengri yirinte toġmaḳ küsüşin buşı birgeli saḳınçın iki yigirmi yıl tüni kuni üz(lünçüsüz) paşantak atlıġ 82ece82 yaġadım(ız): *Tanrı Ezrua dünyasında yeniden doğmak arzusu ve sadaka verme düşüncesi ile on iki yıl, gece gündüz fasılasız Pāşandika kurbanı olarak sunduk* M 10 / 31-34.

-2. /-mAK+l°G/

sizin͡gde adrıl-**maḳlıġ** isig ḳoz içi: sizden ayrılmanın sıcak közü içinde

burḳan ḳutın͡ga edgü ḳılınç ḳazġanur erken **sizin͡gde adrılmaḳlıġ isig ḳoz içi**nte erüş öküş ḳata a/ /ndım: *Burkanlık için iyi ameller işler iken (=kazanır iken) sizden ayrılmanın sıcak közü içinde pek çok defalar debelendim* M 90 / 28-31.

ḳutrul-**maḳlaġ** uruġ: kurtulma tohumu

barmu munun͡g köksinte **ḳutrulmaḳlaġ uruġ**: *Var mı bunun kalbinde kurtulma tohumu…* M 4 / 14-16.

-3. /-GAlI/

buşı bir-**geli** saḳınçın: sadaka verme düşüncesi

ezrua ten͡gri yirinte toġmaḳ küsüşin **buşı birgeli saḳınçın** iki yigirmi yıl tüni kuni üz(lünçüsüz) paşantak atlıġ yaġış yaġadım(ız): *Tanrı Ezrua dünyasında yeniden doğmak arzusu ve sadaka verme düşüncesi ile on iki yıl, gece gündüz fasılasız Pāşandika kurbanı olarak sunduk* M 10 / 31-34.

munun͡g bilge biligin͡g sanın saḳışın al-**ġalı**: bunun bilgisinin sayısını, adedini almak

bu yaġız yir özeki ḳoġ toprаḳ birer evin sanaġalı .. nen͡g munun͡g **bilge biligin͡g sanın saḳışın alġalı**: *Bu kara toprak üstündeki tozlar tane tane sayılabilir, (fakat) bunun bilgisinin sayısını, adedini almak hiç (mümkün değildir)* M 38 / 26-29.

-4. /-GUlUK / (< /-GU+lUK/)

arḥant ḳutıntın tay-**ġuluġ**: velilikten ayrılma

neçe yime **arḥant ḳutıntın tayġuluġ** tıltaġlar ötrü tursar inçip etüzin küzedmeser saḳlanmasar yime arḥant ḳutıntın yime arıtı taym(az): *Her ne kadar velilikten ayrılma sebepleri sonra ve yahut vücudunu korumasa dahi, yine de velilikten katiyen ayrılmaz* M 2 / 18-22.

-5. /-°ş/

al-**ış** bir-**iş** oğrınta: alışveriş esnasında

bir edig tavarığ **alış biriş oğrınta** ön͡gi ön͡gi men͡gzin tegşürüp: *Bir malı, alışveriş esnasında çeşit çeşit yüz değiştirerek* M 61 / 24-36.

1.2.2. Sıfat-fiiller / Ortaçlar (*İng.* Participle; *Alm.* Participium; *Fr.* Participe)

Olumlu veya olumsuz fiil kök veya gövdelerinden yapılan sıfat-fiiller, bir varlığın hareket ve oluş şeklini zamana bağlı olarak ifade eden fiil şekilleridir (Alyılmaz, 1994: 85). Sıfat-fiiller bağlı oldukları zamana göre üçe ayrılır:

Tablo 11: *Maytrısimit*'te Sıfat-fiil ekleri

Geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri	Geniş zaman sıfat-fiil ekleri	Gelecek zaman sıfat-fiil ekleri
/-TI/ (</-T+I/)	*/-°GmA/*	*/-TAçI/*
/-TIK/ (</-T+OK/)	*/-GlI/*	*/-sIK/*
/-mIş/	*/-(y)°r/*	*/-GAy/*
	/-mAz/ (</-mA-z/)	

(Alyılmaz, 1994: 85-95).

Metinden tespit edilen sıfat-fiil örnekleri şunlardır:

1.2.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Ekleri

-1. /-TI/ (</-T+I)

İşlek bir sıfat-fiil ekidir. Kesin geçmiş ve görülen geçmiş bildiren yüklem ismi yapımında kullanılmıştır.

töşen-**ti**+miz (<töşe-n-Ø-**d+i**+Ø-Ø+miz): döşendik, kullandık

küzedme-**di**+miz (<küzed-Ø-me-**d+i**+Ø-Ø+miz): koruyamadık

işleme-**di**+miz (işle-Ø-me-**d+i**+Ø-Ø+miz): işlemedik, yapmadık

ertür-**dü**+müz (ertür-Ø-**d+ü**+Ø-Ø+müz): işledik

sen͡grem sanlığ sen͡gik tültin töşekin etimizke yinimizke tegürü **töşentimiz** .. arığ arığ şznığ **küzedmedimiz** yam işin **işlemedimiz** ... yoḳsuz savlar sözlep **ertürdümüz** .. *Manastıra ait olan yastıkları, döşekleri etimize, tenimize temas ettirip kullandık. Tertemiz olan dini koruyamadık, işini yapmadık. Boş laflar sarf edip iş işledik* M 65 / 6-11.

-2. /-TIK/ (</-T+OK/)

Bu ekle yapılan sıfat-fiiller *Maytrısimit*'te isim ve yüklem ismi olarak kullanılmıştır.

a. İsim olarak kullanılışı: Bu sıfat-fiil yalın hâlde kullanıldığı gibi bazı iyelik ekleri, hâl ekleri ve edatlarla birlikte kullanımları da mevcuttur.

yarlıḳa-**duḳ+**ta: söyledikten sonra

(bu) (ya)rlıġ **yarlıḳaduḳ**ta ol sansız (tümen) (y)ıġılmış ḳuvraġ yadılıp bardılar: *(Bu) haşmetli sözü söyledikten sonra bu sayısız toplanmış olan cemaat dağılıp gitti* M 19 / 45-46.

teg-**dük**+te: vardığında

(an)ta **tegdükte** soḳlunup tüş(zün) ince saḳıntı: *... oraya vardığında gözleri kamaşıp düşsün (diye) düşündü* M 58 / 18-19.

saḳınç saḳın-**tuḳ**+ta: düşündüklerinde

ança **saḳınç saḳıntuḳta** ikile olarnı ayıġ ḳılınçlıġ yil toḳıp uluġ tamularda kemişür: *Böyle düşündüklerinde, tekrar bunları kötü amellerin rüzgârı yakalayıp büyük cehennemlere fırlatır* M 70 / 23-26.

yükün-**tük**+te ötrü: secdeye vardıktan sonra

süzük kön͡gülin yinçürü töpün **yüküntükte ötrü** tözün maytrı bodisvtnın͡g kerti körki yitlinip toyın dıntar körki belgülüg boltı: … *temiz bir gönülle eğilerek secdeye vardıktan sonra Asil Maytrı Bodhisattva'nın dünyevi vücudu kayboldu ve rahip vücudu belirdi* M 18 / 10-14.

b. Sıfat olarak kullanılışı:

evrilme-**dük** nomluġ tilgen: döndürülmeyen din tekerleği

ḳaşip burḳan nırvanḳa barmısta berü **evrilmedük nomluġ tilgen** branas kent uluşta tevirdi: *Kāşyapa Burkan, Nirvana'ya vardığından beri döndürülmeyen din tekerleğini Benares şehrinde döndürdü* M 15 / 10-13.

-2. /-mIş/

Öğrenilen geçmiş zaman anlamını ifade eden bu sıfat-fiil eki *Maytrısimit*'te işlek olarak kullanılmıştır.

a. İsim olarak kullanılışı:

bul-**mış**+ı+m: ulaşmış olmam

muna ertimlig etüzümüz ertip barsar al(ḳu) ed tavar barça tolp ḳarılsar alp bulġuluġ kişi etüzin **bulmışım** yoḳsuz bolġay: *İşte bu fâni vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk hepsi birbirine karışınca bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak* M 1 / 12-16.

tözkerinçsiz burḳan ḳutın bul-**mış**+ı+n: anlaşılması güç Burkanlığa eriştiğini

biş pançaki toyınlaraġ sekiz tümen teṅgrilerig kutġar-**mış**+ı+n: beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini

tözkerinçsiz burḳan ḳutın bulmışın nomluġ tilgen tevirip **biş pançaki toyınlaraġ sekiz tümen teṅgrilerig kutġarmışın**: … *anlaşılması güç Burkanlığa eriştiğini, din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini…* M 1 / 27-31.

b. Sıfat olarak kullanılışı:

tebrençsiz tur-**mış** atlıġ boşgutsuz tınlıġ: *'ısrarla ayakta duran' adlı 'öğrenmeyen, bir yaratık*

taḳı yime **tebrençsiz turmış atlıġ boşgutsuz tınlıġ** bar: *... ve yine 'ısrarla ayakta duran' adlı 'öğrenmeyen, bir yaratık vardır.* M 2 / 16-18.

itil-**miş** ḳayların beltirlerin: kurulmuş yollarını, dört yol ağızlarını

sekiz yigirmi vityastan şasatar boşġun-**mış** közünür ḳut teṅgriseṅ yüleşi: on sekiz Vidyā-sthāna-şāstra'yı talim etmiş gözüken saadet ilahesine benzeyen

itilmiş ḳayların beltirlerin yarataġlaġ yir teṅgriseṅiṅ dıdımı pasakiṅge oḳşatı ḳutluġda ḳutluġ kitumati atlıġ kent uluşta **sekiz yigirmi vityastan şasatar boşġunmış közünür ḳut teṅgriseṅ yüleşi** brḥmayu atlıġ bramanlar iligintin brḥmavati: *... kurulmuş yollarını, dört yol ağızlarını yaratan yer tanrısının tacına benzeyen, bahtiyarlar bahtiyarı Ketumati adlı şehirde on sekiz Vidyā-sthāna-şāstra'yı talim etmiş gözüken saadet*

ilahesine benzeyen Brahmāyu adlı Brahman hükümdarından ve (karısı) Brahmāvatī… M 3 / 24-31.

bir kuşlaġu ḳuşḳa kovit-**mış** kögürçgün: bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin

anın͡g ara **bir kuşlaġu ḳuşḳa kovitmış kögürçgün** mun͡gḳa tarḳḳa tegip şariputri arḥantnın͡g köligesin͡ge sıḳıntı: *... bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şāriputra'nın gölgesine sığındı* M 5 / 24-28.

c. Yüklem ismi olarak kullanılışı:

belgülüg bol-**mış** erür (<bol-Ø-Ø-**mış**+er-ür+Ø): belirmiştir

belgülüg bol-**mış** erür (<bol-Ø-Ø-**mış**+er-ür+Ø): belirmiş(tir)

bu yirtinçüde an͡gsız öküş nomluġ telim taşım çoġ yalın **belgülüg bolmış erür** anta ötrü ḥymavati inçe tip tidi .. amtiḳıya yaḳuru yirde ödde **belgülüg bolmış erür**: *'...Bu dünyada fevkalâde, büyük dinin gür ışığı belirmiştir.' Bunun üzerine Haimavati şöyle dedi: 'İşte şimdi yakın yer ve zamanda belirmiş…* M 7 / 12-17.

ken͡gşeş-**miş** (ken͡gşeş-Ø-Ø-**miş**+Ø-Ø+Ø): müzakere edilmiştir

bu iş ködüg yime uluġ küçlüg ten͡grilernin͡g **ken͡gşeşmiş**: *Bu iş de büyük, kudretli tanrıların müzakere edilmiştir* M 11 / 34-35.

1.2.2.2. Geniş Zaman Sıfat-fiil Ekleri

-1. /-°GmA/

/-°GmA/ sıfat-fiil ekinin sadece sıfat yapımında kullanılmış tek bir örneği vardır.

bu altı ḳat ten͡gri yirinte er-**igme** ten͡griler: bu altı katlı tanrılar yerinde bulunan tanrılar

neçe **bu altı ḳat ten͡gri yirinte erigme ten͡griler** ... ten͡gri ḳatunları tunin künin ten͡gri men͡gisin͡ge esürüp yoḳsuz öd ertürürler erser: *'Bu altı katlı tanrılar diyarında bulunan tanrılar ve tanrı hanımları gece gündüz Tanrı sevincine sarhoş olup boşuna vakit geçiriyorlarsa…'* M 26-29.

-2. /-GlI/

a. İsim olarak kullanılışı:

edgü ö-**gli**+ler+i+m: iyi düşüncelilerim, dostlarım

alġu meniṅ **edgü öglilerim** boltılar: *hepsi benim dostlarım oldular* M 33 / 47-48.

ayıġ ö-**gli**+niṅ edgüsiṅge küni: kötü düşünceli bir kimsenin başarısını

ayıġ öglinig edgüsinge küni öritmez(ler): *Kötü düşünceli bir kimsenin başarısını kıskanmaz* M 59 / 8-9.

b. Sıfat olarak kullanılışı

edgü ö-**gli** köṅgülin: iyi düşünceli gönül, dost bir kalp

may(t)rı **edgü ögli köṅgülin** (asaġ) tusu ḳılmaġı yime biş türlüg ... bolur: *Müşfik (maytrı Skr. maitri) ve dost bir kalp ile hizmet etmek ise beş türlü ... olur* M 4 / 56-58.

edgü ö-**gli** dyan: rahim, dost Dhyāna, iyi düşünceli Dhyāna

tükel ḳırḳ mḥa----klp ödte üzüks(üz) ... **edgü ögli dyan** saḳınçı: *... bütün kırk Mahākalpa müddetince, daima ... rahim, dost Dhyāna ... bu kadarcık da (fikir vb.) beslemedi* M 8 / 7-11.

ti-**gli** (kişi)+ler: söylerler

edgü ḳılsar ayıġ tüş bulır ayıġ ḳılsar edgü tüş bulır tip **tigliler**: *'İyilik yapsa kötü sonuç, kötülük yapsa iyi sonuç elde eder' diye söylerler* M 83 / 59-60.

-3. /-(y)°r/

a. Sıfat olarak kullanılışı

közün-**ür** etüzleri: hâlen sağ olan vücutları

bu buyan (k)üçinte **közünür etüzleri** adasız (tudasız) uzun ḳalın ḳutın: *Bu sevap sayesinde hâlen sağ olan vücutları tehlikesiz (olsun), uzun ve büyük saadetlerle…* M 1 / 66-68.

b. Yüklem ismi olarak kullanılışı

yükün-**ür** men (<yükün-Ø-Ø-**ür**+Ø-Ø+men): secde ederim

ḳop ajuntaḳı etüzin yinçürü töpün **yükünür men**: *... bütün alemdeki vücutlarımla secde ederim* M 3 / 41-42.

kör-**ür** erti (<kör-Ø-Ø-**ür**+er-ti+Ø): görürdü, görür idi

ḳutrultaçı tınlığlarnıng̃ köng̃ül kögüz töz yıltız ḳılınç eriglerin utġuratı **körür erti**: *Kurtulacak olan yaratıkların gönlünü, kalbini, kökünü esasını, tavır ve hareketlerini tamamıyla görür idi* M 4 / 12-14.

kirtgün-**ür** men (<kirtgün-Ø-Ø-**ür**+Ø-Ø+men): inanırım

tözün oġlum – //--… **kirtgünür men** ne üçün: *'Asil oğlum ... ben inanırım, neden?... '* M 9 / 29-30.

ti-**y-ür** (<ti-Ø-Ø-**y-ur**+Ø-Ø+Ø): der, diyor

ḳu(nçuyluġ) (erdni)sing̃e ince t(ip) **tiyür** öd boltı ḳatunum ili(nçü)legü yimişlikke öngül(üg): *Kraliçeye şöyle der: 'Kraliçem, eğlence yerine gitme zamanı geldi!*' M 35 / 1-3.

-4. /-mAz/ (< /-mA-z/)

Genellikle olumsuz geniş zaman anlamını ifade etmektedir. *Maytrısimit*'te yüklem ismi olarak kullanılmıştır.

tod-**maz** (<tod-Ø-**ma-z**+Ø-Ø+Ø): doymaz

ḳan-**maz** (<kan-Ø-**ma-z**+Ø-Ø+Ø): kanmaz

kiç-**mez** (<kiç-Ø-**ma-z**+Ø-Ø+Ø): vazgeçmez

edgü ... **todmaz ḳanmaz kiçmez**: *İyi (dini dinlemekten) doymaz, kanmaz, biraz sonra vazgeçmez* M 8 / 38-39.

sözle-**mez**+ler (<sözle-**me-z**+Ø-Ø+ler): söylemezler

kişi köng̃ülin saça tağun sav **sözlemezler**: *İnsanın gönlünü bulandırarak yaltaklanma sözü söylemezler* M 32 / 2-3.

ölmek bol-**maz** (<bol-Ø-**ma-z**+Ø-Ø+Ø): ölmek olmazdı

toġmaḳ bol-**maz**: doğmak olmazdı

ḳılınç bol-**maz**: var olma olmazdı

tutyaḳ bol-**maz**: varlığa bağlanma olmazdı

az almır bol-**maz**: hırs ve arzu olmazdı

teginmek bol-**maz**: hissetme olmazdı

börtmek bol-**maz**: temas olmazdı

altı ḳaçıġ orunlar bol-**maz**+lar: altı duyu organı olmazdı

at öng bol-**maz**: ad ve renk olmazdı

bilig köngül bol-**maz**: şuur olmazdı

tavranmaḳ bol-**maz**: davranmak olmazdı

toġmaḳ bolmasar ḳarımaḳ **ölmek bolmaz** .. ḳılınç bolmasar **toġmaḳ bolmaz**... tutyaḳlanmaḳ bolmasar **ḳılınç bolmaz** az almır bolmasar **tutyaḳ bolmaz** .. teginmek bolmasar **az almır bolmaz** .. börtmek bolmasar **teginmek bolmaz** .. altı ḳaçıġ orunlar bolmasar **börtmek bolmaz** ..at öng bolmasar **altı ḳaçıġ orunlar bolmazlar**..bilig köngül bolmasar **at öng bolmaz**.. tavranmaḳ bolmasar **bilig köngül bolmaz**.. biligsiz bilig bolmasar **tavranmaḳ bolmaz**: *Doğmak olmasaydı ihtiyarlamak ve ölmek olmazdı. Var olma olmasaydı doğmak olmazdı. Varlığa bağlanmak olmasaydı var olma olmazdı. Hırs ve arzu olmasaydı varlığa bağlanma olmazdı. Hissetme olmasaydı hırs ve arzu olmazdı. Temas olmasaydı hissetme olmazdı. Altı duyu organı olmasaydı temas olmazdı. Ad ve renk olmasaydı altı duyu organı olmazdı. Şuur olmasaydı ad ve renk olmazdı. Davranmak olmasaydı şuur olmazdı. Cehalet olmasaydı davranmak olmazdı* M 44a / 12-23.

1.2.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-fiil Ekleri

-1. /-TAçI/

a. Sıfat olarak kullanılışı:

ḳutrul-**taçı** tınlıġlar: kurtarılacak olan yaratıklar

ḳutrultaçı tınlıġlarnıng̃ köng̃ül kögüz töz yıltız ḳılınç eriglerin utġuratı körür erti: *Kurtulacak olan yaratıkların gönlünü kalbini, kökünü esasını, tavır ve hareketlerini tamamıyla görür idi* M 4 /12-14.

ölür-**deçi** kişiler: öldüren kimseler

ölür-**deçi** kişiler birle tüz köng̃üllüg̃ boltumuz: *Öldüren kimseler ile aynı fikirde idik* M 78 / 53-54.

asaġ tusu ḳıl-**taçı**+lar ara: hizmet edenler arasında

asaġ tusu ḳıltaçılar ara anada yigrek bultukmaz: *Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz* M 58 / 33-34.

mung̃ta ḳutġar-**daçı** ḳutluġ tınlıġ: Bütün dertlerden kurtaran mukaddes (?) yaratık

mung̃ta ḳutġardaçı ḳutluġ tınlıġaġ körmedin alḳu adada (ḳutġar)ġuçı adınçıġ teng̃ri teng̃risi burḳan körmedin ölür men: *'... Bütün dertlerden kurtaran mukaddes (?) yaratığı görmeden, bütün tehlikelerden kurtaran harikulade Tanrılar Tanrısı Burkan'ı görmeden öleceğim!'* M 16 / 6-9.

b. Yüklem ismi olarak kullanılışı

edgü at kü bul-**taçı** bolur (<bul-Ø-Ø-**taçı**+bol-ur+Ø): iyi bir şan şöhrete kavuşur

nırvanlıġ orun bul-**taçı** bolur (<bul-Ø-Ø-**taçı**+bol-ur+Ø): Nirvana yerini bulur

üç ḳat yir suvda **edgü at kü bultaçı bolur** .. ḳonuḳluḳ ev barḳ buşı birser .. üstün teng̃ri yirinte altın yalang̃uḳ etüzinte uiatı **nırvanlıġ orun bultaçı bolur**: … *üç katlı dünyada iyi bir şan ve şöhrete kavuşur, misafirhaneleri (konukluk ev bark) sadaka olarak verse yukarıda tanrılar yerinde aşağıda insan vücudunda vb. Nirvana yerini bulur* M 54 / 20-24.

bar-**daçı** bolġay sizler (<bar-Ø-Ø-**daçı**+bol-gay+Ø-Ø+sizler): varacaksınız

nırvanlıġ yolḳa (tegdeç)i **bardaçı bolġay sizler**: … *siz Nirvana yoluna ... varacaksınız* M 19 / 38-39.

-2. /-sIK/

Tek bir örneği mevcuttur. Sıfat olarak kullanılmıştır.

aç-**sık**: acıkma, açlık

amarıları **açsıḳ** ḳılınçlıġ tevlig kürlüg kön͡güllüg erdiler: *... bazıları aç (muhteris) amelli hileli düşüncelere sahip idiler* M 75 / 37-39.

-3. /-GAy/

Sadece yüklem ismi yapımında kullanılmıştır.

toḳı-**ġay**+lar (<toḳı-Ø-Ø-**ġay**+Ø-Ø+lar): dövecekler

birükiye birmez ök erser siz mini ikile tünerig ḳunlıḳta (kemişgey)ler tünin künin **toḳıġaylar**: *'... Eğer bana bir şey vermez iseniz beni tekrar karanlık hapishaneye (atacaklar) gece gündüz dövecekler.'* M 11 / 4-7.

bol-**ġay** (<bol-Ø-Ø-**ġay**+Ø-Ø+Ø): olacak

bu çambudvip uluş üç türl(üg) uluġ çoġ yalınḳa tükellig **bolġay** bir uluġ bedük kiṅ͡g alḳaġ bolmaḳ ikinti körklüg ...// ilig **bolġay**: … *bu dünya, üç çeşit büyük ışığa sahip olacak. Biri(ncisi): Büyük ve geniş olmak. İkincisi: Güzel olacak…* M 20 / 6-10.

uḳa u-**ġay**+lar (<uḳa u-Ø-Ø-**ġay**+Ø-Ø+lar): anlayabilecekler

sizin͡g nomlamış nomun͡guznı ... tıda **uḳa uġaylar**: *... sizin vaaz ettiğiniz dininizi ... (tıda?) anlayabilecekler* M 26 / 21-22.

tapın-**ġay** (<tap-ın-Ø-**ġay**+Ø-Ø+Ø): tapınacaklar

udun-**ġay**+lar (<udun-Ø-Ø-**ġay**+Ø-Ø+lar): hürmet edecekler

tapınġay udunġaylar: *Tapınacaklar, hürmet edecekler* M 109 / 34.

(emgek) emgen-**gey** sizler (<emgen-Ø-Ø-**gey**+Ø-Ø-sizler): acı çekeceksiniz

(ol) ödün avış tamuda aç(ıġ) **(emgek) emgengey sizler**: *O zaman Avīci adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz* M 67 / 28-29.

teg-**gey** erdimiz (<teg-Ø-Ø-**gey**+er-di-miz): varacak idik

an͡g kininte sizin͡g şazanın͡gızta uluġ edgüke **teggey erdimiz**: *... en sonunda sizin dininizde büyük üstünlüğe varacak idik* M 72 / 36-37.

1.2.3. Zar-fiiller / Ulaçlar (*İng.* Gerund; *Alm.* Konverbum, Konverb, Gerundiv Gerundium; *Fr.* Gérondif, Converbe)

Olumlu veya olumsuz fiil kök veya gövdelerinden yapılan ve belirteç görevi yapan sözcüğe zarf-fiil denilmektedir. Bir hareket veya oluşu diğer bir hareket ve oluşla belirtmek için kullanılan yapılardır. Zarf-fiiller, genellikle sözcükler arasında ilgi kurar (Alyılmaz, 1994: 96; Hengirmen, 1999: 370).

1.2.3.1. Hâl Zarf-fiilleri

Cümledeki yargının nasıl, ne şekilde, hangi durumda yapıldığını göstererek zarf yan cümleleri oluşturan bu ekler, metinde işlek kullanılmıştır (Daşdemir, 2015: 102).

Tablo 12: *Maytrısimit*'te Hâl Zarf-fiilleri

/-A/
/-I/
/-mATIn/
/-°p(An)/ (</-°p+An/)
/-(y)U/
/-ArçA/

(Alyılmaz, 1994: 101; Alyılmaz, 1998: 57-58).

Metinden tespit edilen hâl zarf-fiil örnekleri:

-1. /-A/

"Bu zarf-fiil eki bir işin, hareketin oluş biçimini, durumunu bildiren zarf-fiiller yapmakta ve bu zarf-fiiller de geçtikleri cümlelerin hâl tümleçlerini veya zarflarını oluşturmaktadır." (Alyılmaz, 1994: 98).

altun ön͡glüg bözüg tut-**a**: altın renkli kumaşı tutup / tutarak

ant(a) ötrü a(yaġ̣ka) (tegimlig) maytrı bodisvt ol yalınayu turur altun ön͡glüg bözüg **tuta** ornınta turup uluġ aġar ayamaḳın ten͡gri tenígrisi burḳanḳa yükünüp ince tip ötünti: *Bunun üzerine h(ürmete) (layık) Maytrı Bodhisattva, o pırıl pırıl parlayan altın renkli*

kumaşı tutup yerinden kalktı; büyük bir hürmetle Tanrılar Tanrısı Burkan'ın önünde eğilip hürmetle şöyle dedi M 24 / 1-7.

yine yine yalvar-**a**: yine yine yalvararak

tegimlig tözün maytrı bodisvt ḳutın͡ga **yine yine yalvara** inçke ötüg ötünü etüzümin (uru)nçak tutuzu ḳop ajuntaḳı etüzin yinçürü töpün yükünür men: *Hürmete layık, Asil Maytrı Bodisvt asaletine (kut) tekrar tekrar yalvararak, sükûnet dileyip vücudumu rehin olarak tevdi edip bütün âlemlerdeki vücutlarımla secde ederim* M 3 / 37-42.

kirt kirt külçir-**e**: kıkır kıkır gülerek

uluġ ḳarı bükülmiş etüzin **kirt kirt külçire** ince tip: *... pek ihtiyar ve bükülmüş vücudu ile 'kıkır kıkır' gülerek şöyle dedi* M 12 / 17-19.

köy-**e**: alevlenerek

amarıları ḳuruġ sün͡gük köyük etüzin örtenü **köye** kel(ir)ler: *Bazıları (ise) kuru kemik ve yanmış vücutları ile yanıp alevlenerek gelirler* M 74 / 4-6.

-2. /-I/

İşlek olmayan bu ek, daha çok fiilden zarf yapım fonksiyonuyla karşımıza çıkmaktadır.

tüket-**i**: bütün, hepsi

man͡ga yime bu savaġ tünki tünle şutavas ten͡gri yirinteki ten͡griler tüzü **tüketi** uḳıtdılar: *... bana da bu şeyleri (sav), dün gece Şuddhāvāsa adlı tanrılar yerindeki tanrıların hepsi öğrettiler* M 9 / 20-22.

-3. /-mATIn/

u-**madın**: muktedir olmaksızın

umadın ezrua ... (k)odı inip: *... muktedir olmaksızın İndra ... aşağı inip* M 57 / 37-38.

al-**madın**: almadan

biz yine al(ḳu) (er)iglerin ötlerin **almadın** ... ḳılıḳımızını tüke(l) ... etüz az: *Biz, yine bütün nasihatlerini, tekdirlerini almadan ... kılığımızı mükemmel ...* M 67 / 29-31.

tapıġ uduġ kıl-**madın**: saygı ve tapınma göstermeksizin

tapıġ uduġ **ḳılmadın** kirtgünçlüg upasılarnan͡g birmiş buşıların tapınur erdiler: *Kendiliklerinden saygı ve tapınma göstermeksizin inanmış müminlerin verdikleri sadakalar ile tapınırlar, saygı gösterirler* M 1-3.

bul-**madın**: bulmadan

biz yime nomluġ aş **bulmadın** aça tegintimiz: *Biz de din yemeği bulamadan açlığa maruz kaldık* M 91 / 29-31.

-4. /-°p(An)/ (</-°p+An/)

Maytrısimit'te işlek kullanılan zarf-fiil ekidir.

emgekin tolġa(ḳın) kör-**üpen**: ızdıraplarını, sıkıntılarını görüp

avış tamuda toġmış emgeklig tınlıġlarnın͡g **emgekin tolġa(ḳın) körüpen** şariputri arḥant: *... Avīci cehenneminde doğmuş olan ve ızdırap çeken yaratıkların ızdıraplarını, sıkıntılarını görüp Veli Lariputra…* M 106 / 2-5.

in-**ip**: inip

ön-**üp**: terk edip, çıkıp

olur-**up**: oturup

ut-**up**: yenerek, mağlup edip

tevir-**ip**: çevirip

ḳutgaru yarlıḳa-**p**: haşmetle kurtarıp

tujit ten͡gri yirintin ḳodı **inip** ajun tutup toġa yarlıḳamışın evde **önüp** altı yıl tapavan berkte duşkrçar emgek emgenmişin vçrazan örgün öze **olurup** tört türlüg şmnu süsin **utup** tözkerinçsiz burḳan ḳutın bulmışın nomluġ tilgen **tevirip** biş pançaki toyınlaraġ sekiz tümen ten͡grilerig kutġarmışın ulatı biş yigirmi asan͡gı nayut sanınca yavaniki tınlıġlaraġ **ḳutġaru yarlıḳap** ḳaujnaġar kentke (ya)ḳın şalavan berkte ḳalı(nçsız): *Tuşita adlı tanrılar diyarından aşağıya inip insanlar âleminde haşmetle doğduğunu, evi barkı terk edip altı yıl inziva ormanında keşişlik ızdırabı çektiğini, elmas taht üzerine oturup şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek anlaşılması güç Burkanlığa eriştiğini, din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini,*

bundan sonra da on beş Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca her cins varlığı haşmetle kurtarıp, Kauşīnāgara adlı şehre yakın Şālavana adlı korulukta pari-... M 1 / 22-35.

-5. /-(y)U/

İşlek kullanılan zarf-fiil ekidir.

yi-**y-ü**: yiyerek

ḳayusı örtlüg yalınlıġ iti ḳılıçın öz etüzlerin bıçıp uşup **yiyü** etüzleri öze örtlüg taş sası yaġa amarıları beg işi körkin: *... bazısı alevli, keskin kılıç ile kendi vücutlarını biçip yerken (?) vücutları üzerine alevli taş ve çöpler (?) yağarken bazıları bey ve kraliçe güzelliği ile...* M 112 / 41-45.

emgen-**ü**: ızdırap çekerek

man͡ġa (biş) (yüz) yaratmaḳ sizin͡ge umunçl(uġın) ayıġ ıraḳ yolt(a) **emgenü** kelmiş men umuġsuz ḳılman͡g: *Bana (beş yüz) altın (gerek); size güvenerek kötü, uzak bir yoldan ızdırap çekerek geldim, benim umudumu kırmayın!* M 11 / 1-3.

oyna-**y-u**: raks ederek

oynayurlar.. anta **oynayu** ırlayurlar: *Raks ederler. Orada raks ederek şarkı söylerler* M 32 / 11-12.

-6. /-ArçA/

İki ekin birleşmesinden oluşan zarf-fiil eklerinden biridir. Seyrek kullanılmıştır.

keç-**er**+çe: geçercesine, geçer gibi

yan͡galar uluġ ögüz suvın tapa (yorı)yu **keçerçe** pratityasamutpa(di) ... ögüz tüpin börter: *... filler büyük bir nehrin suyuna doğru yürüyüp geçercesine pratītyasamutpāda... nehrin dibine temas eder* M 46 / 4-6.

1.2.3.2. Zaman Zarf-fiilleri

Yargının gerçekleşme ya da gerçekleşeceği zamanı gösteren zaman zarf-fiilleri, cümlede zaman zarf tümleci olarak yer alır ve bağlandıkları cümleyle özne ortaklığı olabilir. Temel cümle ile yan cümle arasında öncelik, sonralık, eşitlik ve sürerlik ilişkisi kuran eklerle kurulur (Daşdemir, 2015: 106).

Tablo 13: *Maytrısimit*'te Zaman Zarf-fiilleri

/-GInçA/,/-GInçA tegi/
/-mIşTA/
/-TIKTA/ (</-TIK+TA/)
/-ken/
/-°p/
/-sAr/
/-(y)U/
/-mATIn/

(Alyılmaz, 1994: 101-105; Alyılmaz, 1998: 59-60).

Metinde tespit edilen zaman zarf-fiil eki örnekleri şunlarıdır:

-1. /-GInçA/, /-GInçA tegi/

ölü öl-**ginçe**: ölünceye kadar

bükünte ınaru **ölü ölginçe** çḥşapat tamġa arıġ küzedür men: *'...Bugünden itibaren ölünceye kadar Şila Mudrā'yı ('ahlak mühürü') muhafaza edeceğim.'* M 18 / 7-9.

tolma-**ġınçaḳa tegi**: dolmayıncaya kadar

neçeke tegi ... **tolmaġınçaḳa tegi** /- ... yana tirilürler: *Ne kadar dolmayıncaya kadar ... Yine dirilirler.* M 83 / 46-48.

-2. /-mIşTA/, /-mIşTA berü/

toġ-**mışta**: doğduğu zaman

ol oġul **toġmışta** evinte ptpdi sögüt belgülüg boltı: *Bu oğul doğduğu zaman evinde bir ptpdi ağacı zuhur etti* M 56 / 1-2.

nırvanḳa bar-**mışta**: Nirvana'ya vardıktan sonra

kim yime taḳı teṉgri teṉgrisi burḳan **nırvanḳa barmışta** kin şazanta uluġ tusu ḳıltılar: *... ve yine Tanrılar Tanrısı Burkan Nirvana'ya ulaştıktan sonra dine hizmet etmiş...* M 3 / 43-45.

nırvanḳa bar-**mışta berü**: Nirvana'ya vardığından beri

ḳaşip burḳan **nırvanḳa barmısta berü** evrilmedük nomluġ tilgen branas kent uluşta tevirdi: *Kāşyapa Burkan Nirvana'ya vardığından beri döndürülmeyen din tekerleğini Benares şehrinde döndürdü* M 15 / 10-13.

-3. /-TIKTA/ (</-TIK+TA/)

ikile evril-**tükte**: iki defa dolaştığında

motġalyin arḥant anasın ḳutġaru yarlıḳap **ikile evriltükte** teṉgri burḳannıṉg manoçap atlıġ kü kelig erdemi küçinte: *Veli Maudgalyāyana'nın anasını haşmetle kurtardıktan sonra iki defa dolaştığında Tanrı Burkan'ın Manojalpa adlı meşhur zuhur kabiliyeti sayesinde...* M 4 / 45-49.

ite başla-**duḳta**: inşaata başladığı sırada

seṉgrem taḳı bütmezken **ite başladuḳta** oḳ altı ḳat teṉgri yirinte sizinṉge olurġuluġ teṉg (ri)d(em) ordular belgülüg boltı: *'Manastır henüz bitmemişti, inşaata başlandığı sırada altı katlı tanrılar yerinde sizin için oturacak ilahî saraylar ortaya çıktı…*' M 52 / 19-22.

-4. /-ken/

edgü ḳılınç ḳazġanur er-**ken**: iyi ameller işler iken, kazanır iken

asaṉgılaġ yolta yorıyu burḳan ḳutınṉga edgü ḳılınç ḳazġanur erken sizinṉgde adrılmaḳlıġ isig ḳoz içinte erüş öküş ḳata a/ /ndım: *'Sayısız yollarda yürüyüp Burkanlık (burkan kutı) için iyi ameller işler iken (kazanır iken) sizden ayrılmanın sıcak közü içinde pek çok defalar debelendim ... inmedim...'* M 90 / 27-32.

-5. /-°p/

teg-**ip**: vardıktan sonra, ulaştıktan sonra

anta **(te)gip** badari bramanta ulatı uluġ bilgelerig nom bilge bilig og(rin)ta mun͡gadturtı: *Oraya vardıktan sonra, Badhari Braman ve öteki büyük hâkimleri din ve hikmet (nom bilge bilig) konularında hayrete düşürdü* M 8 / 27-30.

işid-**ip**: işittikten sonra

bu muntaġ savlaraġ **işidip** ötrü an͡gsız sözlep purnaki ınçe tip tidi: *Bu türlü sözleri işittikten sonra kesin olarak (!) Pūrnaka şöyle dedi* M 8 / 47-49.

-6. /-sAr/

belgür-**ser**: zuhur ettiğinde

ḳayu ödün maytrı burḳan yirtinçüde **belgürser** .. ten͡gri yirintin ḳodı inip sumani ınal birle tuşup altun ön͡glüg altun ḳırtışlıġ arḥant (bolurlar): *Ne zaman Maytrı Burkan dünyada zuhur ettiğinde, tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sumana ile buluşarak altın renkli, altın yüzlü veli (olurlar)* M 51 / 13-18.

suvsa-**sar**: susayınca, susadığımız zaman

suvsasar biz kentü ḳanımızını içer biz: *... susayınca (da) kendi kanımızı içeriz* M 62 / 13-14.

-7. /-(y)U/

öt(ü)r-**ü**: sonra

ötrü tükel bilge maytrı burḳan lu ordusıntın önüp: *Sonra mükemmel hikmetli Maytrı Burkan, ejder sarayından çıkıp…* M 54 / 8-9.

-8. /-mATIn/

kör-**medin**: görmeden, görmeden önce

kim mun͡gta ḳutġardaçı ḳutluġ tınlıġaġ **körmedin** alḳu adada (ḳutġar)ġuçı adınçıġ ten͡gri ten͡grisi burḳan **körmedin** ölür men: *'…Bütün dertlerden kurtaran mukaddes (?) yaratığı görmeden, bütün tehlikelerden kurtaran, harikulade Tanrılar Tanrısı Burkan'ı görmeden öleceğim!'* M 16 / 6-9.

1.2.3.3. Sebep Zarf-fiilleri

Cümlede hedef ve sebep tümleci görevi üstlenen sebep zarf-fiilleri, yargının yapılış amacını ve sebebini gösteren eklerle oluşur (Daşdemir, 2015: 104).

Tablo 14: *Maytrısimit*'te Sebep Zarf-fiilleri

/-mIştA/
/-°p/

(Alyılmaz, 1994: 105-107; Alyılmaz, 1998: 61).

Metinde tespit edilen sebep zarf-fiil örnekleri şunlardır:

-1. /-mIştA/

yime ön͡gre kişi ajunınt(a) toġ**mışta** irig sarsıġ: … *ne vaktiyle insanlar âleminde doğduklarından dolayı kaba ve çirkin* ... M 63 / 23-24.

-2. /-°p/

ulın-**ıp**: kıvrandığından

yine yine tayar ol antaġ (nız)vanı basınçın͡ga **ulınıp** kentü (et)üzin ölürüp nırvanḳa barır: *(Fakat) tekrar tekrar düşer ve bunca ihtirasların baskısı altında kıvrandığından kendi vücudunu öldürüp Nirvana'ya varır* M 2 / 3-6.

1.2.3.4. Hedef Zarf-fiilleri

Tablo 15: *Maytrısimit*'te Hedef Zarf-fiilleri

/-°r UçUn/
/+GAlI/
/-°p/

(Alyılmaz, 1994: 108-109; Alyılmaz, 1998: 62).

Metinde tespit edilen hedef zarf-fiil örnekleri şunlardır:

-1. /-°r UçUn/

ḳutġarḳal-**ır üçün**: kurtarmak için

ters nomluġ dıntarlaraġ **ḳutġarḳalır üçün** uvut avyat(ı)nça sınayu yarlıḳap: *Ters itikatlı rahipleri kurtarmak için utanma sebebiyle haşmetle tecrübe edip…* M 60 / 15-16.

asaġ tusu ḳılḳal-**ır üçün**: hizmet etmek için

taḳı yime bilge bilig suvsamaḳın avantlıġ tınlıġlarḳa **asaġ tusu ḳılḳalır üçün** (ort) un entkek ilinte oġrayu (dkşan)pt ilke bardı: *... ve yine hikmete susamış yaratıklara hizmet etmek için asil Hint ülkesinde, doğrudan Dakşināpatha'ya gitti* M 8 / 23-25.

-2. /+GAlI/

kutġar+**ġalı**: kurtarmak için

ḳaltı bir ödün mḥamotġalyin arḥant anasın **kutġarġalı** sansız tümen sumır taġlar töpüsi öze irkleyü: *Vaktiyle Veli Mahāmaudgalyāyana, anasını kurtarmak için sayısız dağların tepesine çıkarak…* M 4 / 39-42.

iştür+**geli**: bildirmek için

baḳşısı badarıḳa ol savlaraġ ögrünçü **iştürgeli** dkşanpt ilke önüp bardı: *... üstadı Badhari'ye bu sözleri sevinçle bildirmek için Dakşinapatha ülkesine çıkıp gitti* M 19 / 18-20.

-3. /-°p/

ḳoyumta ḳuça tutar men ti-**p**: koynuma alayım diye

alḳu sansar içinteki tınlıġıġ yarlıġ ḳançuçı bi(l)iglig ḳolın **ḳoyumta ḳuça tutar men tip** saḳınur: *'Bütün Samsāra içindeki yaratıkları acıyan şevkat eli bir yol ile daima koynuma alayım.' diye düşünür* M 33 /10-12.

satıġḳa tegzün ti-**p**: satılsın diye

taḳı yime ḳodıḳı yavaz ed tavarlarıġ **satıġḳa tegzün tip** ögdümüz: *... ve yine bayağı, kötü malları satılsın diye övdük* M 61 / 19-21.

1.2.3.5. Şart Zarf-fiilleri

Cümlede şart zarf tümleci olarak görev alan şart zarf-fiil ekleri, yargının bağlandığı şartı gösterir (Daşdemir, 2015: 105).

Maytrısimit'te şart zarf-fiili, fiillerin üzerine ***/-sAr/*** eki getirilerek yapılmıştır.

bitit-**ser**: yazdırırsa

mintin bir şlok -.. **bititser** alḳu ol tözün t(ınlıġ)lar maytrı burḳanaġ tuşarlar: *Benden bir mısra yazdırırsa bütün bu asil yaratıklar Maytrı Burkan'a rastlarlar* M 27 / 3-5.

edgü ḳıl-**sar**: iyilik yapsa

ayıġ ḳıl-**sar**: kötülük yapsa

edgü ḳılsar ayıġ tüş bulır **ayıġ ḳılsar** edgü tüş bulır tip tigliler: *'İyilik yapsa kötü sonuç; kötülük yapsa iyi sonuç elde eder.' diye söylerler* M 83 / 59-60.

1.2.3.6. Bağlama Zarf-fiilleri

Cümlede bağlama zarf yan cümleleri kuran bu zarf fiil ekleri kullanıldıkları cümlede anlamca değil, şekilce değer kazanır; öncelik- sonralık, derinlik ilişkisiyle iki cümle arasında sıralı bir cümle oluştururlar (Daşdemir, 2015: 101). *Maytrısimit*'te tespit edilen örnekleri şunlardır:

-1. /-ken/

bütmez-**ken**: bitmemişti, bitmemişken

seng̃rem taḳı **bütmezken** ite başladuḳta oḳ altı ḳat teng̃ri yirinte sizing̃e olurġuluġ teng̃(ri)d(em) ordular belgülüg boltı: *'Manastır henüz bitmemişti, inşaata başlandığı sırada altı katlı tanrılar yerinde sizin için oturacak ilahî saraylar ortaya çıktı…'* M 52 / 19-22.

-2. /-sAr/

ertip bar-**sar**: göçüp gidince

ḳarıl-**sar**: karılınca

muna ertimlig etüzümüz ertip **barsar** al(ḳu) ed tavar barça tolp **ḳarılsar** alp bulġuluġ kişi etüzin bulmışım yoḳsuz bolġay: *İşte bu fâni vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk hepsi birbirine karışınca bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak* M 1 / 12-16.

1.2.3.7. Kuvvetlendirme Zarf-fiilleri

-1. /-A/

yim-**e**: da, yine

taḳı **yime** bu ok ḳutluġ yir orunta patal atlıġ sögüt (er) di: ... *ve yine bu mukaddes yerde Pātalī adlı bir ağaç var idi* M 39 / 25-27.

ançulayu **yime** tutyaḳ nızvanılıġ otun͡gta ötrü ḳılınçlıġ otlar örtenür yalarlar: ... *bunun gibi yine varlığa bağlanma ihtirası ihtiras odunu vasıtasıyla derhâl var olma ateşleri alevlenir ve parlar* M 41 / 28-30.

-2. /-I/

taḳ-**ı**: ve

taḳı **yime** bu ok ḳutluġ yir orunta patal atlıġ sögüt (er)di: ... *ve yine bu mukaddes yerde Pātalī adlı bir ağaç var idi* M 39 / 25-27.

1.3. ÇEKİM EKLERİ

1.3.1. İsim Çekim Ekleri

1.3.1.1. Çokluk Ekleri

Maytrısimit'te isimlerde çokluk şekilleri, bazı ekler ve çokluk bildiren bazı kelimeler sayesinde yapılmıştır.

A. von Gabain Türkçe'de çokluk konusunda şöyle demektedir: "Çokluk; belirli ekler, bazı son çekim edatları yahut belirli vasıflıklarla ifade edilebilir. Bu ifade edilmemişse teklik ifadesi tekliği değil belirsizliği ifade eder. Çokluk eki tek tek fertlerin yahut iş ve hareketlerin çokluğu söz konusu ise kullanılır. Çokluk vasıflığı (sayı sıfatı) ile çokluk eki birlikte kullanılabilir: Üç oġrılar "üç haramiler". Kitabeler çokluk ekinin kullanılması bakımından daha iktisatlıdır." (Gabain, 1988: 62).

Ş. Tekin de çokluk eki hakkında şunları ifade eder: "Kökt.'de gerçekten çokluk ifade eden müstakil bir ek yoktur; bunun yerine daha çok 'topluluk' ifade eden, menşeleri meçhul bazı ekler kullanlır; +lAr hakim zümre için; +t yüksek rütbeli kişiler için; +An belli bir kudrete sahip kimseler için; +GUn yaşça küçük akraba için kullanılırlar. Bu eklerde +lar daha sonra Uyg.'devresinde müstakil bir çokluk eki olmuş ve isimlere gelebildiği gibi fiillerde de istisnasız olarak kullanılmıştır; hatta, bu eki sayı sözlerini

takip eden isimlerde bile görüyoruz, altı oġrılar 'altı hırsız' gibi. Yukarıda adı geçen 'topluluk' sözlerinin, Uyg. devresinde artık fonksiyonlarını kaybetmiş olmaları, değişen cemiyet düzeni ve dünya görüşü ile izah edilebilir." (Tekin, 1992: 87).

S. Alyılmaz'a göre adların çokluk kategorisi üç grupta incelenmelidir: morfolojik yolla çokluk yapımı / ekler vasıtasıyla çokluk yapımı, semantik yolla çokluk yapımı / bünyesinde çokluk anlamı barındıran sözcüklerle çokluk yapımı, sentaktik yolla çokluk yapımı / söz dizimsel yolla çokluk yapımı[20].

İsimlerde morfolojik yolla çokluk yapımı daha ziyade /+*lAr*/ çokluk ekiyle yapılmıştır. Ayrıca bünyesinde Türkçenin arkaik çokluk ekleri bulunan isim ve isim soylu kavram işaretleri de geçmektedir.

Maytrısimit'te ***morfolojik yolla / ekler vasıtasıyla çokluk yapımı*** için şu görev elemanlarından yararlanılmıştır:

-1. /+°n/

A. von Gabain'e göre "Sadakat ifadesi ve kuvvetlendirme (nadiren yahut eski çokluk?) bildirir. (…) Bir küçültme değil çokluk eki olarak kabul edilmesi gerekir." (Gabain, 1988: 44-62). T. Tekin eki Moğolca +*n* ekiyle ilgili görürken Ş. Tekin, ekin kökeninin meçhul olduğunu ve belli bir kudrete sahip kişiler için kullanıldığını belirtir (Tekin, 1992: 87; Tekin, 2016: 97). *Maytrısimit*'te işlek değildir.

oġ(u)l+**an**: oğullar, çocuklar

antada basa barnaslıġ bay bedük kişiler **oġlan**ı yaşı purnı vimali ġavanpati subaḥuda ulatı biş mallar arḥant ḳutın bultılar: *Bundan sonra Benares eşrafının çocukları Yaşa, Pūrna, Vimala, Gavāmpati ve Sabāhu'dan ibaret beş vekil (ınal) veliliğe ulaştılar* M 7 / 32-36.

er+**en**: erkekler, adamlar

teŋ͡griler lular **eren** işiler ayap aġırlap kitumati kentke kir//-..: *Tanrılar, ejderler, erkekler, kadınlar hürmet edip, ağırlayıp Ketumatī şehrine gir(diler)…* M 40 / 4-5.

[20] Ayrıntılı bilgi için *bkz.* Semra Alyılmaz, "Dil Bilgisi Öğretiminde Bir Ayrıntı: Türkçede Çokluk Kategorisi ve Öğretimi Üzerine", *Dil Bilgisi Öğretimi*, *ed.* S. Alyılmaz ve B. Ürün Karahan, Bursa, 2020, s. 187-211.

bud+**un**: kabileler, halk

erüş öküş balıḳlıġ **budun**tın ayaġ çilteg aşayu..: *... Şankha, dünya hükümdarı ve diğer sayısız şehirli halktan saygı ve tanzim gördü* M 35 / 13-16.

-2. /+GUn/

İşlek olmayan arkaik bir ektir. A. von Gabain ekin çokluk şekline şüpheyle bakar ve soyut isim teşkil ettiğini bildirir (Gabain, 1988: 44). Bazı araştırmacılar bu ekin kün: halk kelimesinin zamanla ekleşmesi neticesinde ortaya çıktığı kanaatindedir (Alyılmaz, 1994: 38). *Maytrısimit*'te bu ekin kullanımı tespit edilememiştir.

-3. /+lAr/

+lAr çokluk eki bugün Türkçede tek aktif çokluk ekidir (Poppe, 2008: 101). Ekin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır (Alyılmaz, 1994: 39). A. von Gabain, ekin menşeini açıklıkla bilemediğimiz sürece temel anlamı üzerinde kesin bir şey söylemenin doğru olmadığını belirtir (Gabain, 1988: 62). *Maytrısimit'*te işlek kullanılmıştır.

toyun+**lar**: rahipler

dıntar+**lar**: rahipler

anı körün͡gler sizler **toyınlar**.. asaġ tusu ḳıltaçılar ara anada yigrek bultukmaz .. edgülüg **dıntarlar**: *Bunu görün siz rahipler! Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz. Şerefli rahipler…* M 58 / 32-35.

-4. /+°t/

Eski Türkçede seyrek kullanılan artık çokluk işlevini de hissettirmeyen arkaik bir ek konumundadır. Türkçeye Moğolcadan geçmiş olabileceği konusunda Eski Türkçe uzmanları birleşirken bazı araştırmacılar bunun imkânsız olduğunu sebepleriyle birlikte açıklar (Korkmaz, 2017: 1344). C. Alyılmaz, Türkçenin tarihsel süreç içerisinde kalıplaşarak kullanılagelmiş çokluk eklerinden sadece biri olduğunu ifade eder (Alyılmaz, 2020: 7).

tigi+**t**: prens

amarıları beg işi körkin örtlüg yalınlıġ tigi**t**ler ınallar inçge ḳırḳınlar birle: *... bazıları bey ve kraliçe güzelliğiyle alevli prensler yüksek rütbeli memurlar ve zarif bakireler ile…* M 112 / 44-46.

-5. /+°z/

İşlekliğini kaybeden ikilik veya çokluk ifadeli gövdeler türeten isimden isim yapma ekidir (Eraslan, 2012: 103). *+°z* eki de *+°T* eki gibi çokluk eki işlevinde kullanımını zamanla kaybedip üzerilerine getirildikleri sözcüklerin kök, köken veya gövdeleriyle birleşmişlerdir (Alyılmaz, 2020: 7).

bi**+z**: biz

bi**z** öngre kişi etüzinte erken amranmaḳ köŋlün şmnançlar tapa şkşamaniler: … *Biz evvelki insanlar aleminde iken şehvet duyguları ile rahibeler üzerine ve müritler…* M 61 / 11-13.

si**+z**: siz

amtı si**z** tört türlüg tirin ḳuvraġnıŋ yalavaçımız boluŋ: *Şimdi siz dört kısımlı cemaatin (ve) bizim elçimiz olun!* M 91 / 23-25.

Ek: *Maytrısimit*'te kelime veya kelime grupları vasıtasıyla (sentaktik usulle) çokluk yapımı ve çokluk bildiren kelime grupları + çokluk ekleriyle (sentaktik usul + morfolojik usulle) çokluk yapımı örnekleri:

-1. Kelime veya Kelime Grupları Vasıtasıyla (Sentaktik Usulle) Çokluk Yapma

Maytrısimit'te isim soylu kavramların çokluk şekilleri ifade edilirken çokluk anlamı taşıyan isimlerden, sıfatlardan, ikilemelerden, tekrar gruplarından… yararlanılmıştır.

ed tavar: mal mülk

ed tavar kentü artayur buzulur: *Mal mülk kendiliğinden mahvolur, bozulur* M 1 / 2-3.

tört türlüg şmnu sü: şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusu

tört türlüg şmnu süsin utup töz kerinçsiz burḳan ḳutın bulmışın: *Şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek anlaşılması güç Burkanlığa eriştiğini…* M 1 / 27-28.

biş ajun: beş âlem

biş yigirmi asaṅgı: on beş Asamkhyeya

sekiz tümen yaşlaġ tınlıġlar: yaşları 80 000 olan yaratıklar

tört erdni: dört cevher

sekiz tümen tört miṅg kent: 84000 şehir

ev barḳ: ev bark

sekiz yigirmi uluġ: on sekiz büyük

sekiz yigirmi vityastan şasatar: on sekiz Vidyā-sthāna-şāstra

biş ajun tınlıġlaraġ uruncaḳ teginmiş **biş yigirmi asaṅgı** nayut sanınça tınlıġ oġlanınıṅg umu(ġı) ınaġ kin kelir ödün **sekiz tümen yaşlaġ tınlıġlar**nıṅg özinte yaşınta **tört erdni**lig yarataġlaġ **sekiz tümen tört miṅg kent** uluşlarda barçada baştın açsız ḳızsız ḳısıġsız ḳavrıġsız yaġısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muṅgsuz taḳsız telim taşım bay barımlıġ sansız öküş kötişvr bayaġutlar **evleri barḳ**ları öz tik- (?) vityastan yigi (?) **sekiz yigirmi uluġ**ın itilmiş ḳayların beltirlerin yarataġlaġ yir teṅgrisiniṅg dıdımı pasakiṅge oḳşatı ḳutluġda ḳutluġ kitumati atlıġ kent uluşta **sekiz yigirmi vityastan şasatar** boşġunmış: *... beş alemdeki canlı varlıklara kendisini rehin olarak sunmuş , gelecek devirlerde yaşları 80000 olan yaratıkların hayatında on beş Asamkhyeya sayısınca varlıkların umudu ve dayanağı olacak dört cevherle mücehhez 84000 şehrin hepsinden üstün tok, dertsiz, hür, müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin evleri barkları, öz ... on sekiz büyük ... kurulmuş yollarını, dört yol ağızlarını yaratan yer tanrısının tacına benzeyen, bahtiyarlar bahtiyarı Ketumatī adlı şehirde on sekiz Vidyā-sthāna-şāstra'yı talim etmiş…* M 3 / 9-29.

adruḳ adruḳ aş: çeşit çeşit yiyecek

yiti kün yiti tün: yedi gün yedi gece

çalaprbasi lu ḳanı teṅgri teṅgrisi burḳanaġ **adruḳ adruḳ aş**ın içgün otın emin oyunın ırın **yiti kün yiti tün** tapınıp udunup yitinç ayasın ḳavşurup: *Jalaprabhāsa adlı ejderler hükümdarı, Tanrılar Tanrısı Burkan'a çeşit çeşit yiyecek ve içeceklerle, ilaçlarla raks ve şarkılarla yedi gün yedi gece hürmet edip…* M 53 / 12-15.

-2. Çokluk Bildiren Kelime Grupları + Çokluk Ekleriyle (Sentaktik Usul + Morfolojik Usulle) Çokluk Yapımı

Sentaktik usulle çoklukları yapılmış kavram işaretlerinin ayrıca çokluk eki almaları gerekmez (Alyılmaz, 1998: 30). Ancak "bir ekin yahut aynı vazifeyi gören şekilce farklı eklerin kelime içinde arka arkaya sıralanmasıyla meydana gelen ek yığılması olayı (pleonasmus)" (Korkmaz, 2017: 85) *Maytrısimit*'te çokluk eki vasıtasıyla görülür. Eserin tercümeye dayalı olması da bu tür kullanımın oluşmasında etkilidir.

tigitler: prensler

amarıları beg işi körkin örtlüg yalınlıġ **tigitler** ınallar inçge ḳırḳınlar birle: *... bazıları bey ve kraliçe güzelliğiyle alevli prensler yüksek rütbeli memurlar ve zarif bakireler ile…* M 112 / 44-46.

ekeleri sin͡gilleri ḳızlar: abla ve kız kardeşleri ve kızları

ekeleri sin͡gilleri ḳızları birle … /// inürler yine bir ikintişke: *... abla ve kız kardeşleri ve kızları ile ... yine birbirleri ile ....* M 109 / 16-17.

sansız öküş kötişvr bayaġutlar evleri barḳlar: sayısız zenginlerin evleri barkları

sansız öküş kötişvr bayaġutlar **evleri barḳ**ları öz tik- (?) vityastan yigi (?) sekiz yigirmi uluġın itilmiş ḳayların beltirlerin yarataġlaġ yir ten͡grisinin͡g dıdımı pasakin͡ge oḳşatı ḳutluġda ḳutluġ kitumati atlıġ kent uluşta sekiz yigirmi vityastan şasatar boşġunmış: *... sayısız zenginlerin evleri barkları, öz ... on sekiz büyük ... kurulmuş yollarını, dört yol ağızlarını yaratan yer tanrısının tacına benzeyen, bahtiyarlar bahtiyarı Ketumatī adlı şehirde on sekiz Vidyā-sthāna-şāstra'yı talim etmiş…* M 3 / 21-29.

1.3.1.2. İyelik ve İyelik Çekimi (*İng.* Possessive suffix; *Alm.* Possessivsuffix; *Fr.* Suffixe Possessif; *Osm.* lâhika-i mülkiyet)

İyelik ekinin kullanımı ve Türkçedeki yeriyle ilgili bazı görüşler:

"Bir varlığın veya niteliğin sahibinin kim olduğunu veya niteliğin kime ait olduğunu gösteren iyelik kavramı Türkçede hem özel belirleyici kelimelerle (belirtili isim tamlamalarının tamlayanı) hem de eklerle temsil edilir." (Daşdemir, 2015: 69).

"İyelik şekli bir bağlılık, bir aidiyet, bir mülkiyet gösterir. İsimlerin iyelik şekli her dilde yoktur. (…) Türkçede iyelik kategorisi çekimlidir." (Ergin, 2020: 142).

> Türkçe, iyelik kavramının çok güçlü yaşandığı bir dildir. İyelik ifadesi için zamir çekimleri yanında yine zamirlerin ekleşmiş biçimleri olan iyelik eklerinden de yararlanılır (…) Türkçe, yazılı devrelerden önce ekleşmiş olan ilgi çekimi ögeleri yanında, yine yazılı devreler öncesinde zamirlerden ortaya çıkmış iyelik eklerini de ilişkilendirmelerinde kullanılmaktadır (Karaağaç, 2017:75).

"İyelik ekleri, geldiği adı gerideki ada sahiplik-aitlik, belirtme işleviyle bağlar." (Üstünova, 2012: 75).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Uygur Türkçesinde de iyelik çekimi teklik çokluk şahısları belirten altı şahısla yapılmıştır.

Tablo 16: Uygur Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde İyelik Çekimi

Uygur Türkçesinde

	Teklik	**Çokluk**
1. Şahıs:	*/+m/, /+Ø/*	*/+mIz/, /+Ø/*
2. Şahıs:	*/+ñ/*	*/+ñIz/*
3. Şahıs:	*/+Ø/*	*/+Ø/*

(Eraslan, 2012: 159; Alyılmaz, 1998: 34).

Türkiye Türkçesinde

	Teklik	**Çokluk**
1. Şahıs :	*/+m/*	*/+m+İz/*
2. Şahıs :	*/+n/ < /+ñ/*	*/+n+İz/ <+ñ+İz/*
3. Şahıs :	*/+ø/~/+n/*	*/+ø/~/+n/*

(Daşdemir, 2015: 69).

1.3.1.2.1. Teklik

-1. /+m/, /+Ø/ (I. Teklik Şahıs İyelik Eki)

meni͡ng ög**+ü+m**: benim anam

ķan͡g**+ı+m**: babam

ķa**+Ø+m**: akrabam

ķadaş**+ı+m**: kardeşim

alķu sansar içinte ol antaġ tınlıġ oġlanı yoķ **kim meni͡ng ögüm ķan͡gım ķam ķadaşım** bolmadılar erser: *Bütün Samsāra içinde benim anam, babam, kardeşim ve akrabam olmamış olan hiçbir kimse yoktur* M 33 / 43-47.

meniṅg ev+**i+m**: benim evim

anın amtı ḳamaġ bursaṅg ḳuvraġdın iki toyın ötünü teginür men kim küntemek **meniṅg evim**te aşanzunlar: *Bu yüzden şimdi bütün cemaatten iki rahip istiyorum, her gün benim evimde yesinler* M 25 / 14-18.

-2. /+ñ/ (İkinci Teklik Şahıs İyelik Eki)

Maytrısimit'te ikinci teklik şahıs iyelik ekinin işaretli şekli bulunmamaktadır.

-3. /+Ø/ (Üçüncü Teklik Şahıs İyelik Eki)

"Birleşimli (synhétique) bir dil olan Türkçe anlam ögelerine yükleyeceği hemen her görev için ayrı bir görev ögesi geliştirmiştir. Bu görev ögelerini de sürekli, anlam ögelerinden sonra getirdiği için bunların büyük bir çoğunluğunu da ekleştirmiştir. Ekleşme gerçekleştirilirken dillerin gelişmesini sürekli etkileyen kolaylık (économie) ve anlaşılabilirlik (compréhensibilité) kanunları gereği bu görev ögeleri zaman zaman oldukça aşınmış, bazen de görevlerini kendilerini kuşatan diğer görev ve anlam ögelerine bırakarak düşmüşler veya daha başlangıçta işaretli bir öge karşısında işaretsiz (nonmarqué) kalmışlardır." (Gemalmaz, 2010: 275). Bu kolaylık ve anlaşılabilirlik kanunları gereği düşen ya da aşınan bazı eklerden biri de üçüncü teklik iyelik ekidir.

ini+si+**Ø**: (üvey) kardeşi

taḳı yime şaḳimun burḳannıṅg **inisi** nanti atlıġ tigin erdi: … *ve yine Şākyamuni Burkan'ın (üvey) kardeşi Nanda adlı bir prens idi* M 57 / 10-11.

teṅgri burḳannıṅg kölige+si+**Ø**: Tanrı Burkan'ın gölgesi

korḳınç+ı+**Ø** ayınç+ı+**Ø**: korkusu

teṅgri burḳannıṅg köligesiṅge sıḳıntı anta timin ök **korḳınçı ayınçı** sönti muntada ulatı sansız tümen tınlıġlarḳa **köligesi** öze asaġ tusu ḳılu yarlıḳadı: ... *Tanrı Burkan'ın gölgesine sığındı, orada hemen korkusu geçti. Bundan sonra sayısız yaratıklara gölgesi ile haşmetle hizmet etti* M 5 / 30-35.

1.3.1.2.2. Çokluk

-1. /+mIz/ (I. Çokluk Şahıs İyelik Eki)

Çokluk I. şahıs iyelik eki, teklik I. şahıs iyelik eki +*m* ve +*z* çokluk eki ile genişlemiş şeklidir (Eraslan, 2012: 162).

erk+i**+miz**: kudretimiz

küç+ü**+müz**: gücümüz, nüfusumuz

kentü **erkimiz küçümüz**ke küvenip: *... kendi kudretimize, nüfuzumuza güvenip…* M 62 / 29-30.

içi+Ø**+miz**: ağabeyimiz

eke+Ø**+miz**: ablamız

öd(te) amraḳ **içimiz** ḳutbulmış oġul ınanç … teng͡ribirmiş oġul ınanç … **ekemiz** yıpar ḳamaġuḳa öng͡ ülüg bolmaḳı bolzun: … *ve şimdi şu anda sevgili ağabeyimiz Kutbulmış Inanç'a ... Tengribirmiş Oğul Inanç'a ve ... ablamız Yıpar'a, herkese (bağışlanmış) olsun* M 1 / 61-66.

-2. /+ñIz/ (II. Çokluk Şahıs İyelik Eki)

Çokluk II. şahıs iyelik eki, teklik II. şahıs iyelik eki +*ng͡*'nin +z çokluk ekiyle genişlemiş şeklidir (Eraslan, 2012: 163).

oġlan+u**+ng͡uz**: oğlunuz

oġlung͡uz tözün ... kenç kiçig: *Oğlunuz asil ... genç ve küçük…* M 38 / 1-3.

adak+ı**+ng͡ız**: ayağınız

sizing͡e çkr lakşanın yarataġlaġ **adakıng͡ız**ḳa börtürüp: *Sizin bir tekerlek alameti ile bezenmiş olan ayağınıza dokunup…* M 89 / 37-39.

sizing͡ nom+u**+ng͡uz**: sizin vaazınız

terk ödün bu emgektin ḳurtulup **sizing͡ nomung͡uz**nı uḳmaḳ bolzun: *'... En kısa zamanda bu acılardan kurtulup sizin vaazınızı kavramak nasip olsun!'* M 65 / 12-14.

-3. /+Ø/ (Üçüncü Çokluk Şahıs İyelik Eki)

olarnang͡ ögler+i**+Ø**: onların anaları

(olarnang͡) ḳang͡lar+ı**+Ø**: (onların) babaları

men yime **olarnang͡ ögleri ḳang͡ları** boltum: *Ben de onların anaları, babaları oldum* M 33 / 48 -49.

1.3.1.3. Hâl ve Hâl Çekimi (*İng.* Case; *Alm.* Kasus; *Fr.* Cas; *Osm.* ahvâl-i ism)

> Varlıkların birbirleriyle olan hareket ve oluş ilişkileri dilde bu ilişkileri kurabilecek vazife unsurlarının oluşmasına yol açmıştır. Bu unsurlar dilin yapısına göre ekler (bitişen vazife unsurları) şeklinde olabileceği gibi kelimeler (ayrık vazife unsurları) şeklinde veya bunların bir birleşimi şeklinde de olabilir. (…) Bu vazife unsurlarının isimlerin üzerine gelmesiyle de isimlerin hâle göre çekimleri oluşmuştur (Alyılmaz, 1994: 50).

> Türkçe her işlev için ayrı bir ek / edat geliştirmek yerine -birçok dilde olduğu gibi- aynı eke / edata farklı işlevler yüklenmiştir. Oysa bazı diller ismin cümlede üstlendiği her işlevi (özne, nesne, yer, zaman biçim, gaye, sonuç, beraberlik *vs.*) isim çekimiyle belirleme yoluna gitmiştir. Bu tür dillerde 36 tane hâl sayılmıştır. (…) İşlevsel yaklaşımda hâl, ismin aldığı eklere göre değil; cümlede üstlenmiş olduğu görevlere göre belirlenir. Nitekim böyle bir yaklaşımda Türkçede de ismin otuz civarında hâli tespit edilir (Daşdemir, 2015: 71-73).

Maytrısimit'te tespit edilen hâl çekiminin[21] sınıflandırması şu şekildedir:

-1. Belirten / İlgi Hâli

-2. Belirtilen / Nitelenen / Tamlanan Hâli

-3. Özne Hâli

-4. Nesne Hâli

-5. Bulunma Hâli

-6. Ayrılma / Çıkışlık Hâli

-7. Yönelme Hâli

-8. Birliktelik-Beraberlik Hâli

-9. Karşılıklılık Hâli

-10. Hedef Hâli

-11. Sebep Hâli

-12. Vasıta / Araç Hâli

-13. Görelik Hâli

-14. Nasıllık / Niteleme Hâli

-15. Nicelik Hâli

[21] Hâl çekimi işlevsel olarak incelendiğinden dolayı bazı edatlar da ekler grubunda gösterilmiştir.

-16. Karşılaştırma / Kıyaslama Hâli

-17. Sınırlandırma Hâli

-18. Benzetme / Benzerlik Hâli

-19. Seslenme Hâli

(Alyılmaz, 1994: 50-51).

1.3.1.3.1. Belirten / İlgi hâli (*İng.* Genitive; *Alm.* Genitiv; *Fr.* Genitiv; *Osm.* izafet)

İsim tamlamalarında belirten ile belirtilen arasındaki ilgiyi sağlayan belirten hâli ekidir (Alyılmaz, 1994: 51). "Türkçe, ilişkilendirme öbeklerinde iki ilişkilendirici ve cümlelerde de iki özne göstergesi kullanmaktadır. Bütün diller gibi Türkçenin de ilişkilendirme öbekleri, ilgi hâli çekimiyle yapılır. Ayrıca ilişkiyi vurgulamak ve ilişkinin gücünü arttırmak için iyelik eklerinden de yararlanılır." (Karağaç, 2017: 80).

Tablo 17: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Belirten / İlgi Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+Ø/,	*/+Ø/,*
/+TA/,	*/+(y)E/,*
/+l°G/	*/+TA/,*
/+G/	**il-e il-gi+li/ ~ / *il-e il-*
/+nIñ	*gi+li,*
	/+İm/ < +nİñ/,
	/+TAn/,
	/(n)İn/,
	/+(y)E il-iş-kin/,
	/+(y)E dair/

(Alyılmaz, 1994: 51; Alyılmaz, 1998: 35; Daşdemir, 2015: 79).

Metinde tespit edilen belirten hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+Ø/

kişi+**Ø** etüz+**i**: insanlar alemi

kim ön͡gre **kişi etüzi**nte erken: ... *vaktiyle insanlar alemindeyken*... M 70 / 16.

kitumati+**Ø** balık+**Ø**: Ketumatī şehri

kitumati balıḳ teng̃r(i) ... yiti ḳat altunın kü(müşin) (vayturin) sapririn itiglig balıḳ kent-leri bolur: *Ketumatī şehri Tanrı ... yedi kat altın, gümüş ve Sphatika ile mücehhez şehirleri vardır* M 29 / 2-5.

bodisvtlar+**Ø** ara+**Ø**: bodhisattvalar arası

anın (biş) yüz btraklptaḳı **bodisvtlar ara** bişinç burḳan belgülüg kezigde turdı: *... bu yüzden ... yüz Bhadrakalpa'daki bodhisattvalar arasında beşinci burkan olarak görünen devrede ortaya çıktı* M 8 / 11-14.

-2. /+TA/

yavaz+**ta** yavaz+**Ø**: kötünün kötüsü

antaġ oḳ erser .. **yavazta yavaz** ol kişi titir .. kim muntaġ edgülüg maytrı bodisvtaġ körgeli küsemeser .. taḳı yime tirig ölüg ol atanur..: *... Bu böyle ise bu kadar iyi Maytrı Bodhisattva'yı görmek istemeyen bir kimse 'kötünün kötüsü' demektir ve yine Maytrı Bodhisattva'nın (söylediği) fevkalade iyi şeyleri işitmeye gelmeyen bir kimseye 'diri iken ölüdür' denir* M 8 / 49-54.

-3. /+l°G/

ang̃sız öküş nom+**luġ** telim taşım çoġ yalın+**Ø**: büyük dinin gür ışığı

bu yirtinçüde ang̃sız öküş **nomluġ telim taşım çoġ yalın** belgülüg bolmış erür: *Bu dünyada fevkalâde, büyük dinin gür ışığı belirmiştir* M 7 / 12-14.

sansar+**laġ** meng̃+**i**: dünyanın saadeti

sansarlaġ meng̃i tong̃anang̃ berksizin meng̃üsüzin münin ḳadaġın saḳınıp ince tip tiyürler: *... dünyanın saadetinin kudretinin çürüklüğünü, geçiciliğini, suçunu, günahını idrak ederek şöyle der* M 68 / 11-14.

-4. /+G/

ḳoyun+Ø ḳuzı+**ġ** isig özler+**i**: koyun ve kuzunun canı

yarlıḳançsız köng̃ülin erüş öküş **ḳoyun ḳuzıġ isig özleri**nte adırdılar: *Merhametsiz bir kalple (yani: hiç acımadan) birçok koyun ve kuzunun canına kıydılar* M 74 / 56-57.

uḳġuluġ törüler+**ig** alḳu+**Ø**: bilinmesi gereken düzenlerin hepsini

uḳġuluġ törülerig alḳu uḳtı bilti: *Bilinmesi gereken düzenlerin hepsini anladı* M 13 / 16-17.

-5. /+nIñ/

ög+**nüng** ḳang+**nıng** krallıġ kir+**Ø** iç+**i**: ananın ve babanın dehşet (?) kiri (?) içi

yirde saçmış uruġ evin angilki uġutlayur ..ançulayu yime **ögnüng ḳangnıng krallıġ kir içi**nte kirmiş köngül .. at öngüg toġurur: *Yere saçılmış tohum taneleri (nasıl) önce mayalanırsa aynı şekilde de ananın ve babanın dehşet (?) kiri (?) içine girmiş gönül ad ve rengi doğurur* M 42 / 10-13.

tengri+Ø yalanguḳ+**nung** baḳşı+**sı**: Tanrıların, insanların hocası

tengri yalanguḳnung baḳşısı ol uḳar: *Tanrıların, insanların hocası budur* M 13 / 18-19.

men+**ing** ög+**ü+m** ḳang+**ı+m** ḳa+**Ø+m** ḳadaş+**ı+m**: benim anam, babam, kardeşim ve akrabam

men+**ing** edgü ögliler+**i+m**: benim dostlarım

mening ögüm ḳarġım ḳam ḳadaşım bolmadılar erser .. alġu **mening edgü öglilerim** boltılar: *... benim anam, babam, kardeşim, ve akrabam olmamış olan hiçbir kimse yoktur. Hepsi benim dostlarım* oldular M 33 / 44-48.

badari braman+**nang** (ev)+**i**: Badhari Brahman'ın evi

badari bramannang (ev)inge barıp buşı ḳolġıl: *'...Badhari Brahman'ın evine git ve sadaka iste!*' M 10 / 5-6.

1.3.1.3.2. Belirtilen / Nitelenen / Tamlanan hâli (*İng.* Determinated; *Alm.* Determiniertes Fundwort, Bestimmt; *Fr.* Déterminé; *Osm.* muzâf, mevsûf)

İsim tamlamasını oluşturan isim, belirtilen hâli ekini alarak nitelenen / tamlanan / belirtilen hâle girer (Daşdemir, 2015: 86).

Tablo 18: Uygur Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Belirtilen Hâli

Uygur Türkçesinde	**Türkiye Türkçesinde**
/+(s)I/	*/+(s)I/*
/+Ø/	*/+Ø/*

(Alyılmaz, 1998: 35; Daşdemir, 2015: 86).

Metinde tespit edilen belirtilen hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+Ø/

kitumati+Ø balıḳ**+Ø**: Ketumati şehri

kitumati balıḳta uluġ magirt man͡graġal(ı) ayur: *... Ketumāti şehrinde bağırılması için emreder* M 35 / 31-32.

kün+Ø ten͡gri**+Ø**: gün tanrısı

yine yime **kün ten͡gri** uyaḳ ḳalır: *…ve yine gün tanrısı batar* M 12 / 30.

adaḳ+Ø as**+Ø**: ayak altı

adaḳ asra ḳılmaḳ sav(lar)aġ sözlemişin͡ge: *... ayak altına almak (gibi) sözler sarf ettiğinden dolayı…* M 4 / 4-5.

-2. /+(s)I/

ten͡gri**+Ø** ḳatunlar**+ı**: tanrı hanımları

nırvan bulmaḳ**+Ø** küsüş**+i**: Nirvana'yı bulma arzusu

yalan͡guḳlar**+Ø** yir**+i**: insanlar alemi

maytrı**+Ø** udu**+sı**: Maytrı maiyeti

ten͡griler **ten͡gri ḳatunları nırvan bulmaḳ küsüş**in **yalan͡guḳlar yiri**n suḳlanıp tözün **maytrı udusı**nta yirtinçüke ḳodı inerler: *... tanrılar, tanrı hanımları Nirvana'yı bulma arzusu ile insanlar alemini arzulayıp Asil Maytrı maiyetinde dünyaya inerler* M 34 / 9-13.

1.3.1.3.3. Özne hâli (*İng.* Subject; *Alm.* Subject; *Fr.* Sujet; *Osm.* fâ'il, mübteda, müsnedünileyh)

Bir ismin özne olarak kullanıldığını gösteren özne hâli (Daşdemir, 2015: 87), Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Uygur Türkçesinde de işaretsizdir (Karaağaç, 2012: 333).

biz+**Ø**: biz

biz yime siznide ödrülüp ön͡gi munta ḳalmaz **biz** sizni birle şmnanç bolur biz: *Biz de sizden ayrılıp burada kalmayacağız. Biz, sizinle birlikte rahibe olacağız!* M 51 / 43-45.

siz+**Ø**: siz

amtı **siz** ol sögüt erdnig adruḳ adruk itigin itınig yaratın͡g: *'Şimdi siz cevher-ağacını türlü türlü süslerle süsleyin! Teçhiz edin!'* M 37 / 2-4.

kök ḳalıkdaḳı ten͡griler+**Ø**: Gökteki tanrılar

kök ḳalıkdaḳı ten͡griler uluġ ünin ince tip tidiler: *Gökteki tanrılar yüksek sesle şöyle dediler* M 18 / 43-44.

ten͡gri yirinteki ten͡griler ten͡gri ḳatunları+**Ø**: Tanrılar yerindeki tanrıların hanımları

ten͡gri yirinteki ten͡griler ten͡gri ḳatunları tözün maytrı bodisvtaġ körüp alḳu engite etüzin ayaların ḳavşurup yaşın kelip (ince) (tip) tidiler: *Tanrılar yerindeki tanrıların hanımları Asil Maytrı Bodhisattva'yı görüp bütün eğilmiş vücutları ile ve ellerini kavuşturarak yaklaştılar, şöyle dediler* M 17 / 1-5.

1.3.1.3.4. Nesne / Belirtme hâli (*İng.* Accusative, Absolutive Accusative; *Alm.* Akkusativ, Wenfall, Absoluler Akkusativ; *Fr.* Accusatif, Accusatif Absolutif; *Osm.* mef'ûlün bih)

"Eylemin etki alanında kalan unsurun, konuyu gösteren ismin aldığı hâldir." (Daşdemir, 2015: 84). "Nesne hâli, yüklemi geçişli olan bir cümlede, öznenin yaptığı işten etkilenen varlığı, nesneyi bildirir." (Alyılmaz, 1994: 54).

• Nesne hâlinin /+*IG*/ ekinden başlayarak Eski Türkçeden günümüze tarihî gelişimi şu şekildedir:

ıg, ig, ug, üg, g > ı, i, u, ü, Ø > +(y)ı, +(y)i, +(y)u, +(y)ü > +(n)ı, +(n)i, +(n)u, +(n)ü > /+n/ > /+Ø/.

Tablo 19: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Nesne Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+*Ø*/	/+*Ø*/
/+*KA*/	/+nI/
/+*n*/	/+I/
/+*nI*/	/+n/
/+°*G*/	

(Alyılmaz, 1994: 54; Alyılmaz, 1998: 38).

Metinde tespit edilen nesne hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+Ø/

inçe**+Ø**: şöyle, şunu

amarıları **inçe** tip tiyürler: *Bazıları şöyle derler* M 61 /10-11.

bra asḳuġ**+Ø**: çardağ(ı)

(köligelik) küsetr**+Ø**: şemsiyeyi

kök ḳalıḳda **bra asḳuġ** ... (köligelik) **küsetr** on͡garu tegzinü: *Gökte çardak ... (gölgelik) ve şemsiyeyi sağından döndürüp…* M 44 / 3-4.

-2. /+KA/

asaġlaġ tusuluġ tınlıġlar+**ḳa**: yaratıkları

bakşılar**+ḳa**: üstatları

asaġlaġ tusuluġ **tınlıġlarḳa bakşılarḳa** ölürdeçiler: *Faydalı yaratıkları, üstatları öldürenler* M 81 / 45-47.

-3. /+°G/

at ön͡g**+üg**: ad ve rengi

ögnün͡g ḳan͡gnın͡g krallıġ bir içinte kirmiş kön͡gül .. **at ön͡güg** toġurur: *... ananın ve babanın dehşet (?) kiri (?) içine gitmiş gönül ad ve rengi doğurur* M 42 / 11-13.

bu sav+**ıġ**: bu sözü

bu savıġ işidip niridani bramn yaġışlıġ yirdin önüp bardı: *Bu sözü işitince Nirdhana Brahman kurban yerinden kalkıp gitti* M 10 / 7-8.

biş pançaki toyınlar+**aġ**: beş rahibi

sekiz tümen teŋ͡griler+**ig**: 80 000 ilahı

biş pançaki toyınlaraġ sekiz tümen teŋ͡grilerig kutġarmışın: *... beş rahibi ve 80000 ilahı kendisine çektiğini…* M 1 / 29-31.

-4. /+I/

min+**i**: beni

sizler yime **mini** körüp buşı biriŋ͡gler: *... sizler de beni görüp sadaka verin!* M 95 / 5-6.

-5. /+nI/

olar+**nı**: bunları

ança saḳınç saḳıntuḳta ikile **olarnı** ayıġ ḳılınçlıġ yil toḳıp uluġ tamularda kemişür: *Böyle düşündüklerinde, tekrar bunları, kötü amellerin rüzgârı yakalayıp büyük cehennemlere fırlatır* M 23-26.

biz+**ni**: bizi

münümüz+**ni** yazuḳumuz+**nı**: günahlarımızı

bizni tükel bilge maytrı burḳan körmezün erdi bu yıġılmış ḳuvraġ biziŋ͡g **münümüzni yazuḳumuznı** uḳmazun erdi: *Bizi, mükemmel hikmetli Maytrı Burkan görmesin!* Bu toplanmış cemaat bizim günahlarımızı görmesin M 74 / 13-14.

öz etüzümüz+**ni**: kendi vücudumuza

ḳarnımız+**nı**: karnımıza

ucamız+**nı**: omuzumuza

eniŋ͡gümüz+**ni**: omuzumuza

butumuz+**nı**: butumuza

başımız+**nı**: başımıza

yüzümüz+**ni**: yüzümüze

biz munta ... yalınlıġ kelemin sukin öz ilgin **öz etüzümüzni ḳarnımızını uçamızını enin͡gümüzni butumuzını başımızını yüzümüzni** bitiyür biz: *Biz burada alevli bir kalem, bir fırça ve kendi elimiz ile kendi vücudumuza, karnımıza, omuzumuza, butumuza, başımıza, yüzümüze yazarız* M 61 / 1-6.

-6. /+°n/

kentü münler+**i+n** ḳadaġlar+**ı+n**: kendi günahlarını

ḳılmış tsuylar+**ı+n** irinçüler+**i+n**: işlenmiş günahlarını

kim yine tözün yumşaḳ ḳılınçlıġ köni kirtü biliglig erserler .. **kentü münlerin ḳadaġların** körün͡güçi erserler **ḳılmış tsuyların irinçülerin** tijit kṣanti ḳılu ögrenmiş erserler: *Asil, yumuşak amelle ve doğru, gerçek bilgili olanlar; kendi günahlarını gösterenler; işlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar ise…* M 74 / 21-26.

yir+**i+n** ḳalınlıḳar+**ı+n** borluḳlar+**ı+n** söğüt+**i+n** yimiş+**i+n**: tarlaları, asmaları, bağları; ağaçlarını, meyvesini

sen͡gik sen͡grem sanlıġ tarıġlaġ **yirin ḳalınlıḳarın borluḳların söğütin yimişin** erksinip adın igil kertilerḳa birdimiz: *Manastırlara ait tarlaları, asmaları, bağları; ağaçlarını, meyvesini gasp edip başka alelade kimselere verdik* M 73 / 40-43.

1.3.1.3.5. Bulunma hâli (*İng.* Locative; *Alm.* Lokativ, Lokalis; *Fr.* Locatif; *Osm.* mef'ûlün fih)

Türk dili ile ilgili önemli çalışmalara imza atmış olan S. Alyılmaz'ın hâl kategorisine geniş yelpazeden toplu bir biçimde bakılabilen "Türkçede Bulunma Hâli Kategorisi" başlıklı çalışmasında, *"Bulunma hâli, ad ve ad soylu sözcüklerin işaretli (/+…/) veya işaretsiz (/+Ø/) görevli dil ögeleri ekler, edatlar, ek+ekler, ek+edatlar ve (/+Ø/) ile birlikte kullanılarak cümlede işin yapıldığı zamanı veya gerçekleştiği mekânı (yeri) bildirdikleri kategorinin adı*" olarak belirtilir (Alyılmaz, 2010: 112).

G. Gürsevin'e göre bulunma hâli, "bir yerde uzunca veya bir müddet için kalmayı, beklemeyi gösterir. Fiilin ilgilendirdiği yeri bildirir." (Gülsevin, 2017: 59).

"Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi içinde cereyan ettiğini ifade etmek için isim lokatif hâlinde bulunur." (Ergin, 2020: 238).

Maytrısimit'te bulunma hâli, zamanda ve mekânda (yerde) bulunma şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1.3.1.3.5.1. Zamanda bulunma hâli

Türkçede "zamanda bulunma hâli kategorisi; ad ve ad soylu sözcüklerin üzerilerine /+Ø/, /+TA/, /+A/, /+°n/, /+lAyın/, /+A kala/, /+Ø kala/, /+I geçe/, /+Ø geçe/, /+TAn/, /+TAn sonra/, /+TAn önce/, /+lA/, /+Ø gibi/, /+Ø suları(nda), /+Ø civarı(nda)/, /+Ø üzeri/… görev ögelerini alarak cümlede işin yapıldığı, gerçekleştiği anı / zamanı bildirdikleri; zaman tümleçleri (alışılagelmiş terimiyle zaman bildiren zarf tümleçleri) yaptıkları kategorinin adıdır." (Alyılmaz, 2010: 117). *Maytrısimit*'te işlek kullanılmıştır.

Tablo 20: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Zamanda Bulunma Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+Ø/	*/+Ø/*
/+A/	*/+TAn son+ra/*
/+rA/	*/+(y)E/*
/+TA/	*/+TAn ön+ce/*
/+°n/	*/+TA/*
/+TA basa/	**+i+le ~ /+(y)lE*
/+TA berü/	**gib+i*
/+TA ınaru/	**üz-e+ri*
/+KA tegi/	**il-e beraber ~ *il-e bir+lik+te*

(Alyılmaz, 1994: 58; Alyılmaz, 1998: 41; Daşdemir, 2015: 76).

Metinde tespit edilen zamanda bulunma hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+Ø/

Zaman anlamlı isimlerin üzerine gelmektedir.

tün+**Ø**: gece, geceleyin

ne (üçün) tip tiser **tün** bir antaġ (kedi)m ton etük yivig tizig kedmiş tonamış: *Neden (dün) gece böyle bir giyecek, elbise, çizme, gerdanlık giyinmiş, takınmış…* M 9 / 12-14.

yiti kün+**Ø**: yedi gün

yiti tün+**Ø**: yedi gece

yiti **kün** yiti **tün** tapınıp udunup yitinç aya- -sın ḳavşurup inçe ötüg ötünür: ... *yedi gün yedi gece hürmet edip yedinci (gün) ayalarını kavuşturup…* M 53 / 14-16.

bükün+**Ø**: bugün

ḳaṅġa yatzun **bükün** ... ınaru /bi// siz köṅgülin ḳ **...** tözün maytrı körünü etüzümin ilgür/// -eyin ol oġurda: *Nereye yatsın? Bugün ... öteye ... siz gönülle ... Asil Maytrı şu şimdiki vücudumu ... o zaman ...* M 12 / 49-53.

öküş yıl ay+**Ø**: çok seneler

öküş yıl ay erdnilig ///-...: *çok seneler cevherli…* M 40 / 06.

-2. /+A/

sekiz yaşın+**a**: sekiz yaşında

sinayani braman oġlı bolup **sekiz yaşına** ḳaltı çaḥnu arzı ġaṅg ögüz suvin siṅgirürçe: ... *Senāyāni adlı brahmanın oğlu olarak dünyaya geldi sekiz yaşında, münzevi Jahnu'nun Ganj nehrinin suyunu yuttuğu gibi…* M 8 / 19-21.

-3. /+rA/

öṅg+**re**: önce, önceden, evvel

biz **öṅgre** kişi etüzinte erken amranmaḳ köṅglün şmnançlar tapa şkşamaniler: *'Biz evvelki insanlar aleminde iken şehvet duyguları ile rahibeler üzerine ve müritler…* M 61 / 11-13.

kis+**re**: sonra

ötrü tükel bilge maytrı burḳan **öṅgre kisre**ki ödlerig bilge biligin ḳoduru ḳolulap: *Bunun üzerine mükemmel hikmetli Maytrı Burkan, evvelki ve sonraki zamanları, hikmeti ile tamamıyla mülahaza ettikten sonra…* M 4-6.

-4. /+TA/

öd+**te**: müddetince

bu (ayaġķa) tegimlig may(trı bodi--)svt tükel ķırķ mḥa-klp **ödte** üzüks(üz) ... edgü ögli dyan: *Bu (hürmete) layık Maytrı Bodhisattva, bütün kırk Mahākalpa müddetince, daima… rahim, dost Dhyāna…* M 8 / 5-9.

ol oġur+**da**: o zaman

ķan͡ġa yatzun bükün ... ınaru /bi// siz kön͡gülin ķ ... tözün maytrı körünü etüzümin ilgür/// -eyin ol **oġurda**: *Nereye yatsın? Bugün ... öteye ... siz gönülle ... Asil Maytrı şu şimdiki vücudumu ... o zaman ...* M 12 / 49-53.

-5. /+°n/

ķayu öd+**ün**: hangi devir

ol öd+**ün**: o devir

ķayu ödün burķan yirtinçüde belgürser siz .. **ol ödün** bizni yime unıtman͡g: *Hangi devirde burkan olarak dünyaya zuhur ederseniz, o devirde bizi de unutmayın!* M 18 / 48-51.

-6. /+TA basa/

an+**ta basa**: ondan sonra, bundan sonra

anta basa ezrua ten͡gri ötügin͡ge barns uluşta: *Bundan sonra Tanrı Ezrua'nın isteği için Benares ülkesinde…* M 16 / 23-24.

-7. /+TA berü/

toġmış+**ta berü**: doğduğundan beri

ançama yarasınçıġ otun ķarımaķ sen kim **toġmışta berü** altm(ış) yaşķa tegi küç küsün et ķan üstelü ökliyü turdi .. yitmişte ınaru yüz yigirmi yaşķa tegi kün künin͡ge sen ķarımaķlaġ suķ yek sora sora suġurdun͡g: *'Ne kadar iğrenç ve kabasın sen ihtiyarlamak! Doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan hep artıp çoğalıp durdu. Yetmişinden sonra yüz yirmi yaşına kadar gece gündüz sen ihtiyarlığın ihtiras şeytanı, sen eme eme kopardın* M 12 / 39-45.

üç asaŋ͡gı öd**+te berü**: üç Asamkhyeya müddetinden beri

yüz klp **üç asaŋ͡gı ödte berü** paramantal yolta ḳataġlanu: *yüz Kalpa, üç Asamkhyeya müddetinden beri Parimandala (denen doğru) yolda gayret sarf ederek…* M 3 / 1-2.

-8. /+TA ınaru/

yitmiş+**te ınaru**: yetmişinden sonra

ançama yarasınçıġ otun ḳarımaḳ sen kim toġmışta berü altm(ış) yaşḳa tegi küç küsün et ḳan üstelü ökliyü turdi .. **yitmişte ınaru** yüz yigirmi yaşḳa tegi kün küniŋ͡ge sen ḳarımaḳlaġ suḳ yek sora sora suġurduŋ͡g: *‘Ne kadar iğrenç ve kabasın, sen ihtiyarlamak! Doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan, hep artıp çoğalıp durdu. Yetmişinden sonra yüz yirmi yaşına kadar gece gündüz sen ihtiyarlığın ihtiras şeytanı, sen eme eme kopardın* M 12 / 39-45.

-9. /+KA tegi/

altm(ış) yaş**+ḳa tegi**: altmış yaşına kadar

yüz yigirmi yaş**+ḳa tegi**: yüz yirmi yaşına kadar

ançama yarasınçıġ otun ḳarımaḳ sen kim toġmışta berü **altm(ış) yaşḳa tegi** küç küsün et ḳan üstelü ökliyü turdi .. yitmişte ınaru **yüz yigirmi yaşḳa tegi** kün küniŋ͡ge sen ḳarımaḳlaġ suḳ yek sora sora suġurduŋ͡g: *‘Ne kadar iğrenç ve kabasın, sen ihtiyarlamak! Doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan, hep artıp çoğalıp durdu. Yetmişinden sonra yüz yirmi yaşına kadar gece gündüz sen ihtiyarlığın ihtiras şeytanı, sen eme eme kopardın* M 12 / 39-45.

1.3.1.3.5.2. Mekânda (Yerde) bulunma hâli

Türkçede “yerde bulunma hâli kategorisi, ad ve ad soylu sözcüklerin üzerilerine /+Ø/ ve /+TA/ biçim birimini alarak cümlede işin yapıldığı, gerçekleştirdiği mekânı, yeri bildirdikleri kategorinin adıdır.” (Alyılmaz, 2010: 114). *Maytrısimit*’te mekânda (yerde) bulunma hâli ekini ifade etmek için şu görev elamanlarından yararlanılmıştır:

Tablo 21: *Maytrısimit*'te Mekânda Bulunma Hâli
/+TA/
*/ara/ (< /*ar-a/)*
/sayu/
/+TIn/
/öze/

(Alyılmaz, 1994: 61; Alyılmaz, 1998: 42).

Metinde tespit edilen mekânda bulunma hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+TA/

kitumati atlıġ kent uluş+**ta**: Ketumatī adlı şehirde

yir teŋ͡grisiniŋ͡g dıdımı pasakiŋ͡ge oḳşatı ḳutluġ-da ḳutluġ **kitumati atlıġ kent uluşta** sekiz yigirmi vityastan şasatar boşġunmış: *... yer tanrısının tacına benzeyen Bahtiyarlar Bahtiyarı Ketumatī adlı şehirde on sekiz Vidyā-sthāna-şāstra'yı talim etmiş…* M 3 / 25-29.

enetkek il+**te**: Hindistan'da

enetkek ilteki vaybaş şastar yaratdaçı ḳarungrivi sangabtri gunaprabi manoratide ulatı baḳşılar ḳutıŋ͡ga yükünür men: *... Hindistan'da Vaibhāşika eserleri telif etmiş olan Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha ve Manoratha'dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim* M 3 / 46-48.

an+**ta**: orada

tamular+**da**: cehennemlerde

ol ayıġ ḳılınç küçinte **anta** ölüp uluġ **tamularda** toġdumuz tamularda ozup bu kiçig **(ta)mularda** toġmış erür biz: *Bu kötü amel yüzünden orada ölüp büyük cehennemlerde doğduk. Cehennemlerden kurtulup bu küçük cehennemlerde doğmuşuzdur* M 107 / 5-9.

iki yigirmi bire yir+**de**: on iki mil bir yerde

körgülüg taġ seŋ͡girin yimirgeli üçün uluġ toyın etüzin belgürtüp **iki yigirmi bire yirde**: *Görünen dağın eteğine tırmanmak için büyük bir rahip kılığına girerek on iki mil bir yerde* ... M 60 / 4-6.

barns uluş+**ta**: Benaras ülkesinde

arşivadan seng̃rem+**de**: Rşivadana manastırında

anta basa ezrua teng̃ri ötüging̃e **barns uluşta arşivadan seng̃remde** nomluġ tilgen tevirdi: *Bundan sonra Tanrı Erzua'nın isteği için Benares ülkesinde Rşivadana (veya: Rsipatana) manastırında din tekerleğini döndürdü* M 16 / 23-26.

ḳoyum+**ta**: koynuma

alḳu sansar içinteki tınlıġıġ yarlıġ ḳançuçı bi(l)iglig ḳolın **ḳoyumta** ḳuça tutar men tip saḳınur: *'Bütün Samsāra içindeki yaratıkları acıyan, şefkat eli bir yol ile daima koynuma alayım.' diye düşünür* M 33 /10-12.

-2. /ara/ (</*ar-a/)

asaġ tusu ḳıltaçılar **ara**: hizmet edenler arasında

edgülüg dıntarlar **ara**: şerefli rahipler arasında

asaġ tusu ḳıltaçılar ara anada yigrek bultukmaz .. edgülüg dıntarlar ara teng̃ri teng̃risi burḳanta yigrek yoḳ erür: *Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz. Şerefli rahipler arasında Tanrılar Tanrısı Burkan'dan daha üstünü yoktur* M 58 / 33-37.

-3. /sayu/

balıḳ uluş ḳay kidinlig-ler **sayu**: Şehirlerin sokak ve evlerinin her birinde

balıḳ uluş ḳay kidinlig-ler **sayu** kez-e yorıyu meng̃i (meng̃ileyürler): *Şehirlerin sokak ve evlerinin her birinde yürüyerek sevinirler* M 32 / 15-17.

-4. /+TIn/

(kün) batsiḳ+**tin**: gün batısında

ḳaş(i)p bu (rḳan) **(kün) batsiḳtin** başlanıp nırv(an) (ḳa) (bar)ı yarlıḳadı: *Kāşyapa Burkan gün batısında hükmedip Nirvana'ya haşmetle vardı* M 6 / 4.

ḳamaġda taş+**tın**: hepsinden dışarda

ḳamaġda taştın vayturi öng̃lüg taluy ögüz suvı turur: *Hepsinden dışarda ? Vaidūrya renkli deniz ve ırmak suyudur* M 28 / 4-5.

-5. /öze/

vçrazan örgün **öze**: elmas tahtın üzerine

vçrazan örgün öze olurup tört türlüg şmnu süsin utup: *... elmas taht üzerine oturup şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek…* M I / 26-27.

(temirli)g orunluklar **öze**: demirden tahtlar üzerinde

temirlig yan͡galar **öze**: demirden filler üzerinde

ḳayusı örtlüg **(temirli)g orunluklar öze** olur(urlar) ... ḳayusı örtlüg yalınlıġ **temirlig yan͡galar öze** olurup ḳayusı örtlüg temirlig atlar öze atlanmış: ... *bazısı alevli, (demir)den tahtlar üzerinde otururlar; bazısı alevli, demirden filler üzerinde otururlar; bazısı alevli demirden atlar üzerine binmiş…* M 112 / 36-40.

1.3.1.3.6. Ayrılma / Çıkışlık hâli (*İng.* Ablative; *Alm.* Ablativ; *Fr.* Ablatif; *Osm.* den'li mef'ul, mef'ûlün anh)

Ayrılma hâli; bir yerden, bir şeyden, bir kimseden *vs.* uzaklaşmayı, ayrılmayı bildirir. Çıkışlık hâli ise bir işin hareketin başlangıç noktasını, çıkış yerini bildirir (Alyılmaz, 1994: 65-66). *Maytrısimit*'te bu hâlleri karşılamak için */+TA/* ve */+TIn* görev elamanlarından yararlanılmıştır.

Tablo 22: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Ayrılma / Çıkışlık Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+TA/	*/+TAn/*
/+TIn/	

(Alyılmaz, 1994: 65-66; Daşdemir, 2015: 73).

Metinde tespit edilen ayrılma / çıkışlık hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+TA/

tamular**+da**: cehennemlerden

ol ayıġ ḳılınç küçinte anta ölüp uluġ tamularda toġdumuz **tamularda** ozup bu kiçig (ta)mularda toġmış erür biz: *Bu kötü amel yüzünden orada ölüp büyük cehennemlerde doğduk. Cehennemlerden kurtulup bu küçük cehennemlerde doğmuşuzdur* M 107 / 5-9.

ayıġ ıraḳ yol**+t(a)**: kötü, uzak bir yoldan

man͡ġa (biş) (yüz) yaratmaḳ sizin͡ge umunçl(uġın) **ayıġ ıraḳ yolt(a)** emgenü kelmiş men: *Bana (beş yüz) altın (gerek); size güvenerek kötü, uzak bir yoldan ızdırap çekerek geldim* M 11 / 1-3.

-2. /+TIn/

ögün͡güz**+tin**: annenizden

kenç //-... ... **ögün͡güztin** adrılmışta ...-/ sütin emizip igidti beltürtdi: *Genç ... ... Annenizden ayrıldığınızda sütünü emzirip yetiştirdi* M 21 / 24-26.

kop**+tın**: her taraftan

ḳara taġ ...-/ uluġ etüzlüg yanġalar **ḳoptın** sın͡gar kelip öküş yıl ay çariḥuş- -taḳı üzüm osuġluġ teperler yançarlar: *Kara dağ (gibi) iri vücutlu filler her taraftan gelip yıllar ve aylarca üzüm suyu çıkaran mengenedeki üzüm suyu ezerler, sıkarlar* M 82 / 12-15.

tört**+din**: dört cihetten

törtdin yın͡gaḳ yorı(yur)lar .. üstün kökte alt(ın) ... yaġızta öt(rü): *Dört cihetten yürürler yukarıda, gökte altta, yerde, sonra…* M 36 / 6-8.

1.3.1.3.7. Yönelme hâli (*İng.* Dative; *Alm.* Dativ, Wemfall; *Fr.* Datif)

İsimleri isimlere, isimleri fiillere, isimleri edatlara bağlayan yönelme (datif) hâlidir. “Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisine doğru yaklaştığını, yöneldiğini ifade etmek için isim datif hâline sokulur.” (Ergin, 2020: 238). Bu ekin ana işlevinin yaklaşma olduğunu ifade eden G. Karaağaç yer, zaman, karşılaştırma, neden, ilgi, gereklilik, görüş *vs.* gibi işlevlerinin de olduğunu belirtir (Karağaç, 2017: 84).

Tablo 23: *Maytrısimit*’te ve Türkiye Türkçesinde Yönelme Hâli

***Maytrısimit*’te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+rA/	*/+(y)E/*
/+tapa/	*/+(y)E *kar-ş-ı*
/+KA/	*/+TAn/*
/+°ñA/	*/+(y)E *doğ-r-u*
/+GArU/ (GA+rU)	
/+TIn kodı/	

(Alyılmaz, 1994: 67; Daşdemir, 2015: 95).

Metinde tespit edilen yönelme hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+rA/

ḳulġaḳ+**ra**: kulağına doğru

amarları ḳızartmış temirlig ḳaz-ġuḳlar bir ikintişke **ḳulġaḳra** toḳışu kelirler: *Bazıları kızgın demirli kazıklar (ile) biri diğerine, kulaklarına doğru vuruşmak üzere gelirler* M 68 / 28-30.

-2. /tapa/

maytrı burḳan **tapa**: Maytrı Burkan'a doğru

ḳayusı tolp (et)üzi örte-nü yala uluġ ünün ıġlayu sıḳtayu **maytrı burḳan tapa** kelirler: *Bazısı, bütün vücudu alevler içinde olduğu hâlde yüksek sesle ağlaya ağlaya Maytrı Burkan'a doğru gelirler* M 71 / 7-10.

çambu sögüt **tapa**: *Janbu ağacına doğru*

alḳu sögütlerning͡ begi osuġluġ butıḳ çubıḳ yap yavışġu ḫua çeçeklerin tegriklemiş **çambu sögüt tapa** bardı: *... bütün ağaçların beyi gibi dal budak yaprak ve çiçekler ile çevrelenmiş Janbu ağacına doğru gitti* M 37 / 17-20.

-3. /+KA/

balıḳ+**ḳa**: şehre

yime bir oġurda ... aġarlaġ içlig udçı kızı ...-//// satġalı **balıḳḳa** baru (yarlıḳadı): *Yine bir zamanda ... gebe bir çoban kızı ... satmak için şehre (haşmetle) vardı* M 60 /19-22.

yir+**ke**: yere

men kirtü köngüllüg upası boz bay tirek yidleg birle töpümüzni **yirke** tegürüp ḳop ajuntaḳı etüzin ayayu aġırlayu yinçürü yükünü teginür biz: *Ben, açık kalpli mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile başımızı yere koyup bütün âlemlerdeki vücutları ile hürmet ederek, biz aciz kullar secde ederiz* M 5 / 57-60.

ev+**ke**: evlerimize

amtı kentü kentü ergülük **evke** baralım: *Şimdi hepimiz ayrı ayrı kendi evlerimize gidelim* M 12 / 31-32.

-4. /+°ñA/

teŋ͡gri yiri+**n͡ge**: tanrılar yerine

bu oḳ etüzin **teŋ͡gri yirin͡ge** aġtınıp ḥormuzta teŋ͡gri birle bir orunta olurdum: *Bizzat bu vücut ile Tanrılar yerine çıkıp Tanrı İndra ile bir yerde oturdum* M 45 / 8-10.

-5. /+GArU/ (GA+rU)

taş+**ġaru**: dışarı, dışarıya

ötrü bir bere uluġ tilimizni ağzımıztın **taşġaru** tartıp tük tümen yıl örtlüg yalınlıġ sapanın tilimizni sapan(layurlar): *Sonra bir mil uzunluğundaki dilimizi ağzımızdan dışarı çekip on binlerce yıl alevli ve kızgın saban ile dilimizi saban olarak kullanırlar* M 66 / 13-16.

-6. /+TIn kodı/

teŋ͡gri yirin+**tin ḳodı**: tanrılar yerinden aşağı

teŋ͡gri yirintin ḳodı inip sumani ınal birle tuşup: *... tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sumana ile buluşarak...* M 51 / 15-16.

1.3.1.3.8. Birliktelik-Beraberlik hâli (*İng.* Comitative; *Alm.* Komitativus; *Fr.* Comitatif)

Beraberlik tümleci ya da hâl zarfı yapan bu hâl "cümledeki yargının gerçekleşmesinde özneye ya da nesneye eşlik eden veya onlarla birlikte yargıya konu olan ögeyi gösterir." (Daşdemir, 2015: 74).

Tablo 24: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Birliktelik - Beraberlik Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/birle/	*/+(y)E/*
/+nI birle/	*/+(y)E *kar-ş-ı*
/+KA/	*/+TAn/*
	*/+(y)E *doğ-r-u*

(Alyılmaz, 1994: 69; Alyılmaz, 1998: 45; Daşdemir, 2015: 74).

Metinde tespit edilen birliktelik-beraberlik hâli örnekleri şunlardır:

-1. /birle/

yidleg **birle**: Yidleg ile

men kirtülüg upası (bo)z bay tirek **yidleg birle** (i)lgimizni ḳavışurup töpümin (yir)ke tegürüp ayayu aġırlayu (yinçürü) (y)ükünür men: *Ben gerçek mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz* M 2 / 57-61.

yiti erdnisi ḳamaġ çmbudvip uluş-taḳı iligler begler **birle:** yedi cevheri ve bütün dünyadaki hükümdar ve beyler ile birlikte

ol savaġ işidip şanki çkrvirt ilig **yiti erdnisi ḳamaġ çmbudvip uluş-taḳı iligler begler birle** ayaġḳa tegimlig maytrı bodisvtaġ baḳşı tutar: *Bu (sözleri) işitince dünya hükümdarı Şankha yedi cevheri ve bütün dünyadaki hükümdar ve beyler ile birlikte hürmete layık Maytrı Bodhisattva'yı üstat telakki eder* M 38 / 38-43.

-2. /+(n)I birle/

siz+**ni birle**: sizinle birlikte

ḳatunlar ınçe tip tirler .. biz yime siznide ödrülüp ön͡gi munta ḳalmaz biz **sizni birle** şmnanç bolur biz: *Hanımlar şöyle derler: 'Biz de sizden ayrılıp burada kalmayacağız. Biz, sizinle birlikte rahibe olacağız!'* M 51 / 42-45.

min+**i birle**: benimle birlikte

ança yime **mini birle** tuşġuluġ edgü ḳılınçları bar erdi anın tamuluġ etüzin **mini birle** (ḳod)tılar: … *ve yine bana rastlamasından mütevellit sevapları (iyi ameller) mevcut olmuştu. Bu yüzden cehennemlik vücutlarını benimle birlikte (koydular)* M 111 / 30-33.

-3. /+KA/

bir ikintiş+**ke**: birbirleri ile

bir ikintişke (söz) savın sözleşü purnaki ınçe (tip) tidi: *Birbirleri ile sohbet ederlerken Pūrnaka şöyle dedi* M 7 / 10-11.

1.3.1.3.9. Karşılıklılık hâli

"İsmin karşılıklılık hâli; bir işin, hareketin muhalifler, hasımlar tarafından karşı karşıya, karşılıklı olarak yapıldığını bildirir." (Alyılmaz, 1994: 69).

Cümlede karşılıklılık tümleci ya da hâl zarfı yapan bu hâl, "yargıya özneyle veya nesneyle karşılıklı olarak konu olan ögeyi gösterir." (Daşdemir, 2015: 80).

Tablo 25: *Maytrısimit'*te ve Türkiye Türkçesinde Karşılıklılık Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/birle/	*/+(y)E/*
/+KA/	*/+(y)E ~ /+(y)lE/*
	*/+(n)İn *il-e/ ~ /+im *il-e/ ~ /+im+le/*

(Alyılmaz, 1994: 70; Daşdemir, 2015: 81).

Metinde tespit edilen karşılıklılık hâli örnekleri şunlardır:

-1. /birle/

ölürdeçi kişiler **birle**: öldüren kimseler ile

ölürdeçi kişiler birle tüz kön͡güllüg boltumuz: *Öldüren kimseler ile aynı fikirde idik* M 78 / 53-54.

-2. /+KA/

bir ikintiş**+ke**: biri diğerine, birbiriyle

amarları ḳızartmış temirlig ḳazġuḳlar **bir ikintişke** ḳulġaḳra toḳışu kelirler .. amarıları ḳızartmış temirlig çomaḳların başḳa toḳışu yoġrutça miyilerin sançışu yiyürler .. amarıları örtlüg yalınlıġ irpeklerin **bir ikintişke** irpekin irpeşü kelirler: … *bazıları da kızgın demirli kazıklar (ile) biri diğerine, kulağına doğru vuruşmak üzere gelirler. Bazıları kızgın demirli çomaklar ile başlarına vurarak yoğurt gibi beyinlerini çıkarıp yerler. Bazıları kızgın, alevli bıçkıları ile biri diğerine, bıçkı ile birbirini biçmeye gelirler* M 68 / 28-35.

bir ikintişke bıçuşurlar .. kesişürler toḳışurlar sançışurlar yançışurlar öçeşürler boġuşurlar örlüşürler: *Birbirleri ile vuruşurlar, kesişirler, dövüşürler, kapışırlar, (birbirlerine) kin beslerler, boğuşurlar, bir birlerini kızdırırlar!* M 81 / 59-62.

1.3.1.3.10. Hedef hâli

Bir işin, hareketin hedefini, amacını bildirir.

Tablo 26: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Hedef Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+Ø/	*/+(y)E/*
/+°ñA/	*/+TA/*
/+KA/	*/di-ye/*
/öze/	*/iç+i-n ~ /+(n)İn *iç+i-n/*
/UçUn/	

(Daşdemir, 2015: 78).

Metinde tespit edilen hedef hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+Ø/

men+**Ø**: bana

manġa (biş) (yüz) yaratmaḳ sizi͡nge umunçl(uġın) ayıġ ıraḳ yolt(a) emgenü kelmiş **men** umuġsuz ḳılma͡ng birükiye birmez ök erser siz: *Bana (beş yüz) altın (gerek); size güvenerek kötü, uzak bir yoldan ızdırap çekerek geldim. Benim umudumu kırmayın! Eğer bana bir şey vermez iseniz…* M 11 / 1-4.

kün silig kunçuy+**Ø**: Kün Silig Hanım'a

edgü ḳılınç ülüşin evirer biz .. közünü turur ḳut te͡ngrisi teg ögümüz **kün silig ḳunçuy**: *... sevabın bir kısmını, hâlen yaşayan ve saadet ilâhesi gibi (olan) anamız Kün Silig Hanım'a bağışlarız* M 1 / 39-42.

-2. /+°ñA/

biz+**ini͡nge**: bize

tözün maytrını͡ng te͡ngri burḳan nomınta toyın bolġusı üçün **bizi͡nge** uḳıtġalı yarlıḳar manibtri inçe tidi: *Asil Maytrı, Tanrı Burkan'ın dininde rahip olduğu için bize haşmetle bildiriyor* M 11 / 28-30.

ezrua teŋ͡gri ötüg+**iŋ͡ge**: Tanrı Ezrua'nın isteği için

anta basa **ezrua teŋ͡gri ötüginŋ͡ge** barns uluşta arşivadan seŋ͡gremde nomluġ tilgen tevirdi: *Bundan sonra Tanrı Erzua'nın isteği için Benares ülkesinde Rşivadana (veya Rsipatana) manastırında din tekerleğini döndürdü* M 16 / 23-26.

-3. /+KA/

eren işiler+**ke**: erkek ve kadınlar için

eren işilerke kedgü tonaġu itig yarataġ yivig tizig ed tavar üzüksüz e(gs)üksüz kergeksiz bolurlar: *Erkek ve kadınlar için giyilecek, takılacak süs gibi şeyler daima lüzumsuz olur* M 31 / 1-4.

sudani bay er erdni+**ke**: zengin Sudhana-cevher için

altı ḳat teŋ͡gri yirinte kezigçe **sudani bay er erdnike** olurġuluġ: *Altı katlı tanrılar yerinde sıra ile zengin Sudhana-cevher için oturacak…* M 52 / 10-12.

men+**ge**: bana

maŋ͡ga (biş) (yüz) yaratmaḳ sizinŋ͡ge umunçl(uġın) ayıġ ırak yolt(a) emgenü kelmiş men umuġsuz ḳılmaŋ͡g birükiye birmez ök erser siz: *Bana (beş yüz) altın (gerek); size güvenerek kötü, uzak bir yoldan ızdırap çekerek geldim. Benim umudumu kırmayın! Eğer bana bir şey vermez iseniz…* M 11 / 1-4.

-4. /öze/

tınlıġlar **öze**: yaratıklar için

ḳamaġ tirig tınlıġ ödüş özlüg tınlıġlar **öze** yarlıḳançuçı bilig turġurup ince saḳınç saḳınur: *... bütün canlı yaratıklar için acıma duygusu besleyip şöyle düşünür…* M 33 / 40-43.

-6. /UçUn/

yavız ögretigler **(ü)çün**: kötü talimler için

ol antaġ türlüg tınlıġlar ilki- (-t)eki **yavız ögretigler (ü)çün** tükel bilge maytrı burḳanaġ körüp köŋ͡gülinte ince saḳınç saḳınurlar: *Bunca yaratıklar, evvel zamandaki kötü talimler için mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'ı görüp kendi kendilerine şöyle düşündüler…* M 64 / 22-27.

sini **üçün**: senin için

meniṅ bu etüzüm yalıṅguz sini **üçün** belgürmiş erür: *'Benim bu vücudum yalnız senin için zuhur etmiştir.'* M 77 / 10-11.

1.3.1.3.11. Sebep hâli (*İng.* Causative; *Alm.* Verursachend; *Fr.* Causale, Causal)

Hedef hâlinde eylem bile isteye yapılır, sebep hâlinde ise istemeden, gönülsüzce yapılır. *Maytrısimit*'te işlek kullanılan bu hâl ekleri / ek+edatları, "oluş veya kılışın gerçekleşmesine sebep olan durum ya da varlığı gösterir." (Daşdemir, 2015: 87).

Tablo 27: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Sebep Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/tıltaġ/ /tıltaġ+ın/	*/+(y)E/*
/oġur+ḳa/	**il-e ~ /+(y)lE/*
/+°ñA/	*/di-ye/*
/+KA/	*/+TAn/*
/UçUn/	*/iç+i-n ~ /+im *iç+i-n/ ~ /+(n)İn *iç+i-n/*
/+KA/	*/+TAn dola-yı/*
/+TA/	*/+TAn öt-ür-ü/*
/+TA ötrü/	
/tip/	
/+sIz UçUn/	

(Alyılmaz, 1994: 73; Alyılmaz, 1998: 48; Daşdemir, 2015: 87-88).

Metinde tespit edilen sebep hâli örnekleri şunlardır:

-1. /tıltaġ/ /tıltaġ+ın/

ne **tıltaġ+ın**: ne / hangi sebepten

ötrü bodisvt ince saḳınç saḳınur .. **ne tıltaġın** ne üçün teginmek bolur erki: *Bunun üzerine Bodhisattva şöyle düşünür 'Acaba hangi sebepten ve niçin hissetme ortaya çıkar?*' M 41 / 47-49.

ötrü sudani bay er erdni ince tip ayıtur .. ne oġurḳa **ne tıltaġın** kültüṅgüz erki: *Sonra zengin Sudhana-cevher şöyle der ve sorar: 'Acaba hangi sebepten ve niçin güldünüz?..'* M 52 / 15-17.

tözünüm **ne tıltaġ** erki ayaġḳa tegimlig maytrı bodisv: *'Asilim! Hangi sebepten acaba hürmete layık Maytrı Bodhisattva…'* M 103 / 38-40.

-2. /oġur+ḳa/

ötrü sudani bay er erdni ince tip ayıtur .. **ne oġurḳa** ne tıltaġın kültüngüz erki: *Sonra zengin Sudhana-cevher şöyle der ve sorar: 'Acaba hangi sebepten ve niçin güldünüz?..'* M 52 / 15-17.

ol **oġurḳa** şanki çkrvrt ilig ḳan bizni ḳodup ıdalap toyın boltı: *Bu sebepten dünya hükümdarı Şankha bizi terk edip rahip oldu* M 51 / 37-38.

-3. /UçUn/

toyın bolġusı **üçün**: rahip olduğu için

tözün maytrınıng tengri burḳan nomınta **toyın bolġusı üçün** bizinge uḳıtġalı yarlıḳar: *'Asil Maytrı, Tanrı Burkan'ın dininde rahip olduğu için bize haşmetle bildiriyor* M 11 / 28-30.

ḳut buyanlaġ sataġın bulmış **üçün:** sevap değerini buldukları için

ḳut buyanlaġ sataġın bulmış üçün ol oġurdaḳı yalanguḳlar kişi etüzin tengri mengisin mengileyürler: *Sevap değerini buldukları için o devirdeki insanlar insan vücudunu ve tanrılar saadetini bulurlar* M 31 / 4-7.

üç erdni ögüg ḳangıġ tapınmış udunmış **üçün**: üç cevher ve anaya babaya hürmet ettikleri için

vrḥar yirin sipirmiş **üçün**: manastırı süpürdükleri için

nom bitig bitimiş **üçün**: dinî eserleri yazdığı için

buşı birmiş **üçün**: sadaka verdiği için

taḳı yime ḳalmış buyruḳlar yime öküş ajunlarda **üç erdni ögüg ḳangıġ tapınmış udunmış üçün** burḳan körkin itip **vrḥar yirin sipirmiş üçün** nom işidip **nom bitig bitimiş üçün** ton etük aş içgü **buşı birmiş üçün** ... çikin etüzlüg uluġ (tegi)mlig arhantlar bolurlar: *... ve yine diğer kumandanlar da birçok âlemlerde üç cevher ve anaya babaya hürmet ettikleri için burkan heykelleri yapıp manastırı süpürdükleri için vaazı dinleyip dinî eserleri yazdığı için elbise, ayakkabı ve yiyecek içecek (gibi) sadaka verdiği için ibrişim vücutlu, büyük nasipli veli olurlar* 50 / 1-10.

ne **üçün**: niçin

ötrü bodisvt ince saḳınç saḳınur .. ne tıltaġın **ne üçün** teginmek bolur erki: *Bunun üzerine Bodhisattva şöyle düşünür 'Acaba hangi sebepten ve niçin hissetme ortaya çıkar?*' M 41 / 47-49.

-4. /+KA/

ḳılmış edgü ḳılınçım**+ḳa:** bu yaptığım iyi amelden dolayı

amtı **ḳılmış edgü ḳılınçımḳa** sevinçlig ögrünçülüg ereyin: *Şimdi bu yaptığım iyi amelden dolayı sevinçli ve neşeli olmak istiyorum* M 10 / 17-19.

ağı baram**+ḳa**: mal ve servet yüzünden

inçip yime **ağı baramḳa** azlanmaḳın başsız közsüz ezük yalġan savın sini sökti: *Bunun üzerine yine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla başsız, gözsüz yalan yanlış sözlerle sana sövdü*. M 13 / 1-3.

-5. /+TA/

ayıġ ḳılınç küçin**+te**: kötü amel(leri) yüzünden

ol **ayıġ ḳılınç küçinte** amtı bu kentü bögrelerin ağır yükçe e͡nginlerinte yüde örtenü yala yorıyurlar: *(İşte) bu kötü amel yüzünden şimdi bu kendi böbreklerini ağır bir yük gibi omuzlarına yükleyip alev alev yanarak yürürler* M 75 / 55-58.

emgeklerin**+te**: ızdırapları yüzünden

emgeklerinte auu tiser: *Izdırapları yüzünden 'vayy' deseler* M 75 / 16-17.

-6. /+TA ötrü/

saḳınç saḳıntuḳların**+ta ötrü**: düşündüklerinden dolayı

ança **saḳınç saḳıntuḳlarınta ötrü** ayıġ ḳılınçlıġ yil kelip yanturu evirip uluġ tamularda kemişür ḳara͡ngġudın ḳara͡ngġuḳa barmış: *Bunun gibi düşündüklerinden dolayı kötü amellerin rüzgârı gelir ve evirip çevirerek büyük cehennemlere fırlatır; karanlıklardan karanlıklara girmiş gibi olurlar* M 74 / 16-20.

-7. /tip/

tip: diye

tınl(ıġ)lar körserler şaḳi toyınlar özlügüg ölürürler ermiş **tip** saḳınzun **tip** inçe ḳılur erdi: *Yaratıklar görseler, 'Şakya rahipleri, canlıları öldürüyorlar imiş.' diye düşünsün diye şöyle yapar idi…* M 58 / 4-8.

-8. /+sIz UçUn/

tömke+**siz üçün**: cahil olmadığından

ölürür atlıġ boşġutsuz tınlıġ bar **tömkesiz üçün** arḥant ḳutın bulur: *... öldürür adlı 'öğrenmeyen, bir yaratık vardır. Cahil olmadığından (?) veliliğe ulaşır* M 2 / 1-3.

1.3.1.3.12. Vasıta / Araç hâli (*İng.* Insrumental; *Alm.* Instrumentalis; *Fr.* Instrumental)

Cümlede vasıta hâli ya da vasıta tümleci görevi üstlenen bu hâl, bazı ettirgen çatılardaki geçişli fiillerde içe yerleşik özne olurken edilgen çatılı fiillerde sözde özne görevi üstlenir. Bu hâl ekleri, eylemin hangi vasıtayla ne sayesinde, ne kullanılarak gerçekleştiğini / gerçekleştirildiğini gösteren görevli dil ögeleriyle kurulur (Daşdemir, 2015: 93).

Tablo 28: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Vasıta / Araç Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/öze/ /öze+ki/	*/+(y)E/*
/+°n/	/+CE/
/+TA/	*/+TA/*
/+KA/	*/+TAn/*
	**il-e ~ /+(y)lE/*
	*/+(n)İn *il-e/ ~ /+(n)İn+le/ ~ /+im *il-e/ ~ /+im+le/*
	/+TAn/

(Alyılmaz, 1994: 75; Alyılmaz, 1994: 48; Daşdemir, 2015: 93-94).

Metinde tespit edilen vasıta hâli örnekleri şunlardır:

-1. /öze/ /öze+ki/

kentü yülügüsi **öze**: kendi usturası ile

ḳaltı gotiki atlıġ arḥant toyın **kentü yülügüsi öze** boġzın bıçıp nırvanḳa bardı: tıpkı *Godhika adlı bir veli-rahibin, kendi usturası ile boğazını kesip Nirvana'ya ulaşması gibi…* M 2 / 6-9.

saprir erdni **öze+ki**: sphatika ve cevher ile

vayturi erdni **öze+ki**: vaidūrya ve cevher ile

vayturi erdinilig kent tamınıng͡ **saprir erdni özeki** itigi yaratağı bolur .. saprir erdnilig kent **vayturi erdni özeki** itigi (yara)tığı bolur: *Vaidürya ve cevherli şehir damlarının sphatika ve cevher ile (yapılmış) süsleri vardır. Sphatika ve cevherli şehrin, vaidūrya ve cevher ile (yapılmış) süsü vardır* M 29 / 17-21.

-2. /+°n/

may(t)rı edgü ögli köng͡ül**+in**: Müşfik (maytrı skr. maitri) ve dost bir kalp ile

(törtünç) **may(t)rı edgü ögli köng͡ülin** (asaġ) tusu ḳılmağı yime biş türlüg ... bolur: *(Dördüncüsü:) Müşfik (maytrı skr. maitri) ve dost bir kalp ile hizmet etmek ise beş türlü … olur* M 4 / 56-58.

ḳaş**+ın**: kaşları ile

badarı braman küler yüzin ḳutġurur **ḳaşın** teng͡ridem urung͡u tapa körü mung͡adu adınu ınçe tip tidi: *Badhari Brahman güler yüzle saadetler bahşeden (?) kaşları ile ilahî kumandana doğru baktı ve hayret ve şaşkınlıkla şöyle dedi…* M 13 / 4-7.

yalınlıġ kelem**+in** suk**+in** öz il(i)g**+in**: alevli bir kalem, bir fırça ve kendi elimiz ile

biz munta ... **yalınlıġ kelemin sukin öz ilgin** öz etüzümüzni ḳarnımızını uçamızını ening͡ümüzni butumuznı başımızını yüzümüzni bitiyür biz: *Biz burada alevli bir kalem, bir fırça ve kendi elimiz ile kendi vücudumuza, karnımıza, omuzumuza, butumuza, başımıza, yüzümüze yazarız* M 61 / 1-6.

-3. /+TA/

ol sütlerning͡ (küç)in**+te**: bu sütler sayesinde

ol sütlerning͡ (küç)inte ḳop ḳamaġ tınlıġlarıġ emgeksiz men͡gilig ḳılayın erdi: *Bu sütler sayesinde bütün yaratıkları ızdırapsız ve mutlu kılsa idim* M 33 / 6-9.

bu buyan tüşin**+te**: Bu dini sevap sayesinde

bu buyan tüşinte yidleg burḳan ḳutın bulzun közünür etüzi igsiz bolzun: *Bu dini sevap sayesinde Burkanlığa Yidleg , Burkanlığa erişsin, hâlihazırdaki vücudu hastalıksız (yani: sıhhatli) olsun* M19 / 56-58.

-4. /+KA/

burḳanlar**+ḳa**: burkanlar tarafından

arḥantlar**+ḳa**: arhantlar tarafından

taḳı yime (ḳutrul)ġuluġ tınlıglaraġ utġuraḳ adın bu **burḳanlarḳa** ḳutġarġuluġ ... (?) **arḥantlarḳa** ḳutġarġuluġ: *... ve yine kurtulacak olan yaratıkları, bilhassa bu özel burkanlar tarafından kurtarılacak olan (yaratıkları), arhantlar tarafından kurtarılabilecek olan…* M 4 / 30-33.

1.3.1.3.13. Görelik hâli

Cümlede görelik tümleci ya da hâl zarfı yapan bu hâl, "yargının 'neye göre', 'neye uygun olarak', 'ne uyarınca' olduğunu; 'ne bakımdan', 'hangi açıdan' değerlendirmeye tabi tutulduğunu; dayanağını gösteren" eklerle /edatlarla oluşur (Daşdemir, 2015: 77).

Tablo 29: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Görelik Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+çA/	*/+(y)E/*
/antaġ/	/+CE/
/iyin/	**il-e ~ /+(y)lE/*
/+KA/	*itibar+ı *il+e / itibar+ı+yla*
	*haseb+i *il-e / haseb+i+yle*
	/+/s)İ+n+E
	*/+(y)E *gö-r-e*
	/+TAn/
	**iç+i-n ~ /+im *iç+i-n/ ~ /+(n)İn *iç+i-n/*

(Alyılmaz, 1994: 76; Daşdemir, 2015: 77-78).

Metinde tespit edilen görelik hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+çA/

nom+**ça**: dine göre

sen taluy ögüz kıdığın͡ga ... suv uluş balıḳlarıġ **nomça** tö(rüçe) ötleyü erigleyü tutġıl: *'Sen nehir kıyısına şehirlere daima dine göre nasihat et!..'* M 47 / 3-5.

-2. /antaġ/

antaġ: ona göre, onun gibi

neteg yarlıḳasar siz antaġ oḳ ḳılu tegineyin: *'...Siz nasıl buyurursanız (ben de) ona göre saygı ile amel ederim.'* M 81 / 18-19.

-3. /iyin/

(küsüşin) **iyin**: arzusuna göre

(küsüşin) iyin edgü avrış ḳılur: *(Arzusuna) göre iyi hareket eder* M 38 / 45-46.

ol ok kün kitu(mati balıḳ) uluştaḳı tınlıġlar (ayaġḳa) tegimlig ... **iyin** evig (barḳıġ) (ḳoddaçı) toyın bolurlar: *Bizzat o gün Ketumati şehrindeki yaratıklar (hürmete) layık ... göre evi barkı (terk eden) bir rahip olurlar* M 40 / 4-9.

1.3.1.3.14. Nasıllık / Niteleme hâli

İsmin bu hâli bir işin, hareketin nasıl, ne şekilde, hangi yolla yapıldığını bildirir (Alyılmaz, 1994: 77).

Tablo 30: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Nasıllık Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+Ø/	*/+Ø/*
/+çA/	*/+(y)E/*
/+°n/	*/+CE/*
/+sIz/	*/+TA/*
/+In/	**il-e ~ /+ (y)lE/*
	/+CE+nE/ < /+çE+Kİn͡yE/
	/+lİK/
	/+TAn/

(Alyılmaz, 1994: 77; Alyılmaz, 1998: 49; Daşdemir, 2015: 85).

Metinde tespit edilen nasıllık hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+Ø/

titik+**Ø**: mahirane bir şekilde

(taḳı) yime **titik** sekiz biliglig (öze) tömke biligliglerig utġur(atı) uḳa yarlıḳar erdi: *... ve yine mahirane bir şekilde sekiz yanlış şuuru kesin olarak haşmetle anlar idi* M 4 / 22-25.

-2. /+çA/

an+**ça**: böyle, böylece

in+**çe**: şöyle, şöylece

bizi͡ng ilkideki ḳılmış ḳılınçımızını yıġılmış ḳuvraġḳa yarlıḳazun erdi .. **ança** saḳınç (s)aḳınıp ol tamuluġlar .. tükel bilge maytrı burḳanḳa yaḳın tegip uluġ ünün **inçe** tip ötünürler: *'...Bizim vaktiyle işlediğimiz günahları, toplanmış olan cemaate arz etsin!' Böyle düşünüp bu cehennemlikler mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'a yaklaşıp yüksek sesle şöyle bir ricada bulundular...* M 70 / 50-55.

-3. /+°n/

esirgençsiz+**in**: cömertçe, esirgemeden, esirgemeksizin

ed tavar esirgençsizin alḳ(u) buşıçılarḳa buşı birdim: *... malımı mülkümü, esirgemeden hep toplayıcılara sadaka olarak verdim* M 10 / 35-36.

bilge bilig+**in**: hikmet ile

taḳı yime bir **bilge biligin** ḳutrulmış: *... ve yine bir hikmet ile kurtulmuş* M 2 / 35-36.

-4. /+sIz/

ilik+**siz** tutuḳ+**suz**: cömertçe

men yime alḳu aġı barım **iliksiz tutuḳsuz** köni͡gülin buşı birdim: *... ben de bütün malımı mülkümü cömertçe sadaka olarak verdim* M 10 / 15-17.

öd+**süz** ḳolu+**suz**: vakitsiz, zamansız

yitinç **ödsüz ḳolusuz** sıġurmaḳ: *Yedincisi: vakitsiz, toplamak...* M 32 / 1.

-5. /+In/

süzük kön͡gül+**in**: temiz bir gönülle

yaruḳ yüz+**in**: parlak yüzle

an͡gsız ögrünçülüg+**in**: fevkalâde bir sevinçle

engite etüz+**in**: iki büklüm vücudu ile

külçire yüz+**in**: güler yüzle

süzük kön͡gülin yaruḳ yüzin an͡gsız ögrünçülügin engite etüzin külçire yüzin ten͡gri tapa körü ince tip tidi tözün tınlıġ kim: *Temiz bir gönülle, parlak yüzle fevkalâde bir sevinçle iki büklüm vücudu ile güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi: 'Asil yaratık!..'* M 13 / 26-29.

1.3.1.3.15. Nicelik hâli

Nicelik hâli; bir işin, hareketin sayısını, miktarını, kemiyetini bildirir (Alyılmaz, 1994: 78).

Tablo 31: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Nicelik Hâli

Kesin Değer Hâli	Yaklaşık Değer Hâli
/+Ø/	*/+Ø/*
/türlüg/	*/+çA/*
/ḳata/	*/kata/*

(Alyılmaz, 1994; Alyılmaz, 1988).

-15. 1. Kesin değer hâli

-1. /+Ø/

ikile+**Ø**: iki defa

motġalyin arḥant anasın ḳutġaru yarlıḳap **ikile** evriltükte: ... *Veli Maudgalyâyana'nın anasını haşmetle kurtardıktan sonra iki defa dolaştığında…* M 4 / 45-47.

yiti+**Ø**: yedi defa

yiti yiti kün dyanlaġ men͡gi teginü ertürü yarlıḳ(a)dı: *... yedi defa yedi gün istiğrak zevkini haşmetle tattı, kabullendi(?)* M 7 /20-22.

bir+**Ø**: bir defa

antada basa şaḳimuni teŋ͡gri teŋ͡grisi burḳanıġ **bir** körmişke baḳşım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap toyın bolup vzanpat edgüsiŋ͡ge tegd(i): *Bundan sonra Şākyamuni'yi, Tanrılar Tanrısı Burkan'ı bir defa görmekle 'Siz üstadımsınız!' diye secdeye vararak sever ve kabullenir. Rahip olup upasampadā şerefine nail oldu…'* M 56 / 9-13.

-2. /türlüg/

altı **türlüg**: altı defa

ne tyan tutmışta oḳ yir suv **altı türlüg** tebreyür: *(tyan) tutar (?) tutmaz dünya altı defa titrer ilahî davulların sesleri işitilir* M 52 / 5-7.

-3. /ḳata/

bir **ḳata**: bir defa

bir ḳata nom işidip alḳu nızvanılarıġ arıtıp arḥant ḳutıŋ͡ga teginti.. üç yigirmi dutaġun: *Bir defa vaaz dinleyip bütün ihtirasları temizledi ve velilik için gayret etti* M 56 / 13-15.

-15. 2. Yaklaşık değer hâli

Bu hâl, yaklaşık bir değer ifade etmekle birlikte belirsizlik anlamı da taşır (Alyılmaz, 1994: 79). *Maytrısimit*'te yaklaşık değer hâli için */+Ø/*, */+çA/* ve */ḳata/* görev elemanlarından yararlanılmıştır:

-1. /+Ø/

yitinçsiz+**Ø** yitiz yaġız yir: erişilemeyecek kadar yüksek olan yağız yer

ança sav yarlıḳaduk(ta) **yitinçsiz yitiz yaġız yir** tebreyür: *Bunca sözleri buyurdukta erişilemeyecek kadar yüksek olan yağız yer titrer* M 48 / 22-23.

-2. /+çA/

biş yigirmi asaŋ͡gı nayut sanın+**ça**: on beş Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca

ulatı **biş yigirmi asaŋ͡gı nayut sanınça** yavaniki tınlıġlaraġ ḳutġaru yarlıḳap: *... bundan sonra da on beş Asamkhyeya kadar nayuta mikdarınca her cins varlığı haşmetle kurtarıp…* M 1 / 31-33.

-3. /kata/

erüş öküş **ḳata**: pek çok defa

sizi͡ngde adrılmaḳlıġ isig ḳoz içinte **erüş öküş ḳata** a/ /ndım –ni͡ng: ... *sizden ayrılmanın sıcak közü içinde pek çok defalar debelendim* M 90 / 29-31.

1.3.1.3.16. Karşılaştırma / Kıyaslama hâli

Karşılaştırma hâlini ifade etmek için */+TA/* görev elemanı kullanılmıştır.

-1. /+TA/

ana+**da** yigrek: anadan daha üstün

te͡ngri te͡ngrisi burḳan**+ta** yigrek: Tanrılar Tanrısı Burkan'dan daha üstün

asaġ tusu ḳıltaçılar ara **anada yigrek** bultukmaz .. edgülüg dıntarlar ara **te͡ngri te͡ngrisi burḳanta yigrek** yoḳ erür: *Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz. Şerefli rahipler arasında Tanrılar Tanrısı Burkan'dan daha üstünü yoktur* M 58 / 33-37.

sini+**te** taḳı yoḳ çıġay ınḳa: senden daha yersiz yurtsuz ve senden daha fakir

amtı **sinite taḳı yoḳ çıġay ınḳa** erü(r) men: *Şimdi (ise) yersiz, yurtsuzum ve senden daha fakirim* M 10 / 36-37.

1.3.1.3.17. Sınırlandırma hâli

Bir işin, hareketin sınırını, hududunu bildiren; yeri, zamanı, şahsı veya eylemin yapılış sayısını sınırlandıran hâldir (Alyılmaz, 1994: 80; Daşdemir, 2015: 88).

Tablo 32: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Sınırlandırma Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/+ñA tegi/	*/+TAn baş+ka/*
/+KA tegi/	*/+TAn hâriç/*
/+çA/	*/+(y)E/*
/+TA berü/	*/+TA/*
/+TA ınaru/	*/+Çiğ+İ+n+E/*
	/+İlİğ+İ+n+E /
	/+TAn gayrı/
	/+TAn be+rü/ ~ /+TAn be+ri+dir/
	/+(y)Edek/ ~ /(y)E değ-i+n/

/+CİK/
/+İİK/
/+TAn//
/+TAn itibaren/
/+(y)E kadar/
/+Dİr/

(Alyılmaz, 1994: 79; Alyılmaz, 1998; 51; Daşdemir, 2015: 88-89).

Metinde tespit edilen sınırlandırma hâli örnekleri şunlardır:

-1. /+ñA tegi/

alḳu üstün örtüki altın yapaḳı yiri**+n͡ge tegi**: bütün yukarıdaki, örtüleri ve aşağıdaki (bütün) yapılarına kadar

alḳu üstün örtüki altın yapaḳı yirin͡ge tegi altunluġ kümüşlüg vayturilaġ saprirlaġ bolur: *Bütün yukarıdaki örtüleri ve aşağıdaki (bütün) yapılarına kadar hep altından gümüşten vaidüryadan sphatikadandır* M 31 / 25-28.

-2. /+KA tegi/

min͡g yıl**+ḳa tegi**: bin yıla kadar

yan͡gı-ı kün oġrınta mintide maru **min͡g yılḳa tegi** tözün kişi(-ler) bilge yalan͡guḳ(la)r maytrı burḳan: *... yeni gün münasebetiyle bu andan itibaren bin yıla kadar asil insanlar, hâkim insanlar Maytrı Burkan'ı (bir dayanak olarak telakki etmelidirler)* M 8 / 56-59.

altın aviş tamu**+ḳa tegi:** *aşağıdaki Avici cehennemine kadar*

üstün ön͡g alḳınçusı ten͡gri yiri **altın aviş tamuḳa tegi** tüzü iştilti: *Yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avici cehennemine kadar hep işitildi* M 18 / 26-28.

yüz yıl+**ḳa tegi**: yüz yıla yakın

yüz yılḳa tegi uzun özin ḳalın ḳutın igsiz toġasız adasız tudasız ögrünçü men͡gin yirtinçü men͡gisin ürke ögrünçülüg ermeki bolzun: *Yüz yıla yakın uzun ömrü boyunca, büyük saadetlerle (vücudu) hastalıksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle dünyevî saadetlerle her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!* M 1 / 42-46.

-3. /+çA/

ern͡gek suḳıgın**+ça**: bir parmak hareketi kadar

ten͡gri burḳannın͡g manoçap atlıġ kü kelig erdemi küçinte **ern͡gek suḳıgınça** ödte .../takuti atlıġ kentü pryanınta belgü(lüg) bolu yarlıḳadı: *Tanrı Burkan'ın Manojalpa adlı meşhur zuhur kabiliyeti sayesinde bir parmak hareketi kadar (kısa) bir zamanda kendisinin ... adlı hücresinde haşmetle belirdi* M 4 / 47-51.

-4. /+TA berü/

kiçig**+de berü**: küçüklüğümden beri

aya yavaşım kim menin͡g **kiçigde berü** yıġmış ḳazġanmı(ş) edim tavarım erdi erser: *Benim küçüklüğümden beri biriktirdiğim, kazandığım ne malım mülküm var ise…* M 10 / 27-29.

-5. /+TA ınaru/

bükün**+te ınaru**: bugünden itibaren

men **bükünte ınaru** ölü ölginçe çḫşapat tamġa arıġ küzedür men: *'Bugünden itibaren ölünceye kadar Şila Mudrā'yı ('ahlak mührü') muhafaza edeceğim.'* M 18 / 7-9.

1.3.1.3.18. Benzetme / Benzerlik hâli

Fiilin "tarz", ismin "sıfat" bakımından benzetildiği unsuru gösterir. Benzerlik hâli, hâl zarfı ya da benzerlik tümleci yapar (Daşdemir, 2015: 73).

Tablo 33: *Maytrısimit*'te ve Türkiye Türkçesinde Benzetme / Benzerlik Hâli

***Maytrısimit*'te**	**Türkiye Türkçesinde**
/teg/	*/+Ø/<*gib+i*
/osuġluġ/	*/+CE/*
/+çA/	*/+CE+nE/</+çE+Kİn͡yE/*
	/+CE+sİ+n+E/
	**gib+i*
	*/+im *gib+i/ ~ /+(n)İn *gib+i/*

(Alyılmaz, 1994; 81; Alyılmaz, 1998: 51; Daşdemir, 2015: 73-74).

Metinde tespit edilen benzetme hâli örnekleri şunlardır:

-1. /teg/

ög ḳan͡g **teg**: ana baba gibi

ög ḳan͡g teg eçim sıntar selike bu maytrı(sm)it nom bititgeli ötüntümüz erti: *Ana baba gibi (olan) ağabeyim Sıntar Seli'ye bu din kitabını, Maytrısimit'i yazmasını rica ettik* M 1 / 10-12.

ḳaltı yaġı alḳınmış yula **teg**: tıpkı yağı azalmış bir lamba gibi

tan͡g başıntaḳı uyaḳur yultuzlar **teg**: sabaha karşı batan yıldızlar gibi

neçe bu altı ḳat ten͡gri yirinte erigme ten͡griler ... ten͡gri ḳatunları tunin künin ten͡gri men͡gisin͡ge esürüp yoḳsuz öd ertürürler erser ... neçe neçe kşan ödler ertser ança ança edgülüg özleri ten͡gri men͡gileri erter barır **ḳaltı yaġı alḳınmış yula teg tan͡g başıntaḳı uyaḳur yultuzlar teg** basa basa ten͡gri yirintin tayarlar': *Bu altı katlı tanrılar diyarında bulunan tanrılar ve tanrı hanımları gece gündüz tanrı sevincine sarhoş olup boşuna vakit geçiriyorlarsa zaman geçtikçe de o nispette üstün olan asılları, ilahî sevinçleri geçer gider; tıpkı yağı azalmış bir lamba gibi (veya) sabaha karşı batan yıldızlar gibi bir müddet sonra tanrılar diyarından düşerler!* M 103 / 26-35.

-2. /osuġluġ/

suv özeki kimi **osuġluġ**: su üzerindeki gemi gibi

ötrü bu üç min͡g uluġ min͡g yirtinçü yir **suv özeki kimi osuġluġ** altı türlüg tebredi: *Bundan sonra bu sayısız (= üç bin büyük bin) dünyalar, tıpkı su üzerindeki bir gemi gibi altı defa sallandı* M 18 / 14-17.

yaġmur **osuġluġ**: yağmur gibi

çintan nikişi birle ḳataġlıġ edgü yıdlaġ kuzişay mntark ulatı ten͡gridem ḫua çeçekler yüzken **yaġmur osuġluġ** yağıdtılar: *Sandal ağacı nikişi (?) ile pek güzel kokulu nilüfer çiçeklerini ve diğer semavi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar* M 18 / 34-38.

-3. /+çA/

yoğurt+**ça**: yoğurt gibi

amarıları ḳızartmış temirlig çomaḳların başḳa toḳışu **yoġrutça** miyilerin sançışu yiyürler: *Bazıları kızgın demirli çomaklar ile başlarına vurarak yoğurt gibi beyinlerini çıkarıp yerler* M 68 / 30-33.

ağır yük+**çe**: ağır bir yük gibi

amtı bu kentü bögrelerin **aġır yükçe** en͡ginlerinte yüde örtenü yala yorıyurlar: *(İşte) bu kötü amel yüzünden şimdi bu kendi böbreklerini ağır bir yük gibi omuzlarına yükleyip alev alev yanarak yürürler* M 75 / 55-58.

1.3.1.3.19. Seslenme hâli (*İng.* Vocative; *Alm.* Vokativ; *Fr.* Vocatif)

Gerçekte alıyıcı uyararak mesajın ya da bilginin iletilebilmesi için kişiyi iletişim ortamına çeken cümle ögeleri seslenmelerdir (Alyılmaz, 2011: 136; 2015: 56).

"Seslenmeler, konuşucunun kimi muhatap aldığını, kime seslendiğini gösterir. Bu soyut veya somut, hayalî veya gerçek bir muhatap olabilir. İnsan dışı bir varlığa seslenildiğinde bir kişileştirme (teşhis) söz konusudur." (Daşdemir, 2015: 152).

Türkiye Türkçesinde işaretsiz olan seslenme hâli için *Maytrısimit*'te */+yA/, /+°m/, /ay/*, */aya/* görev[22] elamanlarından yararlanılmıştır.

-1. /+yA/

uluş uluġı+**ya**: ey ülkenin büyüğü

ayaġḳa tegimlig anant (gauta)mi ḳatun oġrınta iki ilgin ḳavışurup ten͡gri ten͡grisi burḳan(ḳa) (i)nçe tip ötünti uluş uluġıya (ga)utami ḳatun sizin͡ge ... ... ///luġ erür: ...

[22] C. Alyılmaz' a göre seslenmeler "Verici ile alıcı / hatip ile muhatap arasında iletişimin sağlanabilmesi için bir duruma (situation) ihtiyaç vardır. Seslenmeler (hitaplar) / seslenme grupları (hitap grupları), söz konusu iletişimin gerçekleşmesinde uyaran / uyarıcı / dikkat çekici görevini üstlenirler. Yani verici, alıcıya mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir / hitap eder ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir / bilgiyi aktarır. Seslenmeler / seslenme grupları vericinin ve alıcının durumlarına, birbirleriyle olan münasebetlerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar. Seslenmeleri / seslenme gruplarını kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla kimi zaman işaretli, kimi zaman da işaretsiz (nonmarque [Ø]) olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil ögeleri olmalarına rağmen, seslenmelerle / seslenme gruplarıyla âdeta belirten - belirtilen / tamlayan - tamlanan ilişkisi kurarlar (Alyılmaz, 1999, s. 534). Daha detaylı bilgi için *bkz.* Semra Alyılmaz, "Türkçenin Söz Diziminde Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 54, 2015, ss. 31- 50.

hürmete layık Ānanda kraliçe Gautamī için iki elini kavuşturup, Tanrılar Tanrısı Burkan'a hürmetle şöyle dedi: 'Ey ülkenin büyüğü! Kraliçe Gautamī siz … … -dir…' M 21 / 18-24.

sen purnı+**ya**: sen ey Purnā

sen purnıya yıġılmış erüş öküş ḳuvraġḳa kin͡gürü sözleyü birgil: *'Sen ey Pürna! Toplanmış olan bu büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat!..'* M 81 / 8-10.

-2. /+°m/

ten͡gri+Ø+**m**: ey Tanrım

ḳop ḳamaġ tınlıġlar öze yarlıḳançuçı bilıġin yüz klp üç asan͡gı ödte edgü ḳılıç yıġdın͡gız **ten͡grim** .. anın͡g tuşinte tözkerinçsiz burḳan ḳutın bultun͡guz: *'Bütün yaratıklar içi merhamet ile yüz Kalpa ve. üç Asamkhyeya müddetince iyi ameller biriktirdiniz. Ey Tanrım! Bunların sayesinde içine işlenemeyen burkanlığa ulaştınız.*' M 51 / 62-66.

-3. /ay/ /aya/

ay oġlum: ey oğlum

ay oġlum uluġ ḳarı yüz yigirmi yaşlaġ men: *'Ey oğlum! Ben çok ihtiyar ve 120 yaşındayım* M 11 / 9-10.

aya yavaşım: ey azizim

aya yavaşım kim menin͡g kiçigde berü yıġmış ḳazġanmı(ş) edim tavarım erdi erser .. anı alḳu tözün maytrı birle soḳuşup: *'Ey Azizim! Benim küçüklüğümden beri biriktirdiğim, kazandığım ne malım mülküm var ise bunun hepsini Asil Maytrı'ya rastlayıp…'* M 10 / 27-29.

1.3.2. Fiil Çekim Ekleri

"Fiil çekimi, fiil kök ve gövdelerinde belirtilen soyut hareketin belli bir şekle, bir zamana ve şahsa bağlanması demektir, başka bir ifadeyle soyut hareketin somut hâle gelmesi demektir. Fiil ancak fiil işletme ekleri olan şekil, zaman ve şahıs eklerini alıp belirli kalıplara girmekle kullanılış sahasına çıkmış olur." (Eraslan, 2012: 333).

Maytrısimit'teki fiil çekim ekleri "kip ekleri" ve "kişi ekleri" alt başlıklarında incelendi.

1.3.2.1. Kip Ekleri

Fiiller, işletme eki alarak nihai fiil olarak kullanılırlar. Fiiller, dilde daima çekimli şekiller hâlinde bulunurlar. Fiillerin girmiş olduğu bu kalıplara kip denir (Eraslan, 2012: 333; Gülensoy, 2019: 558). *Maytrısimit*'teki kip ekleri; basit fiil çekimi ve birleşik fiil çekimi alt başlıklarında incelendi.

1.3.2.1.1. Basit fiil çekimi

Fiil kipleri hareketin belirtiliş şekline göre bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olmak üzere iki grupta toplanarak basit fiil çekimini oluştururlar (Eraslan, 2012: 333).

1.3.2.1.1.1. Bildirme kipleri

"Bildirme kipleri, hareketin yapılmakta olduğunu, geniş bir zaman süresi içinde yapılabileceğini, geçmişte yapıldığını veya gelecekte yapılacağını, hareketi şekil yanında zaman olarak da ifade eden kiplerdir. Uygurcada dört bildirme kipi bulunur." (Eraslan, 2012: 334).

Maytrısimit'teki bildirme kipleri dört başlık altında incelendi:

-1. Geniş zaman kipi

-2. Görülen / Bilinen geçmiş zaman kipi

-3. Duyulan / Öğrenilen geçmiş zaman kipi

-4. Gelecek zaman kipi

-1. Geniş zaman kipi: /-°r/

Geniş zaman ifadesinde kesinlik olmadığı için birden fazla zamanı ifade eder. Bu ekin kullanılış sahası Eski Uygurcadan sonra genişlemiştir. (Eraslan, 2012: 334-335). Şahıs zamiri menşeli şahıs unsurlarıyla kullanılan bu kipin metinden örnekleri şöyledir:

yükün-**ür** men (<yükün-Ø-Ø-**ür**+Ø-Ø+men): eğilirim

enetkek ilteki vaybaş şastar yaratdaçı ḳarungrivi sangabtri gunaprabi manoratide ulatı baḳşılar ḳutın͡ga **yükünür men**: *Hindistan'da Vaibhāşika eserleri telif etmiş olan Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha ve Manoratha'dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim* M 3 / 46-48.

örte-n-**ür** biz (<örte-n-Ø-**ür**+Ø-Ø+biz): yanarız

yaġ-**ar** (<yaġ-Ø-Ø-**ar**+Ø-Ø+Ø): yağar

başsız boyunsuz kögüzte yüzlüg men͡gizlig etüzümüz erür oḳsuz tegінçsiz ot yalın içinte **örtenür biz** .. etüzümüz öze örtlüg yalınlıġ bı bıçġu **yaġar**: *Başsız, boyunsuz göğüste yüzümüz vardır; bu kılıktayız. (Gelişi güzel) ateş ve alev içinde yanarız. Vücudumuz üzerine alevli bıçkı ve bıçaklar yağar* M 78 / 58-63.

- Geniş zamanın olumsuzu *-mA-z* ekiyle yapılır:

ög-**mez** men (<ög-Ø-**me-z**+Ø-Ø+men): övmem

edg(ü) oġlanım bu yat bu muntaġ tü(rlüg) emgeklerig körüp azḳıya ançaḳıya yime ajunlarıġ **ögmez men** alḳamaz men taḳı ne ayıtmış kergek öküşüg **ögmez men**: *'İyi! Oğlum, bu yabancı, bunca acıları görüp varlık şekillerinden birazını olsun övmem; nerede kaldı ki hepsini öveyim!..'* M 85 / 53-58.

-2. Görülen / Bilinen geçmiş zaman kipi: /-TI/

Görülen / bilinen geçmiş zaman kipi, fiilde belirtilen hareketin geçmiş zamanda, şahsın bilgisi dahilinde meydana gelip tamamlandığını belirtir (Eraslan, 2012: 338). (Kök)türkçede sadece iyelik menşeli şahıs unsurlarıyla kullanılan görülen geçmiş zaman eki, ifadeyi kuvvetlendirmek için Uygurcada şahıs zamiri menşeli şahıs ekleriyle de kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 340). *Maytrısimit*'te iyelik menşeli şahıs unsurlarıyla işlek kullanılmıştır:

bol-**tılar** (<bol-Ø-Ø-**tı**+Ø-Ø+lar): oldular

bol-**tu**-m (<bol-Ø-Ø-**tu**+Ø-Ø+m): oldum

ödür-**dü**-m (<öl-dür-Ø-**dü**+Ø-Ø+m): öldürdüm

yat-**dı**-m (<yat-Ø-Ø-**dı**+Ø-Ø+m): yattım

em-**di**-m (<em-Ø-Ø-**di**+Ø-Ø+m): emdim

iç-**ti**-m (<iç-Ø-Ø-**ti**+Ø-Ø+m): içtim

alġu menin͡g edgü öglilerim **boltılar**.. men yime olnan͡g ögleri ḳan͡gları **boltum** .. antaġ ogrı boltı isig özlerinte ön͡gi **ödürdüm** .. alḳunun͡g ḳarınlıġ ḳovuḳlarınta **yatdım** alḳunun͡g sütin **emdim** … antaġ oġrı boltı ol oḳ tınlıġlarnın͡g isig ḳanların **içtim**: *Hepsi*

benim dostlarım (edgü ögli) oldular. Ben de onların anaları, babaları oldum. Öyle zaman oldu (ki) öldürdüm. Hepsinin karın boşluklarında (yani: ana rahmi) yattım. Hepsinin sütünü emdim. Öyle zaman oldu (ki) bizzat bu yaratıkların sıcak kanlarını içtim M 33 / 47-55.

-3. Duyulan / Öğrenilen geçmiş zaman kipi: /-mIş/

"Duyulan geçmiş zaman kipi şekil olarak bildirme, zaman olarak da dolaylı geçmiş zamanı ifade eder." (Eraslan, 2012: 341). Duyulan / öğrenilen geçmiş zaman kipi, metinde şahıs zamiri menşeli şahıs unsurlarıyla kullanılır:

kel-**miş** men (<kel-Ø-Ø-**miş**+Ø-Ø+men): geldim, gelmişim

man͡ġa (biş) (yüz) yaratmaḳ sizin͡ge umunçl(uġın) ayıġ ıraḳ yolt(a) emgenü kelmiş men: *Bana (beş yüz) altın (gerek); size güvenerek kötü, uzak bir yoldan ızdırap çekerek geldim; benim umudumu kırmayın!* M 11 / 1-3.

soḳuş-**mış** biz (<sokuş-Q-Ø-**mış**+Ø-Ø+biz): rastladık, rastlamışız

t(ükel) bilge ten͡gri ten͡grisi burḳan b(irle) **soḳuşmış biz**: *Mükemmel hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkan'a rastladık* M 23 / 3-5.

• Uygur Türkçesinde */-yUk/* ekli geçmiş zaman kipi de kullanılır fakat *Maytrısimit*'te tespit edilememiştir.

-4. Gelecek zaman kipi: /-GAy/

Gelecek zaman kipinde belirtilen zaman şimdiki zamandan başlayıp geleceğe uzanan kesin bir zamandır. Bu bakımdan içinde geniş zaman ve şimdiki zaman da yer alır. Çekimde zamir menşeli şahıs ekleri kullanılır. (Eraslan, 2012: 343). Metinde tespit edilen gelecek zaman kipi örnekleri şunlardır:

bul-**ġay** siz (<bul-Ø-Ø-**gay**+Ø-Ø+siz): ulaşacaksınız

(vaj)ırlıġ örgün öze o(luru)p burḳan ḳutın **bulġay siz**: … *ağacı dibinde elmas taht üzerine oturup burkanlığa ulaşacaksınız* M 39 / 1-3.

(emgek) emgen-**gey** sizler (<em-gen-Ø-**gey**+Ø-Ø+sizler): acı çekeceksiniz

(ol) ödün avış tamuda aç(ıġ) **(emgek) emgengey sizler**: *O zaman Avīci adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz* M 67 / 28-29.

uḳa u-**ġay**lar (<uk-a-u-**gay**+Ø-Ø+lar): anlayabilecekler

sizi͡ng nomlamış nomu͡nguznı ... tıda **uḳa uġaylar**: *... sizin vaaz ettiğiniz dininizi anlayabilecekler* M 26 / 21-22.

toḳı-**ġay**lar (<toḳı-**gay**+Ø-Ø+lar): dövecekler

birükiye birmez ök erser siz mini ikile tünerig ḳunlıḳta (kemişgey)ler tünin künin **toḳıġaylar**: *Eğer bana bir şey vermez iseniz beni tekrar karanlık hapishaneye (atacaklar) gece gündüz dövecekler* M 11 / 4-7.

- */-GAy/* gelecek zaman kipinin kısalmış şekli */-GA/* eki *Maytrısimit*'te tespit edilememiştir. Uygurcada ayrıca */-çA/* ve */-çI/* gelecek zaman kipleri de vardır (Eraslan, 2012: 345).

1.3.2.1.1.2. Tasarlama kipleri

Tasarlama kipleri, hareketin zaman ifade etmeyip tasarlanmış olduğunu belirtir (Eraslan, 2012: 345). *Maytrısimit*'te emir, istek, şart ve gereklilik olarak dört tasarlama kipi incelenmiştir.

-1. Emir kipi: /+Ø/

"Türkçede fiillerin bütün kipleri karşısında emir 2. teklik şahıslarında şahıs, ek fiil ve kip ve yüklem ismini oluşturucu ögeleri; 2. çokluk şahıslarında ve 3. şahsa dolaylı emirde, ek fiil ve kip ve yüklem ismini oluşturucu ögeleri işaretsizdir." (Gemalmaz, 2010: 276).

Maytrısimit'te emir kipi; fiil kök, köken ve gövdelerinin üzerilerine işaretsiz morfem /+Ø/ getirilerek ifade olmuştur (Alyılmaz, 2011: 150).

sözleyü bir-**Ø**+Ø+gil: anlat, anlatıver

sen purnıya yıġılmış erüş öküş ḳuvraġḳa kin͡gürü **sözleyü birgil**: *Sen ey Pürna! Toplanmış olan bu büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat!* M 81 / 8-9.

unıtma-**Ø**+n͡g: unutmayın

ḳayu ödün burḳan yirtinçüde belgürser siz .. ol ödün bizni yime **unıtman͡g**: *'Hangi devirde burkan olarak dünyada zuhur ederseniz, o devirde bizi de unutmayın!'* M 18 / 48-51.

ayıt-**Ø**+zun: sorsun

şva teŋ͡gri teŋ͡grisi burḳanḳa **ayıtzun** siz yime ançġınça barıp ...//ġ ḳınturuŋ͡g. *Tanrılar Tanrısı Burkan'a sorsun. Siz de bu arada gidip ... zahmete katlanın* M 20 / 20-21.

-2. Şart kipi: /-sAr/

1. tip yani şahıs zamiri menşeli şahıs ekleriyle çekime giren şart kipi, tamamlanmamış ve zamansız bir hareket ifade eder. "Şart kipindeki hareket asıl hareket olmayıp, bağlı ve asıl harekete yardımcı bir harekettir." (Eraslan, 2012: 348). Şart kipinin metinde tespit edilen örnekleri şunlardır:

belgür-**ser** siz: zuhur ederseniz

ḳayu ödün burḳan yirtinçüde **belgürser siz** .. ol ödün bizni yime unıtmaŋ͡g: *Hangi devirde burkan olarak dünyada zuhur ederseniz, o devirde bizi de unutmayın!* M 18 / 48-51.

kör-**ser**ler: görseler

tınl(ıġ)lar **körserler** şaḳi toyınlar özlügüg ölürürler ermiş: *Yaratıklar görseler, Şakya rahipleri, canlıları öldürüyorlar imiş* M 58 / 4-6.

araġ turuġ köŋ͡gülin tut-**sar**: temiz kalple tatbik etse

bir tün küzedgülüg baçaġ sekiz çḫşaput **araġ turuġ köŋ͡gülin tutsar** alḳu ol tınlıġlar maytrı burḳan birle toġarlar: *... bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) sekiz ahlak kaidesini temiz kalple tatbik etse bütün bu yaratıklar Maytrı Burkan ile birlikte doğarlar* M 27 / 14-17.

olur-**sar** men: otursam

ötrü inçe saḳınç saḳınur .. maŋ͡ga yime oḳşatı ermez .. kim şanki çkrvrt ilig ḳanta öŋ͡gi ödrülüp orduta ḳarşıda **olursar men** anın men yime şmnanç bolayın: : *Bunun üzerine şöyle düşünür: 'Benim, dünya hükümdarı Şankha'dan ayrılıp sarayda kalmam doğru değildir. Bu yüzden ben de rahibe olayım.'* M 51 / 25-30.

uḳ-ma-**sar** men: anlamasam

titrüm t(eriŋ͡g) ḳoduru **uḳmasar men** ḳurtu(maz men): … *kesin ve derin (bir biçimde) nüfuz ederek anlamasam kurtulamam* M 96 / 4-5.

-3. Gereklilik kipi: /-mIş kergek/

Uygurcada gereklilik kipi için özel bir şekil ve zaman eki yoktur. Gereklilik ifadesi daha ziyade *kergek* kelimesiyle sağlanır. /*-GU/* ekiyle kurulanlarda gereklilik ifadesi ekin kendisinde mevcuttur (Eraslan, 2012: 350). Metinde gereklilik kipini karşılayan örnekler şunlardır:

uḳ-**mış kergek**: kavramak gerek

üstün (teṉgri) altın yalaṉguḳ //-.. -uġ edgü ḳılınç ḳazġ(an-) alḳu asaġ tust ḳılmaḳlıġ (alpın) erdemin **uḳmış kergek**: … *yukarıda ilahlar, aşağıda insanlar ... sevap kazanmak bütün hizmet etme ... kabiliyetini kavramak gerektir* M 5 / 49-53.

tut-**mış kergek**: tutmak gerek

örit-**miş kergek**: pişman olmak gerek

anın bilge kişi köṉgülüg kögüzüg arıġ turuġ **tutmış kergek** ḳılmış mün yazuḳḳa ökünç köṉgül **öritmiş kergek**: *Bu yüzden hâkim bir kimse gönlünü temiz, saf tutması gerektir. İşlediği günahlara pişman olması gerektir* M 69 / 37-41.

- Gereklilik kipinin *-GU ol, -GUlUk + ol, -mAk kergek*, *-GU kergek* şekilleri tespit edilememiştir.

-4. İstek kipi: /-A/

Maytrısimit'teki istek kipi fiil, kök, köken ve gövdelerinin üzerilerine */-A/* morfemi getirilerek işaretlenmiştir (Alyılmaz, 2011: 149). Metinde istek kipini karşılayan örnekler şunlardır:

tuyuz-**a**-yın (<tuyuz-**a**+Ø-Ø+yin): bildireyim

amtı men barıp şariputri (arḥant)ḳa **tuyuzayın**: *Şimdi ben gidip (Veli) Şāriputra'ya bildireyim* M 20 / 17-18.

bar-**a**-lım (<bar-**a**+Ø-Ø+lım): gidelim

amtı kentü kentü ergülük evke **baralım**: *Şimdi hepimiz ayrı ayrı kendi evlerimize gidelim* M 12 / 31-32.

1.3.2.1.2. Birleşik fiil çekimi

Birleşik fiil çekimi, birden fazla kip ekiyle oluşan -genellikle iki kipten oluşan- ilk fiilin esas fiil olduğu ikinci fiilin ise yardımcı fiil olarak çekime katıldığı fiillerdir (Alyılmaz, 2011: 151; Eraslan, 2012: 351). Metinde birleşik fiil çekimi "hikâye", "rivayet", "şart" birleşik çekimi olarak üç başlık altında incelendi.

-1. Hikâye birleşik çekimi

-1.1. Geniş zamanın hikâyesi

kör-**ür er-ti**+Ø: görür idi

ḳutrultaçı tınlıġlarnıng köngül kögüz töz yıltız ḳılınç eriglerin utġuratı **körür erti**: *Kurtulacak olan yaratıkların gönlünü kalbini, kökünü esasını, tavır ve hareketlerini tamamıyla görür idi* M 4 / 12-14.

ö-**yür** saḳın-**ur er-di**+Ø: düşünür idi

ol tigin toyı(n) bolup sögüt tüp(inte) olurup /...//u ḳunçuy suntari (kunçuyu)ġ **öyür saḳınur erdi**: *Bu prens rahip olunca bir ağacın altında otururken kraliçesi Sundari kraliçeyi düşünür idi* M 57 / 13-15.

kemiş-**ür er-di**+Ø: (iz) atar idi

ḳıl-**ur er-di**+Ø: yapar idi

ḳadaġ sözlü(g) yinçge uvşaḳ ḳurt konguzuġ ölürüp tengri burḳan(ıġ) tepmiş izinte **kemişür erdi** .. tınl(ıġ)lar körserler şaḳi toyınlar özlügüg ölürürler ermiş tip saḳınzun tip ince **ḳılur erdi**: *Haksız konuşan, ince ufak kurtları öldürüp Tanrı 'Burkan'ın Şākya rahipleri geçtiği yola (iz) atar idi. Yaratıklar görseler, Şakya rahipleri, canlıları öldürüyorlar imiş.' Diye düşünsün diye şöyle yapar idi* M 58 / 2-8.

tapın-**ur er-di**+ler: tapınırlar

tapıġ uduġ ḳılmadın kirtgünçlüg upasılarnang birmiş buşıların **tapınur erdiler**: *Kendiliklerinden saygı ve tapınma göstermeksizin inanmış müminlerin verdikleri sadakalar ile tapınırlar, saygı gösterirler* M 73 / 1-3.

-1.2. Görülen geçmiş zamanın hikâyesi

ölür-**diler er-di**+Ø: öldürdüler idi

sansız tümen yalan͡guḳlarıġ **ölürdiler .. erdi**: Sayısız geyikleri öldürmüşler idi M 75 / 5-7.

ölür-**di er-di**+Ø: öldürdü idi

bir ḳılıçın tümenke bir egsük kişi yalan͡guḳuġ **ölürdi erdi**: *Bir kılıç ile 10 000'den bir eksik insan öldürdü idi* M 58 / 24-26.

-1.3. Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi

Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi *Maytrısimit*'te tespit edilememiştir.

-1.4. Gelecek zamanın hikâyesi

yara-**ġay er-di**+n͡g: yakışacak idi

ḳop ḳamaġ dıntarlarda ḳutadmış ten͡gri ten͡grisi burḳan yarlıḳar alḳu kedgü tonanġu böz ara bu böz erdni yig erür .. **yaraġay erdin͡g**: *'Bütün rahipler tarafından taziz edilmiş Tanrılar Tanrısı Burkan buyurur, bütün giyilecek kuşanılacak pamuklu kumaşlar arasında bu pamuklu kumaş cevheri en iyisidir. Sana yakışacak idi* M 24 / 7-10.

toġ-**ġay er-di**+miz: doğacak idik

alḳu ten͡gri yirinte **toġġay erdimiz**: *Hepimiz tanrılar ülkesinde doğacak idik* M 72 / 32-33.

yig bol-**ġay er-ti**+Ø: daha da artacak idi

açmaḳ suvsamaḳ emgekimiz ḳaçanın͡g nen͡g sönmez **yig bolġay erti**: *Açlık ve susuzluk ızdırabımız hiçbir zaman dinmez, daha da artacak* M 110 / 20-22.

-1.5. Emrin hikâyesi

yarlıḳa-**+zun er-di**+Ø: arz etsin

bizin͡g ilkideki ḳılmış ḳılınçımızını yıġılmış ḳuvraġḳa **yarlıḳazun erdi**: *Bizim vaktiyle işlediğimiz günahları, toplanmış olan cemaate arz etsin!* M 70 / 50-52.

kör-**+zün er-di**+Ø: görsün idi, görsün

maytrı burḳan (bizni) **körzün erdi**: Maytrı Burkan, (bizi) görsün M 71 / 31-32.

-2. Rivayet birleşik çekimi

Rivayet birleşik çekimi Eski Uygurca eserlerde nadir görülen çekimdir (Eraslan, 2012: 353). *Maytrısimit*'te de örneği azdır.

ölür-**ürler er-miş**+Ø: öldürürler imiş, öldürüyorlar imiş

tınl(ıġ)lar körserler şaḳi toyınlar özlügüg **ölürürler ermiş** tip saḳınzun tip ince ḳılur erdi: *'...Yaratıklar görseler, Şakya rahipleri, canlıları öldürüyorlar imiş.' diye düşünsün diye şöyle yapar idi* M 58 / 4-8.

-3. Şart birleşik çekimi

-3.1. Geniş zamanın şartı

yi-**yür** yun͡gla-**yur er-ser**: yer ve kullanırsa

(s)en͡gik sen͡grem sanlıġ edin (tavarın) yimen͡gler yun͡glaman͡glar ... birük **yiyür yun͡glayur erser** ... (ol) ödün avış tamuda aç(ıġ) (emgek) emgengey sizler: *Manastıra ait malları yemeyin, kullanmayın! ... Eğer yer ve kullanırsa... O zaman Avīci adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz* M 67 / 25-29.

-3.2. Görülen geçmiş zamanın şartı

yig er-me-**di er-ser**: olmadı ise

yig bol-ma-**dı er-ser**: olmadı ise

birükin bu yir suvda tükel bilge burḳan **yig ermedi erser** anın͡g (n)omlamış nomı yigde yig **bolmadı erser** .. antaġ oġlaġu antaġ // /ngiligin ulġadmış yaşıda ... (ına)llar çorlar evlerin (barḳların) ḳodup toyın dıntar (bolmaz)lar erti: *'Eğer bu dünyada mükemmel hakîm Burkan çok iyi olmadıysa, onun açıkladığı dini, en iyisi olmadı ise bu kadar zarif, yumuşak ... büyümüş Yaşa ... vekiller, Çorlar evlerini (barklarını) terk edip rahip olmazlar idi* M 7 / 48-57.

todur-**dı** ḳantur-**dı er-ser**: temizledi ise

ol ... (t)ü türlüg aşın işgün ... **todurdı ḳanturdı erser** .. men ... anı tözünler ... bilge biligin ögrünçün todurtum: *O beni dünyevi su ile ... temizledi ise, onu ben sekiz ... asil çayların suyu ile yıkadım* M 21 / 11-13.

-3.3. Duyulan geçmiş zamanın şartı

teg-**miş er-ser**: elde etmiş olsalar

uluġ uluġ edgü(ke) (er)d(em)ke **tegmiş erser** yime küvenç (kön͡gül) (turġur)mazlar: *Pek büyük üstünlükler elde etmiş olsalar dahi (yine de) gurur (duymazlar*) M 59 / 17-18.

tegrikle-**miş er-ser**: çevrilmiş ise

bilip uḳup ḳılmış o(tsuz) emsiz ürüntegsiz ḳılmış erser a(yıġ) ḳılınçların **tegriklemiş erser** ... (ayıġ) yavlaḳ utlılıġ erser: *[1] Bilerek işlenmiş, [2] gerekli araçlar bulunmamış; [3] kötü amellerle çevrilmiş [4] ve herhangi bir tohumun kötü sonucu (etkili olmuş) ise [—5. sebep yok!—]* M 79 / 11-12.

-3.4. Gelecek zamanın şartı

Gelecek zamanın şartı *Maytrısimit*'te tespit edilememiştir.

1.3.2.2. Kişi / Şahıs Ekleri

1.3.2.2.1. Şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri

Şahıs zamiri menşeli şahıs eklerinin / 1. tip şahıs unsurlarının fiil çekiminde kullanılması, Eski Türkçeden önceki devirlere ulaşır. Uygurcada zamir kökenli şahıs unsurları geniş zaman, duyulan geçmiş zaman, gelecek zaman ve şart kiplerinde kullanılmaktadır (Eraslan, 2012: 330). *Maytrısimit*'te kullanılan şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri şunlardır:

Tablo 34: *Maytrısimit*'te Şahıs Zamiri Menşeli Şahıs Ekleri

	Teklik	**Çokluk**
1. Şahıs:	*/+ben/~/+men/*	*/+biz/*
2. Şahıs:	*/+sen/*	*/+siz/, /+sizler/*
3. Şahıs:	*/+Ø/*	*/+Ø/*

Metinden tespit edilen şahıs zamiri menşeli şahıs eki örnekleri:

-1. /+men/ (I. teklik şahıs için)

yükünür **men** (< yükünür erür **men**): eğilirim

enetkek ilteki vaybaş şastar yaratdaçı ḳarungrivi sangabtri gunaprabi manoratide ulatı bakşılar ḳutın͡ga yükünür **men**: *Hindistan'da Vaibhāşika eserleri telif etmiş olan*

Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha ve Manoratha'dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim M 3 / 46-49.

teginür **men** (teginür erür **men**): değerlendiririm

ınanur **men** (<ınanur erür **men**): inanıyorum

siz taplamış edgü törü toḳu taplayu teginür **men** burḳan ḳutın͡ga uluġ umuġ tuta teginür **men** bu nom ḳutın͡ga ınanur **men** burson͡g ḳuvraġ erdni ḳutın͡ga ınanur **men**: *Tarafınızdan değerlendirilmiş iyi düzeni, töreyi ben (de) hürmetle değerlendiririm. Burkanlık için büyük bir umut besliyorum! Bu din asaletine inanıyorum! Cemaat cevheri asaletine inanıyorum*! M 18 / 1-6.

-2. /+sen/ (II. teklik şahıs için)

ayıtur **sen** (<ayutur erür **sen**): sordun

yig ayıtur **sen** amtı titrü tın͡gla: *... iyi sordun. Şimdi iyi dinle!* M 20 / 2-3.

-3. /+Ø/ (III. teklik ve çokluk şahıs için)

yaraşmış erür+**Ø**: yakışmış

oḳşatı erür+**Ø**: benziyor

körün͡g siz ḳaujiki ançama körkle kraza ton birle yaraşmış erür .. artuḳta artuḳ ten͡gri ten͡grisi burḳan birle oḳşatı erür: *Güzel elbise de ne yakışmış! Tıpatıp Tanrılar Tanrısı Burkan'a benziyor* M 18 / 55-58.

tayar+Ø-Ø+**Ø**: (<tayar er-ür+**Ø**): düşer

yine yine tayar ol antaġ (nız)vanı basınçın͡ga ulınıp kentü (et)üzin ölürüp nırvanḳa barır: *(Fakat) tekrar tekrar düşer ve bunca ihtirasların baskısı altında kıvrandığından kendi vücudunu öldürüp Nirvana'ya varır* M 2 / 3-6.

yigrek yoḳ erür+**Ø**: daha üstünü yoktur

edgülüg dıntarlar ara ten͡gri ten͡grisi burḳanta yigrek yoḳ **erür**: *Şerefli rahipler arasında Tanrılar Tanrısı Burkan'dan daha üstünü yoktur* M 58 / 34-37.

-4. /+biz/ (I. çokluk şahıs için)

bitiyür+Ø-Ø+**biz** (<tezer erür **biz**): yazarız

biz munta ... yalınlıġ kelemin sukin öz ilgin öz etüzümüzni ḳarnımızını uçamızını enin͡gümüzni butumuznı başımızını yüzümüzni bitiyür **biz**: *Biz burada alevli bir kalem, bir fırça ve kendi elimiz ile kendi vücudumuza, karnımıza, omuzumuza, butumuza, başımıza, yüzümüze yazarız* M 61 / 1-6.

yiyür+Ø-Ø+**biz** (<yiyür erür **biz**): yeriz

içer+Ø-Ø+**biz** (<içer erür **biz**): içeriz

ol antaġ tırn͡gaḳın kentü etüzümüzteki . etimizni yinimizni üzüp iskep yiyür **biz** .. suvsasar biz kentü ḳanımızını içer **biz**: *Bu cinsten tırnaklarımızla kendi vücudumuzdaki etimizi, derimizi deler, dider ve yeriz. Susayınca (da) kendi kanımızı içeriz* M 62 /13-14.

-5. /+siz/

bulġay+Ø-Ø+**siz** (bulgay erür **siz**): ulaşacaksınız

(vaj)ırlıġ örgün öze o(luru)p burḳan ḳutın bulġay **siz**: *ağacı dibinde elmas taht üzerine oturup Burkanlığa (burkan kutı) ulaşacaksınız* M 39 / 1-3.

belgürser+Ø-Ø+**siz** (belgürser erür **siz**): zuhur ederseniz

ḳayu ödün burḳan yirtinçüde belgürser **siz**: *Hangi devirde burkan olarak dünyada zuhur ederseniz…* M 18 / 48-50.

1.3.2.2.2. Diğer şahıs ekleri (oblique yapılar)

1.3.2.2.2.1. İyelik eki menşeli şahıs ekleri

Kaynağını iyelik eklerinin oluşturduğu bu tür şahıs ekleri, (Kök)türkçede hikâye kipinden ve fiilden yapılan görülen geçmiş zaman *(/+T+I/)* ve gelecek zamandan *(/+sIK/)* sonra (Alyılmaz, 1994: 237), Eski Uygurcada ise sadece görülen geçmiş zamandan sonra kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 332).

Tablo 35: *Maytrısimit*'te İyelik Eki Menşeli Şahıs Ekleri

	Teklik	**Çokluk**
1. Şahıs:	*/+m/*	*/+mIz/*
2. Şahıs:	*/+ñ/*	*/+nGIz/, /+nGIzlAr/*
3. Şahıs:	*/+Ø/*	*/+Ø/*

Metinden tespit edilen iyelik ekli şahıs eklerinin örnekleri:

-1. /+m/ (I. teklik şahıs için)

edgü er-di+Ø-Ø+**m**: iyi idim

yaşadı+Ø-Ø+**m** (< yaşad+ı er-ür**+m**): yaşadım

edgü edgü tözün oġlum a͡ngsız inç artuḳ edgü erdi**m** .. ne üçün tip tiser yüz (yıl) yaşadı**m** tünüg adıra sanasar tört tümen üç mi͡ng iki yüz tünler ertdi: *'İyi, iyi! Asil oğlum! Ben çok sakin, pek iyi idim. Neden? Yüz yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa 43200 gece geçti* M 9 / 3-8.

birdi+Ø-Ø**+m** (<bird+i er-ür**+m**): sadaka verdim

kim esirgençsiz kö͡ngülin ed tavar buşı birmek ..men yime alḳu aġı barım iliksiz tutuḳsuz kö͡ngülin buşı birdi**m**: *'Övülmüş âdete göre nasıl sakınmadan mal mülk sadaka olarak verilirse ben de bütün malımı mülkümü cömertçe sadaka olarak verdim* M 10 / 13-17.

boltu+Ø-Ø+**m** (<bolt+u+er-ür**+m**): oldum

ödürdü+Ø-Ø**+m** (<öldürd+i er-ür**+m**): öldürdüm

emdi+Ø-Ø**+m** (<emd+i+er-ür**+m**): emdim

men yime olarna͡ng ögleri ḳa͡ngları boltu**m** . antaġ ogrı boltı isig özlerinte ö͡ngi ödürdü**m** alḳunu͡ng ḳarınlıġ ḳovuḳlarınta yatdım alḳunu͡ng sütin emdi**m**: *Ben de onların anaları, babaları oldum. Öyle zaman oldu (ki) öldürdüm. Hepsinin karın boşluklarında (ana rahminde) yattım. Hepsinin sütünü emdim* M 33 / 48-53.

-2. /+ñ/ (II. teklik şahıs için)

bardı+Ø-Ø**+n͡g** (<bard+ı+er-ür**+n͡g**): gittin

etüzümteki küçümin sen ḳarımaḳ ilitü bardı**n͡g**: *Vücudumdaki gücümü, kuvvetimi sen ihtiyarlık, alıp gittin!* M 12 / 48-49.

-3. /+Ø/ (III. teklik ve çokluk için)

yarlıḳadı+Ø-Ø+**Ø** (<yarlıḳad+ı er-ür+**Ø**): kurtardı

-bi ġantarvılar iligin ḳutġar (ḳa)lır üçün kungḳauçı etüzin belgürtüp ḳung͡ḳau etizip ḳutġaru **yarlıḳadı**: *Güzel kokulu mızıkacılar hükümdarını kurtarmak için mızıkacı ('harpçı') kılığına girip harp çalarak haşmetle kurtardı* M 4 / 3-6.

yarlıḳar er-di+**Ø**: anlar idi

ḳayu dyan smar küçinte sekiz türlüg tözün yolta ingüsin inmegüsin utguraḳ uḳa **yarlıḳar erdi**: *...öylesine istiğrak sayesinde sekiz kısımlı asil yoldan inip inmemesine (veya: ayrılıp ayrılmamasını) katî olarak haşmetle anlar idi* M 4 / 19-22.

sıḳıntı+Ø-Ø+**Ø** (<sıḳınt+ı er-ür+**Ø**): sığındı

sönmedi+Ø-Ø+**Ø** (<sönmed+i er-ür+**Ø**): geçmedi, dinmedi

titreyür er-ti+**Ø**: titreyip duruyordu

anın͡g ara bir kuşlaġu ḳuşḳa kovitmış kögürçgün mun͡gḳa tarḳḳa tegip şariputri arḥantnın͡g köligesin͡ge **sıḳıntı** ınçe ök ḳorḳınçı **sönmedi** bezer **titreyür erti**.. antran kopup ten͡gri burḳannın͡g köligesin͡ge **sıḳıntı**: *... bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şāriputra'nın gölgesine sığındı, fakat korkusu geçmedi, titreyip duruyordu* M 5 / 24-29.

-4. /+mIz/ (I. çokluk şahıs için)

tükedi+Ø-Ø+**miz** (<tüked+i er-ür+**miz)**: bitirdik

alḳu işleyü tükedi**miz**: *Hepsini çalışarak bitirdik* M 12 / 29-30.

uz uzaġut er-di+**miz**: madrabaz idik

sözledi+Ø-Ø+**miz** (<sözled+i er-ür+**miz**): söyledik

ögdü+Ø-Ø+**müz** (<ögd+ü er-ür+**miz**): övdük

yirdi+Ø-Ø+**miz** (<yird+i er-ür+**miz**): yerdik

mündi+Ø-Ø+**miz** (<münd+i er-ür+**miz**): kötüledik

ant antıḳtı+Ø-Ø+**mız** (<antıkt+ı er-ür+**miz**): yemin ettik

kişi ajunınta erken **satıgçı yuluġçı uz uzaġut erdimiz** az ḳılınçımız küçlüg bolup ezük savlar **sözledimiz** .. taḳı yime ḳodıḳı yavaz ed tavarlarıġ satıġḳa tegzün tip **ögdümüz**.. yıvdımız adnaġunun͡g edgü edin tavarın **yirdimiz mündimiz** .. satıġ yul(uġ) oġrınta **ant antıḳtımız**: *'Şöyle diye insanlar âleminde iken satıcı ve alıcı, madrabaz idik. Hırsımız (az kılınç) güçlenip, yalan söyledik ve yine bayağı, kötü malları satılsın diye övdük. Başkasının iyi malını yerdik ve kötüledik. Alım ve satım esnasında (yalan yere) yemin ettik* M 61 / 15-24.

-5. /+nGIz/ (II. çokluk şahıs için)

yıġdı+Ø-Ø+**n͡gız** (<yıġ**dı**+er-ür+**n͡gız**): biriktirdiniz

ḳop ḳamaġ tınlıġlar öze yarlıḳançuçı biligin yüz klp üç asan͡gı ödte edgü ḳılıç **yıġdın͡gız** ten͡grim: *'Bütün yaratıklar içi merhamet ile yüz Kalpa ve üç Asamkhyeya müddetince iyi ameller biriktirdiniz, ey tanrım*! M 51 / 62-65.

toyın er-di+**n͡giz**: rahip idiniz

ön͡gre ödün şakimun burḳan nomınta açiti atlıġ toyın erdi**n͡giz**: *Vaktiyle Şakyamuni Burkan'ın dininde Ajita adlı bir rahip idiniz* M 45 / 3-4.

yidi+Ø-Ø+**n͡gizler** (<yidi+er-ür+**n͡gizler**): harcadınız, yediniz

öz etüzün͡güzlerni bizni yime urunçaḳ yidi**n͡gizler**: *Kendi vücutlarınızı ve bizi harcadınız!* M 73 / 16-17.

1.3.2.2.2.2. Diğer özel yapılar

Bu gruba giren şahıs ekleri iki ana başlık altında incelendi:

-1. Emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

-2. İstek şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

-2. 1. Emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

C. Alyılmaz, emir kipinin şahıs eklerini III. teklik ve çokluk şahıslar için dolaylı (direct) ve II. teklik ve çokluk şahıslar için dolaysız (indirect) olmak üzere iki şahıs çekimine ayırır (Alyılmaz, 1994: 245).

Tablo 36: *Maytrısimit*'te Emir Şekli Üzerine Getirilen Şahıs Ekleri

		Teklik	Çokluk
	1. Şahıs:	-	-
Dolaysız (Indirect)	**2. Şahıs:**	*/+Ø/, /+°ñ/*	*/+°ñ/*
Dolaylı (Direct)	**3. Şahıs:**	*/+zUn/*	*/+zUn/*

Metinden emir şekli üzerine getirilen şahıs eki örnekleri:

-1. Dolaysız (Direct) emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

-1.1. /+Ø/ (II. teklik şahıs için)

işid-Ø+**Ø**: işit

kolula-Ø+**Ø**: anla

taḳı sen anant edgüti **işid** ḳoduru **ḳolula**: *… ve sen, Ânanda, iyi işit, tam anla!* M 22 / 4-5.

sözleyü bir-Ø+**Ø**+gil: anlat, anlatıver

sen purnıya yıġılmış erüş öküş ḳuvraġḳa kin͡gürü sözleyü birgil: *Sen ey Pürna! Toplanmış olan bu büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat!* M 81 / 8-9.

-1.2. /+°ñ/ (II. teklik ve II. çokluk şahıs için)

(b)ususluġ bolma-Ø+**n͡g**: tasalanmayın

anta öt(rü) ol ten͡gri badarı (braman)ḳa ınçe (tip) tidi emgek(lig) (b)ususluġ bolman͡g: *Bunun üzerine bu Tanrı, Badhari Brahman'a şöyle dedi: 'Dertlenip tasalanmayın!..'* M 16 / 10-12.

unıtma-Ø+**n͡g**: unutmayın

ḳayu ödün burḳan yirtinçüde belgürser siz .. ol ödün bizni yime **unıtman͡g**: *'Hangi devirde burkan olarak dünyada zuhur ederseniz, o devirde bizi de unutmayın!'* M 18 / 48-51.

ḳıntur-Ø+**un͡g**: katlanın

şva ten͡gri ten͡grisi burḳanḳa ayıtzun siz yime ançġınça barıp ...//ġ **ḳınturun͡g.** *Tanrılar Tanrısı Burkan'a sorsun. Siz de bu arada gidip ... zahmete katlanın* M 20 / 20-21.

yarat-Ø+**ın͡g**: teçhiz edin, düzenleyin

amtı siz ol sögüt erdnig adruḳ adruk itigin itinig yaratın͡g: *'Şimdi siz cevher-ağacını türlü türlü süslerle süsleyin! Teçhiz edin!'* M 37 / 2-4.

-2. Dolaylı (Indirect) emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

-2.1. /+zun/~/+zu/~/+çun/ (III. teklik ve III. çokluk şahıs için)

Dolaylı (indirect) emir, ifade ettiği anlam bakımından dolaysız (direct) emire göre II. dereceden bir emir şeklidir. Bu emir şekli, emir anlamının yanı sıra dilek, istek, rica *vs.* anlamlarını da taşır (Alyılmaz, 1994: 247-248).

yat-Ø+**zun**: yatsın

etüzümteki küçümin sen ḳarımaḳ ilitü bardın͡g ḳan͡ga **yatzun**: *Vücudumdaki gücümü, kuvvetimi sen ihtiyarlık, alıp gittin! Nereye yatsın?* M 12 / 48-50.

ayıt-Ø+**zun**: sorsun

şva ten͡gri ten͡grisi burḳanḳa **ayıtzun** siz yime ançġınça barıp ...//ġ ḳınturun͡g. *Tanrılar Tanrısı Burkan'a sorsun. Siz de bu arada gidip ... zahmete katlanın* M 20 / 20-21.

igsiz bol-Ø+**zun**: hastalıksız olsun

bu buyan tüşinte yidleg burḳan ḳutın bulzun közünür etüzi **igsiz bolzun**: *Bu dini sevap sayesinde Yidleg , burkanlığa erişsin; hâlihazırdaki vücudu hastalıksız (yani: sıhhatli) olsun* M 19 / 56-58.

yüz yılḳa tegi uzun özin ḳalın ḳutın igsiz toġasız adasız tudasız ögrünçü men͡gin yirtinçü men͡gisin ürke ögrünçülüg ermeki **bolzun**: *Yüzyıla yakın uzun ömrü boyunca, büyük saadetlerle (vücudu) hastalıksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle dünyevî saadetlerle her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!* M I 42-46.

- Emir kipinin +*zu* ve +*çun* şekilleri *Maytrısimit*'te tespit edilememiştir.

-2.2. İstek Şekli Üzerine Getirilen Şahıs Ekleri

Maytrısimit'te istek şeklinin (/+A/) I. teklik ve I. çokluk şahsı kullanılmıştır.

Tablo 37: *Maytrısimit*'te İstek Şekli Üzerine Getirilen Şahıs Ekleri

	Teklik	**Çokluk**
1. Şahıs:	*/+yIn/*	*/+lIm/*
2. Şahıs:	-	-
3. Şahıs:	-	-

Metinde tespit edilen istek şekli üzerine getirilen şahıs eki örnekleri:

-1 /+yIn/ (I. teklik şahıs için)

tuyuz-a**+yın** (<tuyuz-a+Ø-Ø**+yin**): bildireyim

amtı men barıp şariputri (arḥant)ḳa **tuyuzayın**: *Şimdi ben gidip (veli) Şāriputra'ya bildireyim* M 20 / 17-18.

küd**-e**-yin (küd-e+Ø-Ø**+yin**): bekleyeyim, gözeteyim

bu tünte ki/ iliksiz tutuḳsuz kön͡gülin ...-üm künümin **küdeyin**: *Bugün arzum yerine geldi, şimdi bu . . . bu gece...cömertçe günümü bekleyeyim* M 12 / 23-25.

-2. /+lIm/ (I. çokluk şahıs için)

bar-a**+lım** (<bar-a+Ø-Ø**+lım**): gidelim

amtı kentü kentü ergülük evke **baralım**: *Şimdi hepimiz ayrı ayrı kendi evlerimize gidelim* M 12 / 31-32.

tuş-a**+lım** (<tuş-a+Ø-Ø**+lım**): rastlayalım

sokuş-a**+lım** (sokuş-a+Ø-Ø**+lım**): rastlayalım

ol edgü (ḳ)ılınçlar ḳ(ı)lıp kim maytrı burḳan birle **tuşalım sokuşalım**: *Büyük bir merhamet sahibi tanrımdır- Bu iyi amelleri işleyip Maytrı Burkan'a rastlayalım* M 100 / 15-17.

2. EDATLAR / İLGEÇLER (*İng.* Preposition, Postposition, particle; *Alm.*, Präposition, Nachstellung, Postposition, Partikel; *Fr.* préposition, postposition, particule)

Edatlar tek başına kullanılamayan ancak cümle içinde diğer kelimelerle birlikte anlam kazanan görevli dil ögeleridir.

"Türkçede anlamlı kelimeler nesne veya hareket karşıladıkları hâlde, görevli kelimeler nesne veya hareket karşılamayan, ancak kelime gruplarında veya cümlede diğer kelimelerle birlikte bir gramer görevi yüklenen kelimelerdir. Edatların bir anlamı olmakla beraber, bu anlam belirli bir nesne veya hareket karşılayacak durumda değildir, ancak kelime gruplarında veya cümlede diğer kelimelerle birlikte kullanıldıkları zaman anlamları belirli hâle gelir. Bu bakımdan edatlar tek başına kullanılamayan kelimelerdir." (Eraslan, 2012: 273-274).

Maytrısimit'teki edatlar dört başlık altında incelendi:

-1. Cümle başı edatları

-2. Çekim edatları

-3. Cümle sonu edatları

-4. Kuvvetlendirme edatları

2.1. CÜMLE BAŞI EDATLARI

Cümle başı edatları, cümleyi metne bağlar ve cümleler arasındaki ilişkileri belirginleştirir daima cümle başında bulunarak cümleyi bazen önceki bazen de sonraki cümleye bağlar (Alyılmaz, 1994: 251; Eraslan, 2012: 281). *Maytrısimit*'te cümle başı edatları işlek kullanılmıştır.

Tablo 38: *Maytrısimit*'te Cümle Başı Edatları

anı üçün	*bundan dolayı*
anta ötrü	*bundan sonra*
anta basa	*bundan sonra*
anın	*aynı şekilde, onun için, o sebeple*
takı yime	*ve yine, tekrar*
yana	*yine, tekrar, sonra, daha, ayrıca, ilave olarak*
ḳaltı	*eğer*

(Alyılmaz, 1994: 251; Eraslan, 2012: 281).

-1. anı üçün: bundan dolayı

anı üçün ince saḳınu tegintimiz: *Bundan dolayı biz, aciz kullar şöyle düşündük…* M I / 4-5.

sansız tümen yalan͡guḳlarıġ ölürdiler .. erdi **anı üçün** anta ölüp tamuda toġdılar: *Sayısız insanları öldürdüler, bu yüzden burada ölüp cehennemde doğdular* M 75 / 22-25.

-2. anta ötrü: bundan sonra

anta ötrü vayşarvan maḥaraçnin͡g üç uluġ küçlüg ınanç buyruḳları erti .. sadaġari ḫymavati purnaki bular: *Bundan sonra Vaişravana adlı büyük hükümdarın pek çok güçlü üç nedimi ve vekili Sadāgiri, Haimavati ve Pürnaka idi* M 7 / 4-8.

anta ötrü ezrua ten͡gri titrü közin tözün maytrı bodisvtaġ körüp ḫormuzta ten͡grike ince tip tidi: *Bunun üzerine Tanrı Ezrua keskin bakışları ile Asil Maytrı Bodhisattva'yı görüp Tanrı İndra'ya şöyle dedi…* M 18 / 51-54.

-3. anta basa: bundan sonra

anta basa ezrua ten͡gri ötügin͡ge barns uluşta arşivadan sen͡gremde nomluġ tilgen tevirdi: *Bundan sonra Tanrı Erzua'nın isteği için Benares ülkesinde Rşivadana (veya: Rsipatana) manastırında din tekerleğini döndürdü* M 16 / 23-26.

-4. anın: aynı şekilde, onun için, o sebeple

anın may(trı) (burḳa)n yime kün (toġsıḳ)dın yın͡gak başlanıp (nırvan)ḳa barı yarlıḳar: *Aynı şekilde Maytrı Burkan da gün doğusu cihetinde hükmedip Nirvana'ya haşmetle varacaktır* M 6 / 6-9.

anın amtı (bi)lge baḳşı uluġ ilig ezrua ten͡gri yirinte toġġalı arıġ erzün: *'...Bu yüzden şimdi hakîm, Büyük Hükümdar Ezrua'nın tanrılar dünyasında doğmak için temiz olsun.'* M 12 / 12-14.

-5. taḳı yime: ve yine, tekrar

taḳı yime bir bilge biligin ḳutrulmış atlıġ boşġutsuz tınl(ı)ġ (bar) kim bilge bilig küçinte nizvanılaġ yağılaraġ utmış inçip öçmek dyan samarda ulatı dyan saḳınçlar: *... ve yine bir 'hikmet ile kurtulmuş, (bu) hikmet sayesinde düşmana benzeyen ihtirasları yenmiş fakat düşünce ve hislerin tamamıyla yok edildiği bir istiğraka ve başka istiğraklara 'hükmedemez' adlı 'öğrenmeyen' bir yaratık vardır* M 2 / 35-41.

-6. yana: yine, tekrar, sonra, daha, ayrıca, ilave olarak

bursong̃ ḳuvraġ aşın içgüsin baġraġu ḳılınçın tapsız tang̃sız ḳıltımız .. **yana** tegimsiz kişilerig aşatdımız: *Cemaatin yiyeceğini, içeceğini uygunsuz ve pis yaptık ve yine liyakatsiz kimselere yedirdik* M 73 / 61-63.

-7. ḳaltı: eğer

kişi yalang̃uk yok kim munung̃ bilge biliging̃e meng̃zetgülüg bolsar .. **ḳaltı** tağlar ḳani smir ... yüleşürgeli (bolmaz): *Bütün dünyada, bilgisi ile mukayese edilebilecek böyle bir kimse yoktur. Eğer dağların şahı Sumeru karşılaştırılamaz, bir parça saç göğe müşabih olamaz* M 38 / 12-16.

2.2. ÇEKİM EDATLARI

Son çekim edatlarına, çekim edatları da denir. Çekim edatları işletme eki görevi yüklenirler; çeşitli kelimelerden sonra gelerek onların zarf olarak kullanılmalarını sağlarlar; birleştikleri kelime veya kelime grubu ile edat grubunu oluştururlar (Eraslan, 2012: 296). *Maytrısimit*'te işlektir.

Tablo 39: *Maytrısimit*'te Çekim Edatları

ara	*ara, arasında, o zamanda*
asra	*alt, altında*
basa	*+TAn sonra*
berü	*+TAn beri, +A kadar*
birle	*ile, beraber, birlikte*
ınaru:	*öte, öteye, sonra, itibaren*
öze	*üzerine, üzerinde*
taşḳaru	*dışarı, dışarıya doğru*
teg	*gibi, göre*
ulatı	*+TAn başka*

(Eraslan, 2012: 281-293).

-1. ara: ara, arasında, o zamanda

anıng̃ **ara** bir kuşlaġu ḳuşḳa kovitmış kögürçgün mung̃ḳa tarḳḳa tegip şariputri arḥantnıng̃ köligesing̃e sıḳıntı: … *bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şāriputra'nın gölgesine sığındı* M 5 / 24-28.

-2. asra: alt, altında

adaḳ **asra** ḳılmaḳ sav(lar)aġ sözlemişiŋ͡ge: *... ayak altına almak (gibi) sözler sarf ettiğinden dolayı…* M 4 / 4-5.

-3. basa: +DAn sonra

anta **basa** ezrua teŋ͡gri ötüginge barns uluşta: *Bundan sonra Tanrı Ezrua'nın isteği için Benares ülkesinde…* M 16 / 23-24.

-4. berü: +DAn beri, +A kadar

yüz klp üç asaŋ͡gı ödte **berü** paramantal yolta ḳataġlanu: *... yüz Kalpa, üç Asamkhyeya müddetinden beri Parimandala (denen doğru) yolda gayret sarf ederek…* M 3 / 1-2.

-5. birle: ile, beraber, birlikte

teŋ͡gri yirintin ḳodı inip sumani ınal **birle** tuşup altun öŋ͡glüg altun ḳırtışlıġ arḥant (bolurlar): *... tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sumana ile buluşarak altın renkli, altın yüzlü veli (olurlar)* M 51 / 15-17.

-6. ınaru: öte, öteye, sonra, itibaren

bükünte **ınaru** ölü ölginçe çḥşapat tamġa arıġ küzedür men: *'…Bugünden itibaren ölünceye kadar Şila Mudrā'yı ('ahlak mührü') muhafaza edeceğim.'* M 18 / 7-9.

-7. öze: üzerine, üzerinde

kim kentü tükel bilge biligi öze vijir örgün **öze** olurup nızvanılaraġ tarḳardı üzmeledi: *'Kim kendi mükemmel hikmeti ile elmas taht üzerine oturup ihtirasları uzaklaştırdı, dağıttı…'* M 13 / 13-16.

-8. taşḳaru: dışarı, dışarıya doğru

ol tıltaġın avış tamu otı **taşġaru ö**nüp divdat toyınaġ tirigde yörgep tartıp avıç tamuḳa kigürdi: *... Bu sebepten Avicī cehenneminin ateşi dışarı çıkıp, rahip Devadatta'yı canlı canlı sardı ve çekip Avicī cehennemine soktu* M 57 / 29-31.

-9. teg: gibi, göre

teg edatı Türkçenin en eski dönemlerinden bugüne kadar kullanılagelen en işlek görev ögelerinden biridir (Alyılmaz, 2015: 521).

edgü ḳılınç ülüşin evirer biz .. közünü turur ḳut teŋ͡grisi **teg** ögümüz kün silig ḳunçuy: *... sevabın bir kısmını hâlen yaşayan ve saadet ilahesi gibi (olan) anamız Kün Silig Hanım'a bağışlarız* M 1 / 39-42.

-10. ulatı: +DAn başka

enetkek ilteki vaybaş şastar yaratdaçı ḳarungrivi sangabtri gunaprabi manoratide **ulatı** baḳşılar ḳutıŋ͡ga yükünür men: *... Hindistan'da Vaibhāşika eserleri telif etmiş olan Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha ve Manoratha'dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim* M 3 / 46-48.

2.3. CÜMLE SONU EKİ / EDATLARI

Cümle sonu eki / edatları, cümlenin anlamlarını çeşitli yönlerden (soru, emir *vb.*) vurgular, belirginleştirir (Alyılmaz, 1994: 254).

Tablo 40: *Maytrısimit*'te Cümle Sonu Edatları

/erki/ (</er-ür+ki/)
/+GIl/
/+ol/
/+mU/
/kergek/
/+lAr/
/titir/

(Alyılmaz, 1994: 254-257; Alyılmaz, 1998: 113-114).

-1. /erki/ (</er-ür+ki/): acaba, herhâlde

Şüphe ve tereddüt ifadesi veren edattır (Eraslan, 2012: 293).

ne tıltağın ne üçün teginmek bolur **erki**: *'Acaba hangi sebepten ve niçin hissetme ortaya çıkar?'* M 41 / 48-49.

-2. /+GIl/

Emir II. teklik şahıs ekinden (/+Ø/) sonra kullanılan ve cümlenin anlamını emir bakımından kuvvetlendiren, cümleye kesin anlamı katan bir ek / edattır (Alyılmaz, 1994: 256).

işid**gil** (tö)zünün ḳayu /-... teŋ͡gri teŋ͡grisi burḳan bur(ḳan ḳut)ın bulu yarlıḳadı: *İşit asilim, hangi ... Tanrılar Tanrısı Burkan, Burkanlığı haşmetle buldu* M 16 / 19-21.

-3. /+ol/

III. teklik şahıs ekinden sonra kullanılan ve cümlenin anlamını kuvvetlendiren, anlama kesinlik kazandıran bir ek / edattır (Alyılmaz, 1994: 256).

emgek(lig) (b)ususluġ bolmaŋ burḳan (belgürmek) ıraḳ **ol** tip tigülüg törü (bultu)ḳmaz: *'Dertlenip tasalanmayın! Bir burkan (zuhuru) uzaktır' diye söylenen rivayet doğru değildir* M 16 / 11-14.

-4. /+mU/

bar**mu** munuŋ köksinte ḳutrulmaḳlaġ uruġ taraġ azu yok bultuḳar**mu** munuŋ köŋülinte kögüzinte ḳorkınç ayınçlıġ edgü töz yıltız azu bultuḳmaz**mu**: *Var mı bunun kalbinde kurtulma tohumu, veya yok mu? Var mı bunun kalbinde hürmetin, korkunun iyi cevheri veya bulunmaz mı?* M 4 / 14-19.

tünle inç bultı**mu** erki: *... geceleyin sükûnet buldu mu acaba?* M 9 / 1-2.

-5. /kergek/

anın bilge kişi köŋülüg kögüzüg arıġ turuġ tutmış **kergek** ḳılmış mün yazuḳḳa ökünç köŋül öritmiş kergek: *Bu yüzden hâkim bir kimse, gönlünü temiz, saf tutması gerektir. İşlediği günahlara pişman olması gerektir* M 69 / 37-41.

-6. /+lAr/

sizler yime etüzüŋüzlerke edgülükin körü iş işleŋ**ler**: *'...Sizler de kendiniz için selameti (edgülük) görün (ve ona göre) amel edin!'* M 51 / 40-42.

ol nomuġ işidip sekiz (t)ümen ḳunçuylar ḳutḳa tegdi**ler**: *Bu vaazı işitince 80000 kraliçe ermeye ulaştılar* M 23 / 26-28.

-7. /titir/

ançulayu yime ḳarımaḳ iglemekniŋ tıltaġı üçüni toġmaḳ **titir**: *Gene bunun gibi ihtiyarlamak ve hastalanmanın sebebi, nedeni doğmaktır* M 41 / 2-3.

2.4. KUVVETLENDİRME EDATLARI

Cümle sonu edatlarından /+ol/ aynı zamanda kuvvetlendirme edatı olduğu için burada tekrar ele alınmamıştır (*bkz.* 2.3.). K. Eraslan'ın sona gelen edatlar alt başlığında incelediği kuvvetlendirme edatlarının *Maytrısimit*'ten örnekleri şunlardır:

Tablo 41: *Maytrısimit*'te Kuvvetlendirme Edatları

/yeme/	*dA, dahi, yine*
/taḳı/	*dahi, dA*
/+UK/	

(Eraslan, 2012: 293-295).

-1. /yeme/: dA, dahi, yine

uluġ uluġ edgü(ke) (er)d(em)ke tegmiş erser **yime** küvenç (kön͡gül) (turġur)mazlar: *Pek büyük üstünlükler elde etmiş olsalar dahi (yine de) gurur (duymazlar)* M 59 / 16-18.

-2. /taḳı/: dahi, dA

taḳı ne ayıtmış kergek teng tavar bolsar taḳı yime oġrı ten͡gi bolġay: *... ve (artık burada) daha ne sormak lazımdır: Ölçülebilecek bir mal olsa idi gene de ölçüsü yanlış çıkacak idi* M 38 / 24-26.

-3. /OK/

Bu edat, *dır* cevher fiili ekine eş değer bir kuvvetlendirme vazifesi görür (Korkmaz, 1961: 16). Tekit edatı (kuvvetleştirme, sağlamlaştırma edatı) olarak da kullanılır.

inçe **ök** erdi.. ayaġḳa tegimlig ten͡grim antaġ **oḳ** erdi yarlıḳançuçı biliglig ten͡grim: *'Böyle idi, hürmete layık tanrım! Şöyle idi, acıma duyguları ile dolu tanrım!* M 78 / 9-12.

bu **oḳ** etüzin ten͡gri yirin͡ge aġtınıp ḥormuzta ten͡gri birle bir orunta olurdum: *Bizzat bu vücut ile tanrılar yerine çıkıp tanrı İndra ile bir yerde oturdum* M 45 / 8-10.

oḳ men yime asan͡gı sanınça tınlıġlarıġ ozġurup ḳutġarıp nırvan(ḳa) barmışım kergek: *Bizzat ben de Asamkhyeya sayısınca yaratıkları kurtardıktan sonra, (ancak o zaman) Nirvana'ya ' varmalıyım* M 46 / 22-24.

3. BAĞLAÇLAR (*İng.* Conjunction; *Alm.* Konjunktion, Bindewort; *Fr.* Conjonction; *Osm.* rabıt)

Uygurcada cümle başına ve cümle sonuna gelen edatlar[23] aynı zamanda bağlaç görevi üstlenir (Eraslan, 2012: 277). Cümle başı ve cümle sonu ek / edatlar, edatlar alt başlığında incelendiği için *(bkz.* 2.1., 2.2.) burada bağlama edatlarından (bağlaçlardan) sıralama, denkleştirme ve karşılaştırma bağlaçları ele alınmıştır.

Tablo 42: *Maytrısimit*'te Bağlaçlar

/birle/ (</bir+le/)	*ve, ile, +dA*
/ulatı/ (<ula-t-ı)	*ve, ile*
/azu/	*veya*
/azu yime/	*veya*
/ap yime ... ap yime/	*hem ... hem de*

(Eraslan, 2012: 277-280).

-1. /birle/ (</bir+le/): ve, ile, +dA

klyani birle: Kalyani ile

yaşının͡g anası **klyani birle** upasanç boltılar: *Yaşa'nın anası Kalyani de bunlarla kadın mümin oldu* M 7 / 37-38.

-2. /ulatı/ (<ula-t-ı): ve, ile

terk vyakran **ulatı** şastrlarıġ adırtlayu uḳtaçı vaybajiki aryaçintri bodisvt kş'i açarı yaratmış: *Çabucak vyākarana ve şāstraları mufassalan anlayan Vaibhāşika tarikatinden olan üstat Āryacandra Bodhisattva'nın genişleterek çevirdiği*...* M 38 / 50-53.

puranı **ulatı** azaġ nomluğlar sözleyürler: *Purāna ve diğer yanlış kitapların dediği gibi sebepsiz, kendiliğinden zuhur eder* M 41 / 13-16.

-3. /azu/: veya

Birbirine eşit olan veya birbirinin yerine geçebilecek iki unsuru birbirine bağlayan, denkleştirme anlamı veren bağlaçtır (Eraslan, 2012: 278).

bitiser **azu** b(ititser) ... mintin bir şlok -.. bititser alḳu ol tözün t(ınlıġ)lar maytrı burḳanaġ tuşarlar kim yime ḳurtulmaḳ küsüşin burḳan nomınta evig barḳaġ ḳodup toyın

[23] Edatlarla ilgili detaylı bilgi için *bkz.* Necmettin Hacıeminoğlu*, Türk Dilinde Edatlar,* İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1984.

bolsar **azu** toyın bolġuçıḳa basutçı bolsar: *yazsa veya yazdırsa ... Benden bir mısra yazdırırsa bütün bu asil yaratıklar Maytrı Burkan'a rastlarlar. Kim yine kurtulmak arzusu ile Burkan dininde (dini için) evi barkı terk edip rahip olsa veya rahip olacak bir kimseye yardım etse…* M 27 / 2-9.

-4. /azu yime/: veya

adın kişining i(sig özlerin) ölürser ol oḳ kişi(ning)... işilerin küretip yazınsar a(mran)maḳ törü teginser .. **azu yime** kişi/-… kişig ölürüp ölüt(çi): *Başka bir kimseyi öldürse, o kimse ... kadınlarını aldatıp günah işlese, sevmek âdetini (?) benimsese (?) Veya bir kimse bir kimseyi öldürüp katil* … M 80 / 2-6.

-5. /ap yime … ap yime/: hem … hem de

ap yime ḳılmış **ap yime** ḳuvratmış bolurlar: *(Günah) Hem işlemiş hem toplamış olurlar* M 79 / 1-2.

SONUÇ

✓ İki bölümden oluşan bu çalışmada ilk bölümün ana eksenini anlamlı dil ögeleri oluşturur. Metinde yer alan adların ve fiillerin basit, türemiş ve birleşik oluşlarına göre ya da Türkçe kökenli yabancı kökenli oluşlarına göre ayrıma tabi tutularak şu sonuçlara ulaşıldı:

- Uygur Dönemi dinî, ticari, siyasi, sosyal açıdan farklı kültürlerle etkileşim içinde olunan bir dönemdir. Bu etkileşim sonucu edebiyatımızda ve dilimizde de ödünçlemeler olmuştur. Basit adlar alt başlığı içinde özel adlardan kişi adlarının metinde çoğu ilahî gücü yansıtan toplam yüz yirmi kişinin adı geçmektedir. Bunlardan tespit edilen beşi, Türkçe kavram işaretlerinden oluşmaktadır. Bununla beraber metinde yer, boy, kavim, millet adlarına otuz yedi yerde rastlanılır ve bunlardan çoğunluğu yabancı kavram işaretlerinden oluşmaktadır.

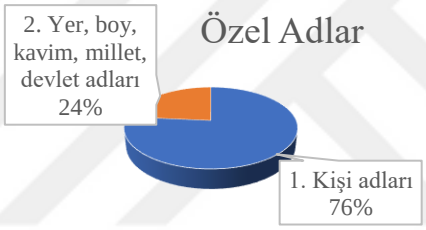

- Uygur Dönemi'nde dinsel metinlerde ve öteki alanlardaki metinlerde Türkçenin bütün olanaklarından yararlanılarak türetmelere gidilmiş, bu konuda da oldukça başarılı olunmuştur. *Maytrısimit* metnine bakıldığında adların (sıfatların, zarfların, zamirlerin) ve fiillerin daha çok türemiş şekillerine raslanılmaktadır. Metinden hareketle özellikle sıra, üleştirme, kesir, topluluk sayı sıfatları ile miktar zarflarının basit yapıdaki şekilleri tespit edilememiştir.

- Anlamlı dil ögelerinden kalıcı kavram işareti oluşturan birleşik adlardan ad tamlaması yapısındaki adlar ve sıfat tamlaması yapısındaki adlar belirtili isim tamlamalarına göre daha seyrek kullanıldığı tespit edilmiştir.

- Fiiller, Türk dilinin yapısını ve farklılığını belirten temel unsurdur. Ödünçleme yoluyla alınan adlar gibi -şahıs zamirleri hariç- ödünçleme yoluyla alınamayan en önemli kelime türüdür. *Maytrısimit*'te basit yapıda, türemiş yapıda ve birleşik yapıda kullanılan fiillerin zenginliği de dikkat çekicidir. Özellikle türetme ekleriyle oluşan gövde hâlindeki fiillerin kullanımı daha sıktır. İsimle birlikte aslî yardımcı fiillerle oluşan birleşik fiillerden *bol-, er-, tur-, ḳıl-* yardımcı fiillerin kullanımı oldukça işlektir. *Fiil+zarf-fiil+fiil*

şeklinde kurulan tasvirî fiillerden yaklaşma fiili hariç tüm örnekleri tespit edilmiştir. Metinde tespit edilen farklı yardımcı fiillerle kurulan fiil deyimleri de mevcuttur. Özellikle zarf+fiil ve belirtisiz nesne+fiil yapısında oluşan fiil deyimleri oldukça sık kullanılılarak metne zenginlik katmıştır.

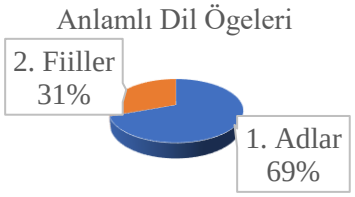

✓ Çalışmanın ikinci bölümünde eklendikleri sözcüklere göre işlevleri değişen görevli dil ögeleri incelenmiştir. Bu görevli dil ögeleri kök ve gövdeyle kalıcı ilişki kurduğu gibi geçici ilişki de kurmaktadır. İşlev ağırlıklı incelenen bu bölümde ek+ek, ek+edat şeklinde oluşan ekler, edatlar ve bağlaçlar üst başlıklarında ayrıntılı bir şekilde incelenmeye tabi tutulmuştur:

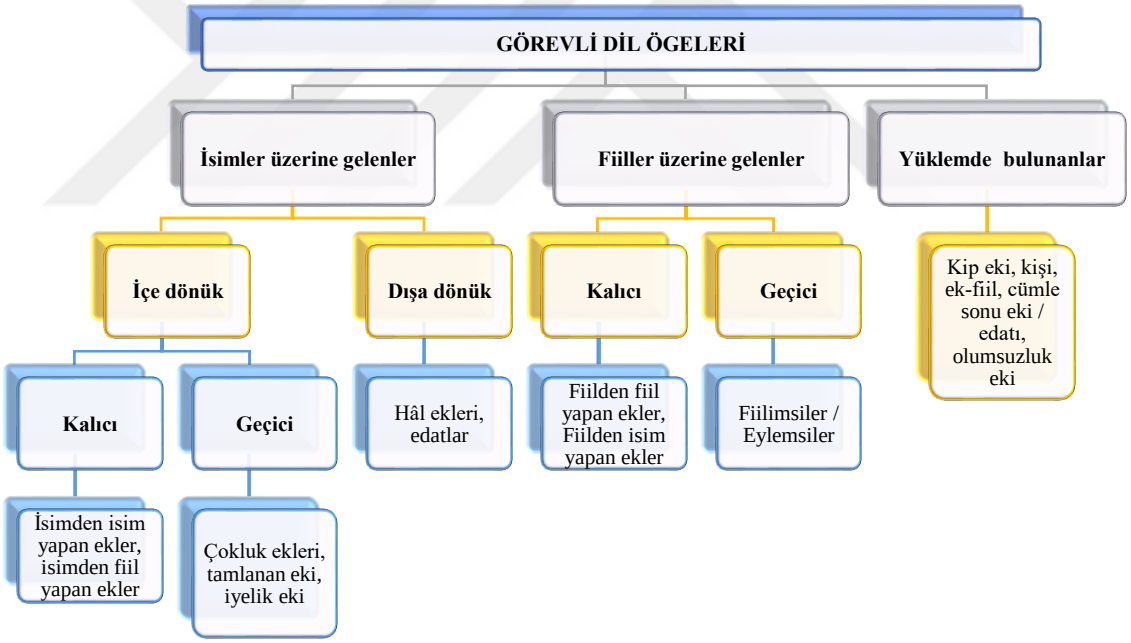

(Şimşek, 2020).

✓ *Maytrısimit*'te yüz üç tane yapım eki tespit edilerek metinden örnekleriyle birlikte gösterilmiştir. İlk bölümde de değinildiği üzere yapım eklerinden addan ad yapan ve fiilden ad yapan eklerin çoğunluğu oluşturmasıyla en çok kullanılan türün ad olduğu tespit edilmiştir.

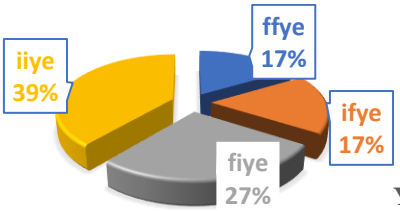

YAPIM EKLERI

• Fiiller üzerine gelerek geçici ilişkiler kuran fiilimsiler / eylemsiler metinde cümle yapılarını uzatmak için oldukça sık kullanılan başlıca görevli dil ögeleridir. Fiilimsilerle ilgili anlam ağırlıklı inceleme yapılan bu çalışmada, fiillerin şahsa ve zamana bağlı olmadan iş, oluş, hareket, yargı *vs.* bildiren çekimli yapılarından beş isim-fiil eki tespit edilmiştir. Bir varlığın hareket ve oluş şeklini zamana bağlı olarak ifade eden fiil şekillerinden olan sıfat-fiiller ise geçmiş, gelecek, geniş zaman başlıkları altında on ek incelenmiştir. Genellikle sözcükler arasında ilişki kuran, bir hareket veya oluşu diğer bir hareket ve oluşla belirtmek için kullanılan zarf-fiiller de kendi içinde hâl, zaman, sebep, şart, kuvvetlendirme zarf-fiilleri olarak incelenmiştir.

• Metinde ekler başlığı altında isim çekim eklerinden içe dönük ve geçici ilişkiler kuran, morfolojik yolla oluşan ve tarihî süreç içerisinde kalıplaşarak günümüze gelen /+°n/, /+°t/ ve /+°z/ çokluk eklerine rastlanıldığı gibi çokluk yapımı daha çok /+lAr/ eki kullanılarak yapılmıştır. Bununla birlikte kelime veya kelime grupları vasıtasıyla (sentaktik usulle) ve çokluk bildiren kelime grupları + çokluk ekleriyle (sentaktik usul + morfolojik usulle) de çokluk belirtilmiştir.

• İsimler üzerine gelerek içe dönük geçici ilişkiler kuran iyelik çekimi de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi altı şahısla yapılmıştır. Fakat metinde ikinci teklik şahıs ekine rastlanılmamıştır.

• İsimler üzerine gelen ve dışa dönük görevli dil ögelerinden olan hâl ekleri / edatları / ek+edatları da metinde işlevsel olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. On dokuz hâl eki Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte verilerek eklerin / edatların / ek+edatların görevleri tespit edilmiştir.

• Yüklemde bulunan görevli dil ögelerinden fiil çekim ekleri de kip ekleri ve kişi ekleri alt başlıklarında incelenerek metinden tespit edilen örnekleriyle gösterilmiştir. Basit fiil çekiminden bildirme kiplerinin ve tasarlama kiplerinin tüm yapıları metinde tespit edilmiştir. Birleşik fiil çekiminden duyulan geçmiş zamanın hikâyesi ve gelecek zamanın şartını karşılayan eklerle karşılaşılmamıştır.

- Şahıs / kişi ekleri de şahıs zamiri menşeli ve diğer kullanımlarıyla (iyelik eki menşeli şahıs ekleri, emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri ve istek şekli üzerine getirilen şahıs ekleri) metinden tespit edilen örnekleriyle incelenmiştir. Özellikle dinî vasıftaki kişilerin saygınlığını ifade etmek için kaba bir dilden ziyade ikinci çokluk şahıs ekleri kullanılarak dilde incelmelere gidilmiştir. Ayrıca emir şekli şahısların kullanı, metindeki ifadeleri yazıtlara yaklaştırmaktadır.
- Çalışmada ikinci bölümün ikinci ve üçüncü üst başlıkları olan görevli dil ögelerinden edatlar / ilgeçlerin ve bağlaçların metinde oldukça sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

✓ Sonuç olarak bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesinin söz varlığını geniş ölçüde gösteren uzun ve nitelikli bir eser olan *Maytrısimit*'in anlamlı ve görevli dil ögeleri incelenerek anlam ağırlıklı işlevsel düzeyde kapsamlı ve özellikle geliştirilebilir bir çalışma yapılmak istenmiştir.

KAYNAKLAR

AĞCA Ferruh, *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.

AKSAN Doğan, *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınevi, 1999.

AKSAN Doğan, *Türkçenin Gücü*, 10. b., Ankara: Bilgi Yayınevi: 2006.

AKSAN Doğan, *Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri*, 4. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2014.

AKSAN Doğan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, 9. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017.

AKSAN Doğan, *Türkçenin Sözvarlığı*, 2. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2018.

ALYILMAZ Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

ALYILMAZ Cengiz, "Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, 620, 2003, ss. 534-540.

ALYILMAZ Cengiz, "Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri", *Türk Gramerinin Sorunları II*, 2011, ss. 646-657.

ALYILMAZ Cengiz, *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, 1. b., Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.

ALYILMAZ Cengiz, ""Türk", "Türkçe", "Türk Dili" Kavram İşaretleri Üzerine", *Türkçe Eğitimin Güncel Sorunları*, *ed.* Cengiz Alyılmaz, Onur Er ve İsmail Çoban, Ankara: Eğiten Kitap, 2020, ss. 1-43.

ALYILMAZ Cengiz, "yorı- (…> yürü-) Eylemi Nereden Geliyor?", *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 1-19.

ALYILMAZ Semra, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi'nin Uygurcasının Söz Dizimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

ALYILMAZ Semra, "Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi", *Dil Araştırmaları*, S. 7, 2010, ss. 107-123.

ALYILMAZ Semra, *Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme-Metin-Dizin)*, 1. b., Ankara: Elik Yayınları, 2011.

ALYILMAZ Semra, "Türkçenin Söz Diziminde Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 54, 2015, ss. 31-50.

ALYILMAZ Semra, *Türkçede Nesne Tekrarlı Fiiller*, 1. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.

ALYILMAZ Semra, "Türkçede Birden Fazla Anlam Ögesiyle (Sentaktik Yolla) Kavramların İşaretlenmesi", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2018, ss. 11-25.

ALYILMAZ Semra, "Dil Bilgisi Öğretiminde Bir Ayrıntı: Türkçede Çokluk Kategorisi ve Öğretimi Üzerine", *Dil Bilgisi Öğretimi, ed.* S. Alyılmaz ve B. Ürün Karahan, Bursa, 2020, s. 187-211.

ARAT Reşit Rahmeti, "Uygur Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri", *İkinci Türk Dili Kurultayı*, 1934, ss. 83- 88.

AYAZLI Özlem, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

BAKIRCI Fatih, "Uygurca Bir Sivil Hayat Belgesi: Maitrisimit", *JOTS*, S. 2/1, 2018, ss. 7-23

BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 11. b., Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019.

BAŞ Asuman, *Eski Uygurca Maytrısimit Nom Bitig'in Dili*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

BEKTAŞ Dilek, *Maytrısimit'te Kelime Yapımı*, (Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2014.

BİNGÖL Halis Emrah, *Maytrısimit Örneğinde Eski Uygurcada Fiillerde Kılınış*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019.

BÖREKÇİ Muhsine, *Atatürk'ün "Nutuk"unda Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

BÖREKÇİ Muhsine, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık, 2009.

BULAK Şahap, "Türkçede +sA- İsimden Fiil Yapma Eki", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 7/1, 2012, ss. 419-438.

BURAN Ahmet ve ALKAYA Erkan, *Türk Lehçeleri*, 9. b., Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2013.

CAFEROĞLU Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968.

CİN Ali ve IŞIK Deniz, "Eski Türkçeden Günümüze +lA- İsimden Fiil Yapım Eki", *Mediterranean Journal of Humanities,* S. 10, 2020, ss. 79-115.

CLAUSON Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, 1972.

ÇOBAN İsmail, "Sosyal Medyada Kullanılan Ödünçlemeler Üzerine Bir İnceleme: YouTube Yorumları Örneği", *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2019, ss. 298-313.

DAŞDEMİR Muharrem, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 1.b., Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015.

DOĞRU Fidan, "Kuanşi İm Pusar'da Kavramların İşaretlenmesi", *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 20-28.

DOĞRU Fidan, "Eski Uygurca Anı Teg Orunlarta (Öyle Yerlerde) Redifli Şiir Üzerine", *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*, 2020, ss. 35-51.

DURAN Suzan, "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözler", *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 1956, ss. 1-110.

ELMALI Murat, *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri vibakti-samaz*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

ELMALI Murat, *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

EMİRŞAH İsmail, "Irg Bitig'de Kavramların İşaretlenmesi", *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*, 2020, ss. 73-100.

ERASLAN Kemal, *Eski Uygur Türkçesinin Grameri*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

ERCİLASUN Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 19. b., Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2018.

ERDAL Marcel, *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon*, v. 1., Wlesbaden, 1991.

ERGİN Muharrem, *Üniversiteler için Türk Dili*, İstanbul: Nesil Matbaacılık, 1994.

ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 2. b. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2020.

GABAIN Annemarie von, *Maitrisimit. Faksimile der Alttürkischen Version Eines Werkes der Buddhistischen Vaibhāṣika-Schule [I]*. In Faksimile Herausgegeben von Annemarie V. GABAIN mit einer Einleitung [in Beiheft I] von Helmuth Scheel, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1957.

GABAIN, Annemarie von. *Maitrisimit. Faksimile der Alttürkischen Version Eines Werkes der Buddhistischen Vaibhāṣika-Schule II*. In Faksimile herausgegeben von Annemarie V. GABAIN mit einem Geleitwort [in Beiheft II] von Richard Hartmann. Berlin: Akademie Verlag, 1961.

GABAIN Annemarie von, *Eski Türkçenin Grameri*, (*Çev.* Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

GEMALMAZ Efrasiyap, *Türkçenin Derin Yapısı,* (*Haz.* Cengiz Alyılmaz ve Osman Mert), Ankara: Belen Yayıncılık, 2010.

GENG Shimin. "Qädimki Uygurcä İptidayi Drama Piyesasi "Maitrisimit" (Hami nushasi)ning 2-pärdäsi häqqidiki tätqiqat", *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, s. 4, 1980, ss. 101-156

GÜLENSOY Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, 8. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.

GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 1. b., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.

GÜLSEVİN Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 4. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

HACIEMİNOĞLU Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1984.

HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller,* İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

HENGİRMEN Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü,* 1. b., Ankara: Engin Yayınevi, 1999.

HENGİRMEN Mehmet, *Türkçe Dil Bilgisi*, 22. b., Ankara: Engin Yayınevi, 2015.

KARAAĞAÇ Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, 6. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.

KARAAĞAÇ Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 1. b., Ankara: Akçağ Yayınları.

KARADAĞ Elife, *Klasik Öncesi Uygur Türkçesi Metinlerinden Maytrısimit'in Paleografik Özellikleri*, (Doktora Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015.

KARAHAN Akartürk, *Eski Uygurcada Bağlaçlar*, 1. b., Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

KARAHAN Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, 27. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2020.

KAVAKLIÇEŞME KOTAN Hüsna, *Yunus Emre Divan'ının Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

KESKİN Esra Gül, *Türkçede Birleşik Ekler*, (Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

KUYBU Ebru, *Yûnus Emre Divanı'nın Bursa Nüshası (Giriş-Metin-Dil İncelemesi-Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

KOCASAVAŞ Yıldız, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

KORKMAZ Zeynep, "Türkçede oḳ/ök Kuvvetlendirme (İntensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* C. 9, ss. 13-29.

KORKMAZ Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

KORKMAZ Zeynep, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

KORKMAZ Zeynep, *Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

MANSUROĞLU Mecdud, "Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları", *Türkiyat Mecmuası*, S. 10, s. 341-348.

MERT Osman, Türkçede Hâl Kategorisi ve Öğretimi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2003, ss. 25-32.

MERT Osman, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat-Şine-Us*, Ankara: Belen Yayıncılık, 2009.

MERT Osman, "Kutadgu Bilig'de Nesneyi Karşılayan Kavram İşaretleri ile Eylemler Arasındaki Sentaktik İlişkiyi Sağlayan Dışa Dönük Görevli Dil Ögeleri", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, 2019, ss. 431-445.

ÖLMEZ Mehmet, *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, 2. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2019.

ÖZDEMİR Dicle, "Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtlarında Kavramların İşaretlenmesi", *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*, 2020, ss. 101-122.

ÖZKAN Mustafa ve SEVİNÇLİ Mustafa, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 9. b., İstanbul: Akademik Kitaplar, 2019.

POLAT Ülkü, Eski Uygur Türkçesinde Cümle, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

POPPE Nicholas, "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri", (*Çev.* Caner Kerimoğlu), *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2008, ss. 93-110.

SERTKAYA Osman Fikri, "Maytrısimit Nom Bitig I", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 30-31, S. 1982-1983, 1986, ss. 253-271.

SERTKAYA Osman Fikri, "Maitrisimit Nom Bitig II", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 26, ss. 272-74.

SERTKAYA Osman Fikri, "-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* C. 37, S. 1989, 1989, ss. 335-352.

SÜMER Faruk, *Oğuzlar Türkmenler Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, 6. b., İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016.

ŞAHİN Hatice, "Kutadgu Bilig'de Tasviri Fiiller", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilgiler Dergisi,* S. 2, 2000-2001, ss. 95-105.

ŞAHİN Hatice, *Eski Anadolu Türkçesi*, 3. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

ŞAHİN Hatice ve ARZYBAEVA Zhamila, "Renk Adlarının Pekiştirme İşlevine Dair (Kırgız Türkçesi Bağlamında)", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür eğitim Dergisi*, S. 7/3, 2018, ss. 1538-1557.

ŞEHİTOĞLU Muammer, *Eski Uygurca Maytrısimit Adlı Eserin "Oyun / Sanatı" Kavramları ve Eğitsel Ögeler Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020.

ŞEHİTOĞLU Muammer, "Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde Budist Çevreye Ait "Maytrısimit" Adlı Eserde Geçen "Ukmış / Ukmak Kergek, Körünç ve Küsençig Körünç" Kavram İşaretleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 9/4, 2020, ss. 1337-1347.

ŞEN Nazmi, *Karay Türkçesinde Fiilimsiler*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

ŞEN Nazmi, "Türksche Turfantexte VII'de Bulunan Atasözlerindeki Değerler Üzerine", *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*, 2020, ss. 61-73.

ŞEN Serkan, *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, 3. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.

ŞEN Serkan, *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, 1. b., Ankara: Atatürk Kültür, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

ŞİMŞEK Bahattin, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Türkçedeki Görevli Dil Ögelerini Kullanma Durumlarının İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020.

TAŞ İbrahim, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

TEKİN Şinasi, "Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (=Ötüken) ve Şehir (= Hoço) Medeniyetlerinin Tahlili", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 3, 1972, ss. 35-36.

TEKİN Şinasi, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, Ankara: Dil Kültür San'at, 1992, ss. 69-119.

TEKİN Şinasi, *Uygurca Metinler II-Maytrısimit-Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma- Uygurca İptidaî Bir Dram*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

TEKİN Talat ve ÖLMEZ Mehmet, *Türk Dilleri Giriş*, 2. b. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.

TEKİN Talat, *Orhun Türkçesi Grameri*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

TOKYÜREK Hacer, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

ÜSTÜNOVA Kerime., "Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, C. 5, 2004, ss. 173-182.

ÜSTÜNOVA Kerime, *Dil Yazıları*, 1. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

ÜSTÜNOVA Kerime, *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, 1. b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2012.

ÜSTÜNOVA Kerime, *Eylem İşletimi*, 1. b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.

YILDIRIM Fikret, *Irg Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerinin Dili*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

YILDIZ Sümbül Begüm, *Eski Uygurca Maytrısimit'te İkilemeler (Kumul Nüshası)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi, 2019.